

ЛЗ
Товариство „ЧАС“ у Києві.

№ 5.

Едмондо де-Амічіс.

ШКІЛЬНІ ТОВАРИШІ.

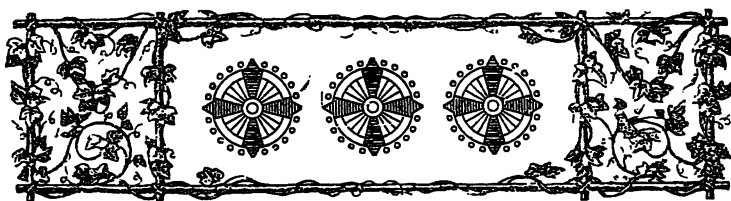
Український переклад
Олекси Діхтяря.

Цю книгу написано відомим на весь світ італійським письменником,—Едмондо де-Амчісом,—який народився р. 1846, а помер р. 1908. Уславився він своїми оповіданнями з військового життя, написавши багато гарних творів. Але найбільш цікавим і цінним його твором є „Шкільні товариші“ де змальовано італійську вільну школу, хоча і далеку від нас, але таку близьку нам по тих провідних її думках, що живуть і у наших мріях. Постаті школярів зо всіма особистими рисами їх вдачі, з їх маленькими радіщами та горем,—як живі встать перед очима читача. Всю книжку пройнято теплою сердечністю, щирою любов'ю до всього кращого, що є в людській душі, а тому вона справляє на всіх,—дорослих і малих,—величезне враження і розбуджує в них найвищі почуття людини.

К и ї в.

Друкарня Київського Губерніяльного Земства.
Володимирська в., № 83.

1917.

Початок шкільної науки.

Понеділок, 17-го листопада.

Сьогодні вперше я пішов до школи після літнього спочинку. Промайнули, як сон, ці три місяці на селі. Мати повела мене до городської школи Баретті, щоб приписати до третього класу. В голові моїй ще було повно вражінь сільського життя і мені дуже не хотілося братись до науки. На вулиці було повно дітей. В книгарнях товпилися батьки та матері, що купували сумки, папір і зшитки, а коло школи був такий натовп, що шкільний сторож та поліцейський ледве могли зробити вузький прохід до школи. Біля дверей хтось положив мені на плече руку: це був мій торішній учитель другого класу, веселий, як завжди з розкудоченим рудим волоссям.—Ну що, Енріко,—сказав він,—ми тепер розлучаємось назавжди?—Я знав це й раніше, а тим часом слова його вразили моє серце.

Нарешті ми таки пропхалися в школу. Чоловіки, жінки, селяне, робітники, офіцери, черниці, служниці товпились у присінках і на східцях. Вони одною рукою тримали дітей, а в другій руці несли свідоцтва про те, що їхні діти попереходили до слідуючого класу.

В школі гули, мов на ярмарку. Я зрадів, коли побачив цю велику кімнату, куди виходять двері з семи класів. Тут я цілих три роки був, майже, що-дня. Люди товпились, учительки бігали то сюди, то туди. Моя учителька стояла коло дверей свого першого класу. Вона, хитнувши мені головою, сказала:—Енріко, тепер ти переходиш на другий поверх і більш не будеш ходити по цій кімнаті!—і з сумом поглянула на мене. Навколо директора стояли жінки з засмученими обличчями, бо не було вільного місця для їхніх дітей; і мені здалося, що директорова борода стала трохи сивішою, ніж була торік. Де-які хлопці вирости, поздоровшали. В нижньому поверсі сказали дітям, кому йти до якого класу, але маленькі дітки, що мали йти в перший підготовчий клас, коли їх кликали туди,—починали опинатися, мов ослики, і їх доводилося впахати силоміць. Де-які вискакували з-за парт і тікали; де-які, бачучи, що батьки їх виходять, починали плакати, і ті мусіли вертатися, щоб забавити їх, або взяти з собою. Учительки були дуже заклопотані.

Мого маленького братика віддали до вчительки Делькаті, а я попав до вчителя Пербоні на другий поверх. В десять годин уже всі були в класі. Нас було п'ятьдесят чотирі душі, але-ж з них тільки п'ятнадцять або шіснадцять моїх колишніх товаришів другого класу. Між ними був і Дероссі, той, що вчиться краще за всіх.

Після тих лісів та гір, де я проблукав ціле літо, школа здалася мені тісною та невеселою. Згадав я і свого вчителя другого класу. Він такий добрий та веселий, завсігди було жартує з нами; і такий маленький, немов-би наш товариш... І мені жалко стало, що тепер я не буду його бачити... Теперішній наш учитель—високий на зріст, без бороди, з білим довгим волоссям та з глибокою рівною зморщкою на лобі. В нього гру-

бий голос і він пильно дивиться всім у вічі, немов хоче довідатися, що в тебе є на душі. Він ніколи не сміється... Я подумав собі:—„ось і перший день шкільного життя, а ще ж передо мною дев'ять місяців. Скільки лекцій, скільки щомісяшних іспитів, скільки праці!“ Я так зрадив, коли по мене прийшла мати, що почав цілувати їй руки, а вона сказала:—„Не лякайся, Енріко! Ми будемо вчитися разом“.

Повернувся я додому веселий та задоволений. Але через те, що зо мною немає мого колишнього доброго учителя, з його веселим, ласкавим усміхом, школа вже мене не тішить.

Наш учитель.

Вівторок, 18-го.

Новий учитель сьогодні мені сподобався. В той час, як школярі сходилися до школи,—він уже сидів на своєму місці. Часто коло дверей з'являвся хто-небудь з його торішніх учнів, заглядав у клас, вклонявся йому і зникав за дверима. Вони казали:—Добридень, пане вчителю! Добридень, пане Пербоні.—Деякі забігали в клас, щоб стиснути йому руку і йшли хутчій назад. Видно було, що вони люблять його і залюбки вернулися-б до нього в клас. Він відповідав:—Добридень!—зтискував протягнуву руку, але не дививсь на них. Обличчя його було таке-ж замислене, зморщка на чолі не розходилась. Він стояв біля вікна і дививсь на покрівлю будинку, що стояв по той бік вулиці. Здавалося, що ці вітання не веселили його, а тільки засмучували. Потім він почав пильно розглядати кожного з нас. Проказуючи, що треба писати, він почав ходити по між партами. Побачивши хлопця з червоними плямами на обличчі, він перестав проказувати, взяв його голову обома руками, уважливо

подививсь на нього і почав розпитувати, чи він часом не слабій. В цей час один школяр, що сидів позаду вчителя, зскочив на парту і почав виробляти всякі миги. Учитель раптом оглянувся. Хлопець плигнув на своє місце і похилив голову, дожидаючи кари. Учитель поклав йому на голову руку і сказав:—Не треба так робити.—Та й годі.

Він підійшов до столу, перестав проказувати до писання, помовчав з хвилину, подививсь на нас, а далі своїм твердим, але добрим голосом заговорив:

—Слухайте, діти! Ми маємо пробути вкупі мало не цілий рік. Подбаймо-ж, щоб усім нам було добре. В мене немає нікого. Ви—моя сім'я. Торік у мене була ще мати: вона вмерла і я зостався сам. На всьому світі у мене тільки ви; немає в мене нічого кращого, ніяких інших турбот, крім вас. Ви мої діти... Я вас буду любити—любіть-же і ви мене. Я не хотів би карати кого-небудь з вас. Докажіть-же, що у вас є серце. Наш клас буде, як одна сім'я, а ви повинні бути моею втіхою, моею гордістю. Я не вимагаю од вас обіцянки на словах, бо певен, що в своїм серці ви вже пообіцяли, і я дякую вам.—В цю хвилину задзвонив дзвінок і вчиття скінчилось. Ми всі мовчки встали.. Хлопець, що ото пустував у класі, підійшов до вчителя і тремтячим голосом сказав:—Пане вчителю, пробачте мені.—Учитель поцілував його в голову і сказав:—Добре. Іди, мій хлопчику.

Н е щ а с т я .

П'ятниця, 21-го.

Шкільний рік почався нещасливо. Сьогодні ранком я йшов з батьком в школу і оповідав йому про свого учителя, як ось раптом ми побачили, що на вулиці перед школою зібралася юрба людей.—Нещастя

якесь трапилось!—сказав батько.—Погано почався цей рік!

Ми насилу протовпились у школу. В великій вітальні було повно людей. Учителі та вчительки намагались закликати школярів до класів. Всі поглядали на кімнату директора, а де-хто говорив:—Нещасний хлопчик, нещасний Робетті!—Через голови видко було у кімнаті шапку поліцейського і лису голову директора. Потім увійшов якийсь пан і всі загомоніли:—Це лікар!—Батько спитав одного з учителів:—Що сталось?—Йому колесом переїхало ногу,—відповів той;—йому переломило кістку,—сказав другий.—Він з другого класу; ідучи до школи,—побачив хлопчика з підготовчого класу, що вирвався у матері, біг вулицею і впав в кількох кроках від коча, що біг прямо на нього. Робетті без остраху кинувся на поміч і врятував хлопця, але сам не встиг вчасно вихопити собі ноги і вона попала під колесо. Робетті—син ватажка гармашів.

В той час, як ми слухали це оповідання, в кімнату вбігла, мов божевільна, роспихаючи натовп, невідома жінка: це була мати Робетті; її вже сповістили про нещастя. Друга жінка вибігла їй назустріч і, обливаючись слізьми, почали її обнімати: це була мати врятованого хлопчика. Обидві жінки побігли до кімнати директора, і ми почули распачливий крик:—О, мій Джуліо! Дорогий мій хлопчику!—В цю хвилину до школи підїхав ридван, а через кілька хвилин з кімнати вийшов директор. Він ніс на руках покаліченого хлопчика, який поклав йому на плече свою голову. Обличчя його було дуже бліде. Всі змовкли, і тільки чути було жалібне ридання матері. Директор на мить зупинився і, блідий від хвилювання, обома руками підняв хлопчика, щоб усім було видко. З усіх боків залунало:—Любий Робетті! Славний Робетті! Добрий, гарний хлопчик!—Вчительки та діти, що стояли поблизу, цілували йому руки і гладили його по голівці. Він одкрив очі і ска-

зав:—Мою сумку! Де моя сумка?—Мати врятованого хлопчика підняла вгору сумку і з сльозми промовила:— Ось вона, мій любий, я її принесу тобі до дому.—Другою рукою вона підтримувала матір нещасного, що затулила руками своє обличчя і тяжко плакала. Покаліченого винесли, положили в ридван і повезли. Ми всі мовчки повернулися в свої класи.

Маленький калабрієць.

Субота, 22-го.

Учора увечері, коли вчитель оповідав нам про нещасного Робетті, що йому якийсь час доведеться ходити на милицях, директор привів у клас новака. Це був дуже смуглявий хлопчик, з чорним волоссям і великими чорними очима, з густими бровами, що майже зрослися над носом. Він був увесь у чорному і підперезаний чорним ремінним паском. Діректор сказав щось учителеві і вийшов з класу, zostавивши новака. Той боязко озирав усіх своїми великими чорними очима. Учитель взяв його за руку і, звертаючись до всього класу, сказав:

„Радійте разом зо мною! Сьогодні вступив до нашої школи маленький італієць, родом з Калабрії, з города Реджіо. До того города буде більш, як три з половиною тисячі верстов. Полюбіть цього нового вашого товариша, що приїхав з далекого краю! Він син славної країни, яка дала Італії багато видатних людей, дужих робітників і хоробрих вояків; він син одної з самих кращих частин нашого краю, що покрита великими лісами та високими горами. В тій країні живуть розумні і сміливі люде! Покажіть же йому, що кожний італійський хлопець, до якої б школи в Італії він не вступив, скрізь знайде собі братів“.

Учитель показав на мапі Італії те місце, де стоїть город Реджіо, що в Калабрії. Потім він вдався до того

хлопця, що найкраще вчився і мав завжди перші подарунки:—Ернест Дероссі!—Дероссі встав.—Іди сюди,—покликав учитель.—Дероссі підійшов до столу і став навпроти маленького калабрійця.—Обійми цього нового товариша з доручення всього класу—сказав учитель,—хай разом з тобою діти П'емонту вітають сина Калабрії.

Дероссі обняв калабрійця і своїм дзвінким голосом сказав:—Доброго здоров'я!—Той палко поцілував його в обидві щоки. Всі заплескали в долоні.—Перестаньте!—сказав учитель—в школі не треба оплесків!—Але ми бачили, що вчитель був задоволений. Він показав калабрійцеві місце, де той мав сидіти, і вдався до нас з такими словами:

—Запам'ятайте добре те, що я вам скажу:—За для того, щоб діти з Калабрії почували себе в Турині, як дома, а діти з Турину почували себе добре в Реджіо Калабрійському, країна наша боролась п'ятьдесят літ і тридцять тисяч італійців позбулися голів в цій упертій боротьбі. Ради цього, ви повинні поважати та любити один одного. Коли ж хто з вас образить цього нового товариша за те, що він не родився в нашій країні, той заслужить найбільшої догани.

Не встиг маленький калабрієць сісти на своє місце, як сусіди—товариші почали дарувати йому пера та малюнки, а один хлопчик, з задньої парті, передав йому шведську поштову марку.

Мої товариші.

Вівторок, 25-го.

Найбільш мені до вподоби той хлопець, що прислав марку калабрійцеві. Його прізвіще—Гарроне. Він найстарший у класі—йому більш чотирнадцяти літ; в нього велика голова й широкі плечі. Хлопець

цей дуже добрий, це навіть можна помітити, коли він усміхається; але він наче-б то раз-у-раз щось обмірковує, мов дорослий. Тепер я познайомився мало не зо всіма товаришами. Мені подобається ще один хлопець—Коретті. Зодягнуто його в руду одежину, а на голові шапка з котячого хутра. Він завжди веселий; батько його був салдатом за війни 1866 року, а тепер торгує дровами. В нашому класі є ще маленький горбатий хлопчик Неллі, такий худий та блідий! Є один хлопець—що дуже гарно зодягається і любить чепуритися. Призвіще його—Вотіні. Поперёд мене сидить хлопець, якого прозивають „маленьким муляром“, бо він син муляра. Обличча в нього кругле, як яблуко, а ніс мов гудзик; він вміло робить „заячу мордочку“. Щоб посміятися, всі його прохають:—„А ну, зроби заячу мордочку!“ Поруч з „муляром“ сидить Гароффі, худий, довгов'язий хлопець; в нього ніс, мов у сови, а очі маленькі. Раз-у-раз він гедлює перами, малюнками, сірниками, а лекцію записує на нігтях, щоб читать її, коли доведеться проказувати вчителю. Є ще маленький панчик—Карло Нобіс; здається, дуже гоноровитий. Він сидить між двома хлопцями, що мені дуже подобаються. Один з них—коваленко; на ньому широка та довга одежина; обличча в нього дуже бліде, немов залякане, здається, що він завжди хворий. Він ніколи не сміється. Другий хлопець—рудий; у нього одна рука суха і він її все під'язує;—батько його виїхав до Америки, а мати живе з того, що ходє по хатах та продає городину. Мій сусід—що з лівого боку, теж цікавий хлопець: це Старді, маленький, присадкуватий, коротков'язий. Дивиться він вовком, ні з ким не розмовляє, здається, не гаразд все розуміє, але уважно, зморщивши лоба і зіпчивши зуби, слухає вчителя. Коли забалакає хто з ним, то він не відповідає, а як той все-таки до нього чіпляється, то він дасть стусана ногою. Побіч з ним сидить хлопець з нахабним і сердитим обличчам. Приз-

віще його Франті. Його вже було виключено з двох шкіл. Є ще в нас два брати, подібні один до одного, як дві краплини води; й зодягаються вони зовсім однаково. В обох у них калабрійські брилі з фазановими пір'їнами. Але найкращий та найрозумніший, що напевне і в цім році буде першим учнем—це Дероссі. Учитель вже одмітив його і часто питає. Але мені найбільш до серця Прекоссі,—коваленко, отой в довгій одежині, що має бліде, немов хворе обличча. Кажуть, що батько б'є його, а він такий сором'язливий та плохий; кожного разу, коли вдається до кого, або ненароком зачепить кого, він завжди скаже:—пробач!—і подивиться своїми добрими сумними очима. Але найбільший та найдобріший з усіх—це Гарроне.

Добросердий вчинок.

Середа, 26-го.

Сьогодні вранці Гарронева вдача виявилась. Коли я увійшов у клас (я трохи спізнився, бо мене затримала учителька першого класу, що розпитувала, коли саме може застати дома нашу родину), учитель ще не приходив і кілька школярів глузували з нещасного, сухорукого рудого Кроссі, що його мати продає городину. Вони штовхали його лийїнками, шпурляли йому в обличча луппинками з каштанів, прозивали його калікою та виродком, перекривляли його, як він носить руку на перев'язці. Він сидів переляканий і мовчки, благаючим поглядом дивився то на одного, то на другого, немов прохав, щоб дали йому спокій. Але ж ті ще гірше почали в'язнути до нього так, що хлопець, почервонів та аж тремтів увесь з пересердя. Коли це Франті, той хлопець, у котрого гидке обличча, зскочив на парту і почав перекривляти Кроссєву матір, показуючи, як вона держала дві корзини в руках, коли до-

жидала свого сина біля дверей школи; тепер же вона була слаба. Де-які хлопці почали реготатися. Тоді Кроссі не стерпів, схопив каламаря і жбурнув ним в голову Франті, одже той прихилився і каламарь улучив в груди учителеві, що саме в ту хвилину входив у клас.

Всі замовкли і мерщій розбіглись по своїх місцях.

Учитель, блідий та схвильований, підійшов до свого столу і якимсь незвичайним голосом запитав:— Хто це зробив?— Ніхто не відповідав. Тоді учитель суворо спитався вдруге:— Хто це зробив?

Гарроне, котрому стало шкода безпорадного Кроссі, встав з місця і рішуче сказав:— Це я!

Учитель поглянув на нього, поглянув на здивованих школярів і спокійним голосом промовив:— Винуватого не буде покарано. Хай він встане!

Кроссі встав і, вмиваючись слізьми, сказав:— Вони мене били і лаяли, адже не сила моя було більше терпіти і я кинув каламаря.— Сідай,— сказав учитель.— Хай встануть ті, що до нього чіплялися!—

Чотирі хлопці встали, похиливши голови. Учитель сказав:— Ви образили товариша, хоч він вас і не чіпав, ви сміялись з його лиха, ви нападали на безсилового, що не може сам себе захистити. Ви зробили такий ганебний і гидкий вчинок, що бруднить людську душу. У вас нікчемні душі!—

По цій мові він встав і підійшов до Гарроне; взявши його за підборіддя, підняв голову, подивився йому в вічі і сказав:— Ти гарний хлопчик, Гарроне!— Гарроне в цей час пошепки сказав щось учителеві і той, обернувшись до чотирьох винуватців, промовив:— Я вам вибачаю.

Моя вчителька першого класу.

Четвер, 27-го.

Моя колишня вчителька виконала свою обіцянку і прийшла до нас саме в ту хвилину, коли я мав іти з матір'ю до одної вбогої жінки. Ми довідались з часопису,—що вона дуже бідує і хотіли понести їй білизни. Вчительці ми дуже зраділи, бо вона вже більше року не була в нас. І досі вона така сама маленька, в тім самім бриликові, вбого зодягнена і нашвидку зачєсана,—бо їй немає коли дбати про себе. Але вона ще більш бліда, як була торік, кашляє безупинно і навіть трохи посивіла. Мама сказала їй:—Ви зовсім не бережете свого здоров'я!—Ну, це пусте!—відповіла вона, весело, але замислено усміхаючись.—Ви занадто голосно балакаєте,—додала мати,—занадто хвилюєтесь з дітьми!

Це правда. Голос її увесь час гучно дзвенить в класі. Я й тепер ще пам'ятаю, що як учився в неї, то вона було ввесь час говорить, щоб увага дітей не зменшалася, а сама вона ні хвилинки не посидить на місці. Я був певний, що вона прийде до нас: вона ніколи не забуває своїх школярів і довго пам'ятає їхні привітання. Після іспитів забігає до директора, щоб довідатись, як школярі здали іспити, дожидає їх біля дверей і просить показувати писання, щоб бачити, чому вони навчилися, як пішли од неї. До неї заходять колишні її школярі, навіть з гімназії, хоч вони вже мають при собі годинники і носять довгі штани. Сьогодні вчителька зовсім змореною повернулася з галереї малюнків, куди вона водила своїх школярів. Кожен рік, щочетверга, вона всіх водила в музей і докладно розповідала їм про все, що там виставлено. Вона ще більше схудла, але-ж така сама моторна і так само хвилюється, коли розповідає про свою школу. Вона забажала поба-

чити те ліжко, на якому я кілька літ тому лежав хворий, а тепер на ньому спить мій брат. Трохи подивилась на нього, а потім хутко пішла, бо мала одвідати слабого хлопчика з свого класу, лимаренка. Та на неї чекала дома ще ціла купа зшитків; їх треба було виправити—то-ж праці на цілий вечір, а там ще вона повинна була йти до крамарьки, щоб учити її арихметиці.—Енріко,—сказала вона, прощаючись,—чи любиш ти ще свою вчительку, коли сидиш над заморочливими задачами, або працюєш за довгим писанням?—Вона поцілувала мене і вже з східців гукнула ще:—Не забувай мене, Енріко!

Забути тебе, моя добра, люба вчителько! Ні, ніколи! Навіть, коли виросту великим і тоді буду пам'ятати про тебе і прийду одвідати в твою школу, серед твоїх учнів, і кожен раз, коли буду проходить повз якої иншої школи і зачую голос вчительки,—я згадаю твій голос, пригадаю ті два роки, що я пробував у твоїм класі, де я багато де-чого навчився, де я бачив тебе кілька разів немічну, зморену, але завжди дбайливу за своїх школярів, завжди ввічливу до їх; згадаю, як ти вся тремтіла, коли інспектор питав нас і раділа, коли ми добре відповідали на всі його запитання. І завжди ти була доброю та доброзичливою до нас, як мати. Ніколи, ніколи не забуду я тебе, моя дорога вчителько!..

Н а г о р и щ і .

П'ятниця, 28-го.

Учора ввечері ми з мамою та з сестрою Сільвією носили білизну убогій жінці. Про неї ми довідалися з часопису. Я ніс клунок, а Сільвія часопис, де було зазначено адресу вбогої жінки. Ми зійшли на найвищий поверх, що був аж під покрівлею високого будинку і пішли по довгому проходві. Мама постукала

в двері. Нам відчинила ще молода, але дуже бліда жінка. Видко було, що вона нездужає. Мені здалося, що я вже десь бачив її в цій самій хусточці на голові.—Це про вас надруковано в часопису, що ви дуже бідуєте?—спитала мама.—Еге, пані, це про мене.—Так ось ми принесли вам трохи білизни.—Жінка почала дякувати. В цей час я побачив в темному, порожньому кутку хлопчика, що стояв навколішки перед стільчиком і неначе щось писав. І справді писав,—поклавши папір на стільчикові, а каламарь—на долівці. Як він міг писати, коли в хаті так поночі! Але в ту хвилину, як це подумав, я пізнав руде волосся та баєву одяжину сухорукого Кроссі. Я тихенько сказав про це матері.—Мовчи—пошепки сказала вона,—йому мабуть буде неприємно, що ми помагаємо його матері; не виявляй нічим, що ти його помітив. Та в цю хвилину Кроссі повернувся; мені дуже було ніяково, але він усміхнувся, і мати потихеньку підштовхнула мене до нього. Я поздоровкався з ним. Він підвівся і взяв мене за руку. В цей час мати його розповідала моїй мамі:—Зосталась я сама з хлопчиком. Вже шість літ минуло, як чоловік мій поїхав до Америки, а я ось занедужала і не маю змоги ходити та продавати городину, з чого я мала хоч невеликий заробіток. У нас не зосталось навіть столика за для мого Луїджі і ні-на-чому тепер йому працювати. Коли в мене був під ворітьми ослинчик, то він міг писати хоч на ньому, а тепер і його в мене забрали. Навіть свічки в нас немає, і він мусить робити поночі. Гаразд ще, що він має спроможність ходити до школи, і що мійська управа за дурно дає нам книжки та папір. А він, моя люба дитина, так хоче вчитися! Бідна я, бідна!..—Мати віддала їй всі гроші, що були в гаманці, поцілувала хлопчика і трохи не плакала, коли ми виходили звітля.—Подивись—сказала вона,—при яких умовах працює це бідне хлоп'я, а ти маєш все, чого забажаєш, а вчишся

без охоти. О, мій коханий Енріко! Його праця за один день варта більшої похвали, ніж твоя наука за цілий рік. Ось кому слід давати перші нагороди!

Це щира правда!...

Ш к о л а.

Це написав мені мій тато.

П'ятниця, 28-го.

— „Правду, мій дорогий Енріко, сказала твоя мама, що тобі важко вчитися. І я бачу, що ти йдеш до школи не так жваво, не так охочо, як я-б того бажав. Ти все-ж таки лінуєшся. А тільки уяви собі, який то довгий та невеселий був би тобі день, коли б ти не ходив до школи! Ти через тиждень почав би прохати, щоб тебе пустили туди, так змучився б ти з нудьги та з сорому за своє ледарство, що гидкими б тобі стали всі твої гулянки й забавки. Усім, усім треба вчитися тепер, мій хлопчику! Пригадай тільки тих робітників, що приходять у вечірні школи, після того, як цілісенький день були на роботі; пригадай тих жінок та дівчат, що ходять тільки до недільної школи, бо весь тиждень працюють не покладаючи рук; згадай про салдатів, що хапаються за книжку, коли зморені повертаються з муштри; про сліпих та німих дітей, що всім серцем прагнуть науки... Навіть в'язні у тюрмах вчать писати та читати. Пригадай тільки, що ранком, коли ти йдеш до школи, в цю пору діти всіх країн ідуть учитись. Уяви собі, як вони всі йдуть, йдуть і по селах, і по вулицях великих міст; по над озерами, морями, то в теплих країнах під промінням палючого сонця, то в холодних—оповиті сірим туманом. Ідуть на човнах через бурхливі річки, на конях—через широкі степи; в санях по снігу, що вкриває гори й долини. Через густі ліси йдуть самотніми гірськими стеж-

ками по-одинці, по-двое, цілими гуртками, всі з книжками, зодягнені у всякі убрання; всюди розмовляють своєю мовою, починаючи од занесених снігом шкіл Росії і аж до самих південних шкіл Аравії, що заросли пальмами,—миліони і миліони дітей йдуть добувати, хоч і на всякі лади викладаної, але майже однакової науки. Уяви собі тільки цю безліч дітей, цей страшений рух, в якому й ти береш участь і поміркуй,—що, як би цей рух зупинився,—то всі люди стали б такими нерозумними, як були тисячі літ тому. От цей рух і є поступ, надія і слава всього світу. Набірайся-ж відваги, маленький салдате нечисленного всесвітнього війська! Книжка—твоя зброя, клас—твій полк, поле боротьби—вся земля, мета перемоги—освіта! Не будь полохливим, мій дорогий Енріко!...

Т в і й м а т о“.

Маленький патріот.

Субота, 29-го.

Ні, я не хочу бути полохливим! Але я з більшою охотою ходив би в школу, коли б учитель що-дня оповідав нам щось таке цікаве, як сьогодні. Він обіцяв робити це що-місяця. Він буде давати нам рукописи для списування і там буде оповідання неодмінно про гарний вчинок якогось хлопчика. Сьогоднішнє оповідання має назву: „Маленький патріот“. Ось воно:

„Один французький пароплав прямував з еспанського города Барселони, до Генуї. На ньому були французи, італійці, еспанці, швейцарці. Поміж них був хлопчик років одинадцяти, зодягнутий убого. Сидів він собі самотою. Він тікав од усіх, немов дике звірятко, дививсь на всіх з-під лоба, неймовірно. Та він таки й мав привід ставитися неймовірно до людей. За два роки до цього батько та мати, селяне з околиці

Падуні, продали його директорові кумедіантів. Цей почав його муштрувати, давав часто стусанів, коли той не тямив чого зробити, а часом не давав йому й їсти. А вже, як хлопець вимуштравався, то директор почав возить його з собою по Франції, по Іспанії, але й тепер не переставав його бити та морити голодом. Коли вони приїхали до Барселони, хлопчик не зміг бідьш терпіти такого знущання, втік од свого гнобителя і вдався до італійського консула, щоб той заступився за нього. Консул посадив його на пароплав і дав йому листа до генуйського ватажка поліції, щоб той одпровадив хлопчика до батьків—до тих самих його-ж таки батьків, що продали його, ніби якесь теля. Бідолашний хлопець був одягнений в дрантя і страшенно змучений. На пароплаві йому дали ліжко в спільній кімнаті другого класу. Всі з зацікавленням дивились на нього, росчитували його, але він не відповідав ні слова. Здавалося, що він ненавидів усіх,—так допекло йому людське знущання. Та все-ж таки трьом мандрівникам, що все докучали йому своїми запитаннями, пощастило почути од хлопця мову. Дуже коротко і якоесь по-чужому він розповів де-що про своє життя. Ці три мандрівники не були італійцями, та все-ж таки вони дали йому трохи грошей, жартували з ним, хоч йому було не до жартів, і все прохали розповідати далі. В цей час увійшли якісь невідомі пані, і три мандрівники. Бажаючи звернути на себе їхню увагу, вони почали давати йому ще грошей, голосно вигукуючи:—Ось, на ще! Забери ще й це!—і брязчали грішми по столі. Хлопчик сховав у кишеню гроші, несміло подякував і вперше поглянув на них ласкавими очима. Потім приліг на ліжко і зовсім замовк,—бо в цей час, мабуть, обмірковував своє становище. На ці гроші він міг би попоїсти чогось солодкого, після того, як два роки бачив самий тільки хліб; міг би купити одяжину, коли приїде до Генуї, бо два роки ходив у дранті; міг

би принести гроші до дому, де батько та мати стріли б його далеко краще, ніж тоді, як він прийде з порожніми руками. Ці гроші за для його були справді маленьким скарбом. З великим задоволенням він міркував про це в ту годину, коли мандрівники сиділи за столом другого класу та весело гомоніли. Вони пили вино та розповідали про ті країни, де їм доводилося бувати і наприкінці згадали про Італію. Один почав гудити гостинниці, другий залізниці, а потім разом,—майже, все инше. Один казав, що краще поїхати в Лапландію, другий запевняв, що в Італії самі дурисвіти та грабіжники; третій казав, що італійські чиновники не вмють навіть читати. „Темний народ“,—сказав перший.—„Брудний“,—додав другий. „Ду... дурисвіти“,—хотів сказати третій; та ще не скінчив слова, як немов-би гряд, полетіли їм на голови та на плечі срібняки та мідняки. Гроші з брязкотом розкотились по столі та по долівці. Три мандрівники з гнівом, несамовито схопилися з місця й позадирали голови до стелі, але звідти прямо в обличчя їм знову полетіли мідняки.—Заберіть з собою вапні гроші,—з призирством сказав хлопець,—я ніколи не візьму милостини від людей, котрі зневажають мій рідний край!..“

С а ж о т р у с .

1-го грудня.

Учора над-вечір я ходив у жіночу школу, що поряд з нашою, аби передати оповідання про хлопчика з Падуї учительці моєї сестри—Сільвії, бо вона бажала прочитати його.

Там вчать аж сімсот дівчаток! Коли я прийшов, вони всі виходили з школи, радіючи, що їх увільнено від вчиття на свято. Тут довелось мені побачить дуже цікаву подію. Проти школи, на другому боці

вулиці, під стіною, стояв маленький хлопчик-сажотрус. Він схилився на руку і чогось плакав. Обличчя в нього було вимазане сажою, за плечима висів мішок і віник. Дві чи три дівчинки підійшли до нього й поспитали:— чого ти, хлопчику, плачеш?—Він нічого на те не відповів, а почав ще дужче плакати.—Скажи-ж, чого ти плачеш, що тобі трапилось?—розпитувались його дівчатка. Нарешті хлопчик, плачучи, розказав, що трусив сажу в димарях і заробив 30 сольді*), але загубив їх: вони випали в дірку, що була в кишені—і він показав їм ту дірку. Без грошей він боявся йти до дому.

Хазяїн мене битиме!.—заголосив він, схиливши голову на руку. Дівчатка стояли й дивились на нього з засмученими обличчями. До них підійшли інші дівчатка, великі й маленькі, убогі й багаті, з торбинками під пахвою. Найбільша дівчинка, що мала блакитну пір'їну на брилі, виїняла з гаманця два сольді і сказала:—В мене є тільки два сольді, даваймо зложимося!—І в мене є два сольді,—сказала друга дівчинка в червоній спідниці,—ми зможемо зібрати 30 сольді... І вони почали перегукуватись:—Амаліє, Луїджі, Аніно!—Дайте сольдо.—В кого є сольдо?—Давайте сюди!

В де-яких були гроші, щоб купити квіток, або паперу, але вони й ті повіддавали. Дівчинка з блакитною пір'їною збирала гроші і в голос лічила їх:—Вісім, десять, п'ятнадцять!—Багато ще не вистачало. Коли це з'явилась дівчинка більша за всіх і дала півліри. Її стріли оплесками. Не хватало тільки п'яти сольдо.—Ось прийдуть четвертокласниці, у них багато грошей.—Четвертокласниці прийшли і гроші посипались... Всі обступили хлопчика, і цікаво було бачити

*) Італійська монета ліра, коли порівняти до наших грошей.—то буде 37 к. Ліра складається з 20 сольді; кожен сольді—з 5 чентезимів, а один чентезим—коло третини нашої копійки.

маленького сажотруса, оточеного різнокольоровими спідничками, червоними стрічками. Тридцять сольдо давно вже було зібрано, але гроші все прибували та прибували. Найменші дівчатка, що не мали грошей, пролазили поміж великими і давали пучечки квіток, щоб хоч що-небудь дати. Як ось раптом з'явилася сторожуха і крикнула:— „Начальниця йде!“— Дівчатка миттю розбіглися на всі боки, мов їх тут і не було. Маленький сажотрус зостався сам серед вулиці. Він утирав рукавом сльози, а в жменях було повно грошей. В кишенях, в шапці і коло гудзиків стреміли пучечки різнобарвних квіточок. Багато квіток лежало ще й на землі коло його ніг.

Поминальний день.

2-го грудня.

„В цей день поминають померлих. Чи знаєш ти, Енріко, кого з померлих повинен ти найсамперед згадати в цей день?— Тих, що померли за вас, за дітей. Скільки їх померло і що-дня помирає? Чи думав ти коли-небудь про те, скільки батьків загубило своє здоровля, скільки матерів невчасно лягло в домовину через те, що зазнали всякого лиха та нещастя, турбуючись про своїх дітей? Чи знаєш ти, скільки батьків наложило на себе руки з одчаю, коли бачили, як поневіряються їхні діти, і не мали змоги чимсь допомогти їм? Скільки жінок утопилося, або вмерло з горя через те, що втратили своїх дітей? Згадай, Енріко, в цей день усіх тих небіжчиків! Подумай тако-ж про всіх вчительок, що передчасно лягли в домовину від тяжкої праці за ддя вас,—дітей; подумай про лікарів, що вмирили від пошести, з якою вони сміло боролись, щоб захистити діток. Подумай про всіх тих, що на пожежах, в час недороду, в хвилину тяжкої небезпеки, віддавали дітям єдину спроможність,—захиститись од вогню,

віддавали останній шматок хліба, а сами вмирали задоволені, що своїм життям врятували життя маленької, ні в чім неповинної, істоти. Цих покійників, Енріко, безліч. На кожному гробовищі лежать сотні таких покійників.—Іх так багато, що вся земля не зможе дати стільки квіток, щоб завітчати їх могили... Подумай сьогодні про цих померлих з пошаною і ти станеш більш любити тих, що люблять тебе і працюють за ради тебе, мій хлопчику; радій тим, що в цей поминальний день тобі не довелося плакати ні за ким з твоїх родичів!...

Т в о я м а м а“.

Мій товариш Гарроне.

П'ятниця, 4-го.

Було тільки два дні свят, але мені здається, що я дуже давно не бачив мого товариша Гарроне. Як більш розпізнаєш його, то більше впевняєшся в тому, який це справді гарний товариш. Та й всі його люблять, крім нечемних та свавільних, бо Гарроне повставав проти свавільства. Що-разу, коли хто-небудь з більших хлопців хоче побити маленького, то вже той і кричить: Гарроне!—і великий не наслідиться бити малого. Батько Гарроне служить машинистом на залізниці. Хлопець пізно взявся до науки, бо два роки хворів. Він найбільший, найсильніший у класі,—підймає парту однією рукою,—і завжди щось жує. Він дуже добрий: чого в нього тільки попросиш: олівця, гумеласки, паперу, чи ножика—він охоче дає, або позичає. Він ніколи не сміється і не розмовляє в класі, сидить нерухомо на дуже вузькій парті, зігнувши спину та високо піднявши плечі. Коли я дивлюсь на нього,—він усміхається мені, немов хоче сказати:—Адже-ж ми товариші з тобою, Енріко?—Тільки він якось чудно з'одягнений: куртка, штани—все на йому дуже куче та

вузьке; шапка ніяк не сидить на його стриженій голові, жовті черевики величезні, краватка завжди закручена, мов мотузка. Коханий Гарроне! досить тільки раз поглянути йому в обличчя, щоб полюбити його. Всі, навіть маленькі, хотять сидіти попліч з ним. Він добре знає арихметику. Свої книжки, з'язані червоним ремінцем, він носить на голові. В нього є дуже гострий ніжик, яким він глибоко вривав собі пальця, але нікому, навіть дома, він не сказав, щоб не налякати своїх батьків. З ним можна пустувати, скільки забажаєш, та тільки, боронь Боже, сказати йому: — це брехня, — коли він щось розповідає. Тоді очі його горять, мов дві жарини, і він несамовито б'є кулаком по парті. В суботу він дав сольдо одному першокласникові, котрий плакав серед вулиці, бо в нього відняли сольдо і йому було ні за що купити зшиток. Гарроне вже три дні працює над листом, розмальовуючи його береги. Це він готує дарунок на менини своїй мамі, що часто приходить за ним в школу. Вона така-ж товста та висока, як і він, і так само гарна. Учитель часто поглядає на нього, а коли проходить повз його, завжди плеще його по спині, мов смірного бичка. Я його дуже люблю і з великим задоволенням зтискую в своїй руці його руку, що здається рукою дорослої людини. Я певен, що він не пошкодував би свого життя, аби захистити товариша, — а що воно їй справді так, — це вже видно по його, очіх; хоч здається, що завжди він бурмотить своїм дужим голосом, але в цім буркоті відчувається лагідність та добрість.

Вугляр та пан Нобіс.

Понеділок, 7-го.

Певна річ, що Гарроне ніколи не сказав би того, що сказав учора Карло Нобіс товаришові Бетті. Карло

Нобіс пишається тим, що його батько—великий пан. Це високий добродій з чорною бородою, завжди дуже серйозний. Що-ранку він приводить свого сина в школу. Учора Нобіс полаявся з маленьким Бетті, сином вугляра і, не знаючи що йому сказати, бо сам був винен, закричав на нього:—Твій батько голодранець!—Бетті зчервонів і замовк. Дома він розказав про це батькові. І ось, другого дня, на післяобідній урок приходить вугляр,—маленький смуглявий чоловічок,—щоб поскаржитися учителеві. Під той час, коли він, тримаючи за руку Бетті, розповідав, як було діло, на порозі з'явився Нобіс—батько Карла. Почувши своє ймення, він увійшов у клас і запитав, про що йде мова.

Учитель відповів:—Ось цей робітник скаржить на вашого сина Карла, що сказав його хлопчиків:

— „Твій батько голодранець“.

Батько Карла трохи зчервонів, зморщив лоба і спитав сина:—Ти казав таке?—Хлопчик, що стояв серед класу, напроти Бетті, похнюпився і не відповідав. Тоді батько взяв його за плече, підштовхнув ближче до Бетті і сказав:—Проси в нього прощення!—Вугляр хотів перечить, кажучи:—„Не треба, не треба“.—Але пан Нобіс, не звертаючи на нього уваги, сказав удруге:—Проси в нього прощення. Прокажуй за мною: „Пробач мені, товаришу, за те гідке, зневажливе слово, що я сказав про твого батька; мій батько з повагою зтисне йому руку“.

Вугляр зробив рішучий рух рукою, немов кажучи:—„я не хочу цього“. Але пан Нобіс не послухавсь його, і Карло тихенько, не піднімаючи очей, проказав.—„Пробач мені, товаришу, за те гідке слово... що я казав на твого батька... мій батько зтисне йому руку“.

Тоді пан Нобіс простяг руку вугляреві, котрий міцно зтиснув її в своїй руці, потім раптом підштовхнув свого сина в обійми Карла Нобіса.

— Будьте такі ласкаві,—вдався пан Нобіс до учителя,—посадіть побіч цих хлопчиків.

Учитель посадив Бетті на одну парту з Нобісом. Коли вони сіли, Нобісів батько вклонився і вийшов. Вугляр хвилину стояв нерухомо, дивлючись на хлопчаків, що сиділи поряд; потім підійшов до них, подивився на Нобіса так ласково, немов бажаючи щось сказати, але нічого не сказав, тільки простяг руку, мабуть щоб приголубить його, та не осмілився і тільки легенько торкнувся своїми товстими пальцями до його волосся. Потім він пішов, а на порозі обернувся ще раз, щоб подивитися на них, і вийшов.

— Запам'ятайте, діти, гарненько цю подію,—сказав учитель,—це буде для вас у цьому році одна з кращих наук.

Учителька мого брата.

Четвер, 10-го.

Син вугляра—Бетті вчився попереду у пані Делькаті, що заходила сьогодні одвідати мого хворого брата. Вона насмішила нас, розповідаючи, як мати Бетті, два роки тому, принесла їй повну попередницю вугілля в подяку за те, що вона дала медалю її синові. Бідна жінка дуже намагалася, щоб учителька взяла вугілля і ні за що не хотіла нести його назад до дому. Іще про другу жінку вона нам розказувала, як та принесла їй цілий сніп квіток, надзвичайно важкий,—а потім виявилось, що в квітках була торбинка з мідняками. Вона дуже насмішила нас своїми оповіданнями, а брат мій не вагаючись випив ліки, хоч раніш ні за що не хотів їх пити.

Скільки терпіння повинна мати учителька з цими хлоп'ятками в першому класі! Всі вони беззубі, мов дідуся. Один не вимовить літери р, другий—с; один кашляє, в другого йде з носа кров, третій раз-у-раз роз-

гублює свої черевички під столом; один плаче, що на-штрикнув пальця на перо, другий—того, що купив не такий, як треба, зшиток. Їх аж п'ятьдесят хлоп'ят в класі і вони нічого не вміють, бо їхні рученятка не звикли ще ні до чого. І всіх їх треба навчити читати та писати. У кишнях їхніх повно всякої всячини: тут і цукерки і гудзики, і корки з пляшечок, і товчена цегла та інші речі. Учителька повинна обшукувати їх, але вони пробують ховати свої скарби навіть в черевки. Уважності майже ніякої! Хай тільки влетить у вікно шершень, як усі позскакують з свого місця. Повесні вони приносять у клас траву та хрущів, котрі літають по класі, попадають в каламарі і потім псують зшитки.

Учителька взагалі повинна бути їм за матір. Вона допомагає їм одягатись, зав'язує їм поколені пальці, пильнує, щоб вони не помінялися одежою, а то счинять вереск та голосіння... Бідні вчительки! А там—гляди—ще приходить мати з скаргою:—Пані Делькаті, як це мій хлопчик загубив своє перо?—Через що мій нічого не тямить?—А через що моему, що добре так все знає, ви не дали дарунку?—Чого ви не скажете, щоб витягли з парти гвіздка, бо мій хлопчик раз-у-раз роздирає штанчата?

Іноді учителька не стерпить, та потім їй стане шкода і вона починає голубити того хлопчика, на якого накричала. Іноді їй доводиться ковтати сльози, коли прожене з класу якогось пустуна,—або сердитись на батьків, що, караючи дітей, не дають їм їсти.

Учителька Делькаті молода та вродлива; вона повна добрих поривань і хвилюється з приводу кожної дрібниці.

— Діти, певне, звикають до вас?—спитала її мама.

— Так, більшість звикає, — відповіла вона, — одже-ж згодом, коли переходять до старшого класу, деякі на нас навіть не дивляться. Після того, як два

роки дбаєш про дитину,—починаєш її кохати і так боляче буває розлучатися з нею; та все-ж думаєш: „ну, цей мене не забуде!“ Але ось минає літній спочивок, починається наука, біжиш до нього на зустріч, кричиш:—„Дитинко моя! Мое кохане хлоп'ятко!“ А воно одвертається од тебе.—Тут пані Делькаті зупинилась; в її очіх були сльози, коли вона казала ці слова, цілуючи мого брата.—„Адже-ж ти не одвернешся від мене? Не зречешся твоєї бідної учительки, що дуже тебе покохала?“.

М о я м а м а .

Четвер, 10-го.

„Як приходила учителька до твого брата, ти не поштиво поведився з своєю мамою. Нехай же цього більш ніколи не буде, Енріко! Ніколи! Твої жорстокі слова вдарили мене, мов ножем, у серце. Я пригадав, як твоя мати, кілька літ тому, просиділа всю ніч, нахилившись над твоїм ліжком, прислухаючись до твого дихання, гірко плачучи й тремтючи тільки від одної думки, що ти можеш померти. Я боявся, що вона збожеволіє. Згадав я це, і ще більш мене струбовало твоє поводження. Чи можна-ж зневажати свою матір, що віддала-б цілий рік щастя, щоб захистити тебе від найменшого страждання!? Чи можна-ж зневажати матір, що не одмовилася-б піти по милостиню за рали тебе, що віддала-б життя, аби тебе урятувати?! Слухай, Енріко, і запам'ятай добре мої слова. Уяви собі, що тобі доведеться пережити багато тяжких днів, але, я тобі кажу, що самим найтяжчим буде той день, коли не стане твоєї матері. Коли ти, Енріко, будеш уже дорослим і зазнаєш у житті багато лиха та скрути, то в тебе виникатиме непереможне бажання вчути ще хоч раз її мову, припасти їй на груди з риданням, як припадає безпомічна, бідолашна дитина. Як боляче

буде тобі згадувати про ту зневагу, що зазнала од тебе мати! Не матимеш ти спокою у житті, коли заподіяв їй яке лихо. Ти будеш каятись, будеш її перепрошати, будеш шанувати саму згадку про неї, — але все буде даремне. Сумління твоє не дасть тобі супокою: лагідне та добре обличча твоєї матері до віку житиме в твоїй уяві і завжди стискуватиме твоє серце й душу. О, Енріко, любов до матері — саме найсвятіше почуття людське і нещасний той, хто топче його ногами. Нехай ніколи більше не виїде з твоїх уст жорстоке слово до тої, що дала тобі життя. І, як що тобі ще трапиться сказати образливе слово, нехай щире поривання твого серця нахилить тебе до ніг її, щоб виблагати пробачення, щоб вона своїм поцілунком зняла сліди непошани з твого обличча. Я кохаю тебе, сину мій, ти сама найдорожча надія в моїм житті, — але я волів би бачити тебе мертвим, ніж зневажливим до своєї матері! Де-кільки днів не підходь до мене бо я не зможу приголубить тебе од щирого серця мій
Твій батько“.

Мій товариш Коретті.

Неділя, 13-го.

Татусь вже пробачив мені, але мені було дуже тяжко, — і тоді мама послала мене з старшим воротаревим сином прогулятись на Корсо. Коли я пройшов половину вулиці і поминув воза, що стояв напроти крамниці, то почув, що мене хтось кличе. Повертаюсь — коли це мій шкільний товариш Коретті в своїй рудій куртці і в шпалці з котячого хутра. Він ніс оберемок дров. Чоловік, що стояв на возі, подавав йому оберемки дров, а він носив їх у крамницю свого батька. — Що ти робиш, Коретті? — спитався я. — Хіба не бачиш, — одповів він, беручи новий оберемок дров, — що я вчу лекцію? —

Я засміявся, але він казав щиру правду. Несучи дрова, він проказував лекцію:— „Відміняти дієслово, це зміняти його відповідно до числа і до особ“,...—і, кідуючи дрова, провадив далі:— „до часу“...,—а, повертаючись до возу за дровами, додавав:— „і до способів вислову“. Цю саму лекцію з граматики ми мусіли вивчити на-завтра.—Що ж поробиш?—сказав він,—гаяти часу не можна. Батько з робітником пішли по справах, мати слаба, доводиться мені носити дрова. В цей час я учу граматику, а це річ тяжка,—ніяк не можу її зрозуміти.—Батько казав, що прийде коло сьомої години і тоді заплатить за дрова,—сказав він, звертаючись до чоловіка, що привіз дрова. Чоловік поїхав.

— Зайди на хвилину до мене,—сказав Коретті. Я зайшов у крамницю: це була велика повітка, набита дровами та хворостом. З боку стояла вага.—Тяжкий сьогодні день випав,—сказав Коретті;—завважають мені працювати. Почав був писати речення,—прийшли покупці; хотів був ще писать—привезли дрова. Сьогодні зранку я вже двічі бігав на дров'яний базарь,—вже й ніг не чую під собою, а руки аж попухли. Щоб я робив оце, коли-б довелось іти на урок малювання!

Тім часом він підмітав листя та суховіття, що валялися на цегляній долівці.—А де-ж ти сидиш за писанням?—запитав я його.—Звичайно не тут,—відповів він,—ходім, я тобі покажу.

І він повів мене до маленької кімнатки, що була і за пекарню і за їдальню; в кутку стояв стіл, а на ньому книжки та розгорнений зшиток.—Я зупинився на другім запитанні,—сказав він:—З шкури роблять чоботи, пояски... Тепер я добавлю ще:—чамайдани.—І він почав писати.—Тут є хто небудь?—почулося з крамниці: якась жінка прийшла купити оберемок дров.—Ось і я,—відповів Коретті. Він зскочив з місця, зважив дрова, взяв гроші, записав їх у книгу і повернувся до свого писання, говорячи:—Подивимось, чи

доведеться мені скінчить.—І дописав:—гаманці, торбинки.—Ой, кава збігла!—крикнув він і кинувся до печі, щоб одставити од вогню каву.—Це кава за для мамі; тяжко було мені навчитися, як її варити. Ми вдвох понесемо мамі каву, вона тебе побачить і буде з цього дуже вдоволена. Сім день лежить вона в ліжку. Ходім до мамі.

Він відчинив двері в другу маленьку кімнатку: мати Коретті лежала на великому ліжкові, голова її була зав'язана білою хустинкою.—Ось, мамо, я приніс вам кави,—сказав Коретті, подаючи філіжанку; а оце мій товариш.—О, який-же ви хороший,—сказала жінка,—прийшли одвідати слабу. Тим часом Коретті лагодив подушки на ліжкові, обсмиккував ковдру, засвітив у хаті і зігнав кішку з сундука.—Вам може треба що, мамо?—спитав він, беручи од неї порожню філіжанку.—Чи ви вже пили свої ліки? Коли вип'єте все,—я збігаю, до аптеки. Дрова я вже поскидав. О чотвертій годині буду смажити м'ясо, як ви веліли, а коли йти-ме жінка з маслом,—я їй віддам вісім сльдо.—Все буде, як треба, будьте спокійні.—Дякую синку,—відповіла мати.—Бідний синок, він мусить сам про все дбати.

Вона попрохала, щоб я взяв грудочку цукру, потім Коретті показав мені портрет свого батька в салдацькому вбранні, з медалею, що заслужив він у 1866 році, коли був у полку Гумберто: таке-ж обличча, як в сина, з гарними очима, така, як і в сина, весела усмішка. Ми повернулися до пекарні.—Згадав!—крикнув Коретті і дописав у зшиток: „роблять тако-ж зброю для коней“.—Решту я напишу сьогодні у-вечері, бо я довго не ляжу спати. Який ти щасливий, що маєш стільки вільного часу на вчиття та ще й на гулянки!

Прийшовши до крамниці, він,—веселий та миткий, як і завжди,—почав класти дрова на кобильницю

і пиляти їх, приказуючи:—Ось де справжня гимнастика! А то вигадують там махати руками, то-що. Мені б хотілося попиляти всі дрова до того часу, поки прийде батько. Це-б його дуже втішило. Негаразд тільки те, що після пиляння я погано пишу. Та що маю робити? Скажу вчителеві, що довелося працювати сьогодні. Тут як-би мама швидче видужувала, ось що! Сьогодні їй, слава Богу, краще. Граматику я буду учить завтра ранком,—встану, як тільки півні заспівають.. А ось і віз з пеньками. Мерщій за роботу!

Перед крамницею зупинився віз, навантажений пеньками. Коретті вибіг на вулицю; щоб побалакати з візником, але хутко вернувся.—Тепер я довше не можу бути з тобою,—сказав він мені,—до побачення, до завтраго! Ти гаразд зробив, що зайшов до мене. Бажаю тобі веселої гулянки!.. Щастливий ти!

Стиснувши мою руку, він вибіг на вулицю і почав переносити до крамниці пеньки. Обличча в нього червоне, задоволене; сам жвавий та веселий, аж любо подивитися.

— „Щастливий ти!“—сказав він мені.—Одже ні, Коретті, ні; ти—щастливий; бо ти вчишся й працюєш більш за мене, бо ти більш допомагаєш своєму батькові та матері, бо ти добріший в сто разів, добріший і кращий за мене, мій гарний товаришу!...

Д и р е к т о р .

П'ятниця, 18-го.

Сьогодні вранці Коретті дуже зрадів, бо на що-місяшнім іспиті був його колишній учитель з другого класу,—Коатті—велетен з густим кучерявим волоссям, з великою чорною бородою, чорними очима і гучним голосом. Він завжди залякує хлопців тим, що візьме їх за в'язи і ніби-то збиреться одпровадити до

полиції; робить страшні очі, але ніколи нікого не карає і усміхається собі в бороду, коли на нього не дивляться. Усіх вчителів вісім, рахуючи й Коатті та помішника—маленького, безвусого і безбородого чоловіка, що зовсім скидається на хлопчика. Між ними є ще учитель з четвертого класу—кривий, раз-у-раз замотаний теплою хусткою, завжди слабкий на всякі хвороби, що придбав їх, коли ще був сільським учителем, в такій вохкій школі, що вода збігала по стінах. Другий учитель—дуже старий та сивий—був попереду учителем в школі сліпих. Є ще один учитель, завжди гарно одягнений, в окулярах, з білявими вусиками. Його прозвали „адвокатом“, бо він, пробуваючи учителем, готувався на правника і одержав свідоцтво. Він написав тако-ж підручник правопису. Той учитель, що навчає нас гімнастики,—справжній салдат. Він був у війську Гарібальді, на шиї в нього великий шрам, що йому зробили шаблею в бійці при Мілаццо.

Є ще в нас директор; високий, лисий, в золотих окулярах, з довгою сивою бородою. Він зодягається завжди у все чорне і застібається на всі гудзики. Він дуже добрий до хлопців. Коли покличе їх до себе, щоб зробити догану за якусь провину, то ніколи не кричить на них, а тільки візьме за обидві руки і почне говорити, що так робити не гаразд, що вони повинні покаятись і подати слово, що надалі будуть добре поводитись. І всі виходять од нього з заплаканими очима, більш засмучені його докором, ніж коли-б він покарав їх. Директор що-разу приходить першим до школи, бо зранку дожидає школярів та приймає батьків; а коли учителі розходяться до дому,—він ще довго ходить навколо школи і пильнує, щоб діти не попали де під воза і не zostавались на вулиці пустувати і напихати в свої сумки піску та цегли. Коли він тільки виткнеться з-за рогу,—високий та чорний,—так всі й розбіжаться вrostіч, кинувши иг-

рашки в пера, чи в гудзі. А він тільки посвариться на них пальцем і подивиться вслід добрими та сумними очима.

Мама оповідає, що ніхто ніколи не бачив його веселим після смерти сина, який служив добровольцем у військові. У нього на столі стоїть завжди перед очима синів портрет. Після такого нещастя він хотів покинути школу і вже написав був про це до мійської управи, та зо дня на день затримував це прохання, бо йому було дуже тяжко розлучатися з дітьми. Нарешті він таки наважився подати тее прохання про одставку, і мій батько, що був того дня у нього, сказав:—Дуже шкода, пане директоре, що ви думаєте покинути нас!..

В ту хвилину увійшов якийсь чоловік, щоб записати в школу свого хлопчика. Коли директор побачив хлопчика, то аж оторопів: він пильно подивився на нього, глянув на портрет свого сина, знову подивився на хлопчика, взяв його ближче до себе і підняв йому голову. Хлопчик дуже скдався на директорового сина. Директор сказав:—Гаразд.—Записав хлопчика і дуже зажурився, дивлячись наперед себе замисленими очима.

— Який невимовний жаль, що ви покидаєте нас!—сказав знову мій батько.

Тоді директор взяв з столу своє прохання про одставку, розірвав його надвое і сказав:—Ні, зостануться...

С а л д а т и.

Вівторок, 22-го.

Син директора вмер, коли був на военній службі, через це він що-дня, як розійдуться школярі, ходить на Корсо дивитись, як ідуть з муштри салдати. Учора проходив полк піхотинців, і душ п'ятьдесят хлоп'ят почали стрибати навколо музиків, вистукуючи лінійками по сумках та по книжках. Ми гуртом стояли на

пішоходах і дивились. Гарроне, що був в тісній куртці,—держав великий шматок хліба і їв. Поруч з нами стояли: Вотіні, що гарно з'одягається, Прекоссі—коваленко, в довгій, аж до п'ят, одежині; калабрієць, маленький муляр, рудоволосий Кроссі та Франті з своїм гидким обличчям, і навіть той Робетті—гармашенко, що вирятував хлопчика з під коліс коча. Він ходить тепер на милицях. Франті почав глузувати з салдата, що шкандибав, але в ту-ж хвилину він почув, що хтось узяв його за плече: він обернувся і побачив директора.

— Слухай,—сказав йому директор,—кепкувати з салдата, коли він не може ні помститись ні відповісти,—це однаково, що насміхатись над з'язаною людиною, це—паскудство.

Франті негайно кудись зник. Салдати йшли по чотирі в ряд. Вони були стомлені, запилені і тільки їхні рушніці блищали на сонці.

Директор сказав:—Ви, дітки, повинні любити салдатів. Вони захищають нас і завжди готові йти на смерть, коли чужоземне військо почало б загрожувати нашій Одчизні. Вони всі ще молоді, не дуже старші за вас і так само, як ви, ходять учитись. Між них є і бідні, і багаті, як і по-між вас, і зібрались вони сюди з усіх країн Італії. По їхніх обличчях можна, приблизно, впізнати, звідкіль вони. Ось приглядайтесь: перед нас ідуть сіцілійці, сардинці, неаполітанці, ломбардійці. Ось іде той старий полк, що бився вже в 1848 році. Скільки сміливих померло за рідний край під цим прапором ще за двадцять літ до того, як ви родилися на світ. Салдати вже інші, але корогва ще досі та сама!—Ось вона!—сказав Гарроне.

І справді, недалеко від нас, над головами салдатів замаєв прапор.—Слухайте, діти,—сказав директор,—коли будуть проносити біля нас трьохкольоровий прапор, віддайте йому пошану по воєнному. Ко-

рогву пронесли повз нас пошматовану та полинялу. До держална було привішено кілька медалів. Ми всі разом віддали їй пошану. Офіцер, що ніс її, подивився на нас, усміхнувся і собі притулив руку до картузового дашка.

— Молодці, хлоп'ята!—крикнув хтось ззаду нас. Ми обернулись. Це був дідусь з блакитною стрічкою в петельці—одставний офіцер.—Молодці! сказав він,—це ви добре зробили!—Тим часом військова музика виходила з-за рогу на другому кінці вулиці Корсо. Її оточила велика юрба хлоп'ят. Вони радісно гукали і крики ті зливалися з згуками сурм.—Молодці, хлоп'ята!—сказав ще раз старий офіцер,—хто поважає свій прапор з-замолоду, той з'уміє боронити його і тоді, коли буде дорослим!...

Оборонець маленького Неллі.

Середа, 23-го.

Вчора на салдатів дививсь і маленький горбатий Неллі. Обличча йому було таке сумне, немов-би він міркував собі:—„я ніколи не зможу бути салдатом“! Він лагідний, добре вчиться, тільки такий худенький та блідий і так тяжко дихає. Він завжди носить довгій хвартушок з чорної парусини. Його мати,—маленька білява жінка в чорній сукні,—що-дня приходить, як скінчаться лекції, щоб його не штовхали інші діти, коли будуть виходити, і завжди голубить його. Перші дні де-які хлопці глузували з його, бо він бідолаха—горбатий, навіть били його по спині сумками, але він ніколи не обурювався і ніколи нічого не казав своїй матері, щоб не зневажати її тим, що її син—якесь сміховисько за для своїх товаришів. Його дражнили,—а він тільки плакав, поклавши на стіл голову. Але одного разу Гарроне встав і сказав:—Пер-

шому, хто зачепить Неллі, я дам такого стусана, що він тричі перекинеться на місці!—Франті не звернув уваги на його слова, тому він дістав таки того стусана, й справді тричі перевернувся, як було обіцяно. З того часу вже ніхто не чіпав Неллі. Учитель посадив Гарроне та Неллі на одній парті й вони стали приятелями. Неллі дуже полюбив Гарроне. Він ніколи не йшов до дому не сказавши:—Бувай здоров, Гарроне!—Так само робив і Гарроне. Коли Неллі впустить перо, або книжку, Гарроне негайно, щоб не дати тому нахилитись, дістає; потім допомагає йому складати речі в сумку та одягнутись. Через це Неллі його любить; коли учитель похвалить Гарроне, то Неллі радіє, немов-би то похвалили його. Можливо, що Неллі сказав таки своїй матері і про знущання школярів, і про те, що його зневажали і, нарешті, про товариша, що оступився за його та так гарно до нього ставиться, бо ось що трапилось сьогодні вранці.

Учитель послав мене до директора, щоб віднести програм лекції. Коли я був у директора, увійшла білява жінка в чорному, мати Неллі, і спитала:—Пане директоре! чи є у вас в тім класі, де мій син, хлопчик на прізвіще Гарроне?—Є,—відповів директор.—Будьте ласкаві, звеліть викликати його на хвилинку: сюди, бо мені треба щось йому сказати.—Директор покликав сторожа і послав його в клас; через хвилину на дверіх з'явився Гарроне, як завжди, низько обстрижений і з здивованим обличчям. Побачивши його, жінка пішла йому назустріч, обняла за ший і кілька разів поцілувала його голову, говорячи:—Так це ти, Гарроне, товариш мого сина, оборонець моєї бідної дитини, це ти любий, хороший хлопчику, це ти!—Потім вона похалцем почала шукати щось у своїх кишнях та в сумці і, не знайшовши нічого, зняла з ший ланцюжок з хрестиком і наділа його на ший Гарроне.

— Оце,—сказала вона,—носи на спомин про мене, любий хлопчику! на спомин про матір бідного Неллі, який щиро тобі дякує.

Найкращий учень.

П'ятниця, 25-го.

Всі люблять Гарроне і всі зачаровані з Дероссі, що одержав першу нагороду і, запевне, буде найкраще вчитися ввесь рік. Ніхто не може зрівнятися з ним, і всі визнають його перевагу у всіх науках. В нього надзвичайна пам'ять; вчитися йому зовсім не важко, здається, що вся наука за для його—легка забавка. Учитель вчора сказав йому:—Тобі даровано від Бога великий хист, не занехай же його!

Дероссі, високий на зріст, чепурний, з густими білявими кучерями, дуже миткий—переплигує через парту, держучись за неї одною рукою—навіть уміє фехтувати. Йому дванадцять літ; він син багатого крамаря; на ньому темно-блакитне вбрання з золотими гудзиками. Завсігди він миткий, веселий, до всіх привітний і що-разу допомагає на іспитах своїм товаришам. Ніхто ніколи не посміє зробити йому неприємність, або сказати образливе слово. Тільки Нобіс та Франті зкоса поглядають на нього, та Вотіні страшенно заздрить йому; але Дероссі не помічає навіть цього. Всі до нього усміхаються і ловлять його за руку, або за плече, коли він ходить по класу з привітним обличчям та збирає зшитки для вчителя. Він роздає товаришам малюнки, іграшки, все, що йому дарують дома; він намалював за для калабрійця маленьку географічну мапу Калабрії—і все це робить з лагідною усмішкою, не надаючи цьому значіння, не виявляючи своєї переваги ні над ким. Не можна не заздрити йому, не почувати себе гіршим в усьому від нього. О! і я

тако-ж, як і Вотіні, заздрю йому! Инколи в мене заворухиться якесь гірке почуття, коли я дома не можу завчити лекції і пригадаю, що він, запевне, вже давно вивчив лекцію краще, ніж я, і без великої натуги. А як прийду до школи та побачу його,—гарного та веселого,—коли почую його впевнені та сміливі відповіді, подивлюсь, який він з усіма ввічливий і як всі його поважають,—то всяка злість, всяка прикрість зникають з мого серця і мені стає соромно за колишні мої почуття до нього. Тоді мені кортить увесь час бути біля його, і я бажав би скінчити всі класи разом з ним. Його присутність, його голос підбадьорює мене, збільшує бажання працювати і мені стає гарно та весело. Учитель дав йому переписати щомісяшне оповідання, яке він завтра має читати в класі; зветься воно— „Маленький лицарь—ломбардієць“. Коли Дероссі переписував це оповідання сьогодні ранком, воно дуже схвилювало його, він розчервонівся;—очі йому були повні сліз, а губи тремтіли. Я дививсь на його та й думав:—Який це чудовий та благородний юнак. Як мені хочеться сказати йому од щирого серця:—Дероссі! Ти кращий, добріший, ніж я! Ти мов дорослий, а я, в порівнянні з тобою,—дитина. Я поважаю тебе і щиро тобі дивуюсь!

Маленький лицарь—ломбардієць.

Щомісяшне оповідання.

Субота, 26-го

1859 року почалася війна за визволення Ломбардії. Скоро скінчилася баталія коло Сальферіно, де французи та італійці побили австрійців,—невелика ватага конниці із Салуццо повагом простувала самітною стежкою до ворожого війська, уважно розглядаючи місцевість. На чолі цієї ватаги були офіцер та сержант. Всі пильно вдивлялися в далечінь, сподіваючись незабаром

побачити по-між деревами білі мундіри вартових ворожого війська. Так під'їхали вони до селянської хати, що ховалась по-між зеленими берестками. Коло хати стояв хлопчик років дванадцяти; він обстругував ножем кору з хворостини, щоб зробити собі ціпочок. В хаті не було нікого. З одного вікна маяв трьохколовий прапор; селяне, вивісивши його, повтікали, сподіваючись приходу австрійського війська.

Коли хлопчик помітив конницю, то покинув паличку і зняв шапку. Це було дуже чепурне з лиця хлоп'я, з сміливими блакитними очима та білявим довгим волоссям. Воно було без куртки, в ростебнутій сорочці, а з пазухи виглядали темні груди.

— Що ти тут робиш?—спитався офіцер, спиняючи коняку.—Чом ти не тікав з своєю родиною?

— В мене немає батьків—відповів хлопчик.—Я—знайда. Працюю потроху на всіх і зостався тут подивитися на війну.

— Чи не проходили тут австрійці?

— Вже три дні, як їх не видко.

Офіцер на хвилину замислився, потім зліз з коня і пішов до хати, щоб вилізти на покрівлю... Хата була низька; з даху можна було бачити тільки невелику частину околиці.—Доведеться дертись на дерево,—сказав офіцер, злізаючи на землю. Біля хати ріс величезний в'яз, і верхів'я його здіймалося високо вгору. Офіцер де-який час вагався, поглядаючи то на дерево, то на салдатів, потім спитав хлопця:—Чи гарно ти, хлопчику, бачиш?

— Я? Та я побачу горобця за цілу верству,—відповів той.

— А зможеш ти долізти до верхів'я цього дерева?

— До верхів'я цього дерева? За пів хвилини долізу.

— А зможеш сказати мені, що побачиш звідти, чи немає австрійських салдатів з того боку, чи не

видно блискучої зброї, або коней?—Звичайно можу.—А що тобі дати за це?—Що дати?—сказав хлопчик, усміхаючись.—Нічого. От і все! І потім... колиб це було за для німців—ні за що б не зробив, а то для своїх! Адже-ж я ломбардієць!

— Гаразд! Ну, лізь!

— А ось зараз, тільки черевики скину...—Він скинув черевики, туго підперезався ремінцем, жбурнув шапку і обхопив міцно дерево.—Тільки обережно...—гукнув офіцер і кинувся, щоб підсадити його. Хлопчик обернувся і своїми великими блакитними очима здивовано подивився на офіцера.—Добре,—сказав офіцер,—лізь.

Хлопчик, мов кішка, поліз на дерево.—Дивіться наперед,—гукнув офіцер салдатам. За де-кілька хвилин хлопчик був на самім верхів'ї дерева і придержувався за тонкі гіллячки. Ноги його заховалися в листі, а самого його було видно. Соняшний промінь вигравав на його золотистім волоссі. Офіцер вже ледве бачив його, так високо заліз він у височінь—Дивись прямо перед себе, на скільки зможеш далі,—гукнув йому офіцер. Хлопчак, щоб краще бачить, приставив руку до очей.—Що бачиш?—спитав офіцер. Хлопчик нагнув униз голову, приклав до рота долоню і сказав:—Я бачу двох верхівників на білій дорозі.—Далеко звідси?—Та верст за три будуть.—Чи їдуть вони?—Ні, стоять на місці.—А що ти ще бачиш?—спитав офіцер після недовгої мовчанки.—Поглянь праворуч.—Хлопець подивився праворуч і сказав:—Біля гробовища, по-між дерев, щось блищить, немов списи.—А людей бачиш?—Ні, мабуть, сховалися у пшениці.—В цю хвилину далеко у високості злісно завилала куля і перелетіла через хату.

— Злізай, хлопчику!—гукнув офіцер,—тебе помітили. Мені більш нічого не треба. Злізай!—Я не боюсь!—сказав хлопчик.—Скоріше злязь,—гукнув офі-

цер...—що ти ще бачиш ліворуч?—Ліворуч?—Еге, ліворуч.—Хлопчик виглянув ліворуч.

Знову ще більш злісний свист прорізає повітря,— куля пролетіла нижче, ніж перший раз. Хлопчик здригнувся.—А, гаспіді, це вони в мене стріляють.—Куля пролетіла дуже близько.—Та злазь!—Грізно й нервово гукнув офіцер.—Зараз злізу,—відповів хлопчик,—ви не турбуйтеся, я за деревом. Ви бажаєте знати, що ліворуч?—Еге, ліворуч,—відповів офіцер.—Та злазь же!—Ліворуч,—гукнув хлопчик, увесь нахилиючись у цей бік,—ліворуч—капличка і мені здається... Третья куля ще ближче й зліше свиснула в повітрі. Несподівано хлопчик почав зсуватися, спочатку держучись за дерево та сучки, а далі раптом полетів з розставленими руками вниз головою.

— Прокляті!—крикнув офіцер, підбігаючи до нього.—Хлопчик вдарився плечима об землю і нерухомо лежав з розкиданими руками. На лівому боці грудей виступила й побігла кров. Сержант та два салдати швиденько зскочили з коней; офіцер нахилився і розстібнув йому сорочку,—куля попала в легені з лівого боку.

— Вмер!—сказав офіцер.—Ні живий ще,—одповів сержант.—Сердешне сміливе хлоп'ятко!—сказав офіцер,—не бійся, не бійся!—Але в ту мить, як він, підбадьорюючи його, затуляв своєю хусткою рану,—хлопчик стулив вії, схилив голову і вмер...

Офіцер зблід, коли глянув йому на обличчя; потім поклав його голову на траву, встав і довго дивився на нього. Сержант і обидва салдати те-ж мовчки стояли, а інші дивилися в той бік, звідкіль летіли кулі.—Нещасна дитина!—сумно промовив офіцер,—хороший і сміливий хлопчик!—Потім він підійшов до хати, витяг з вікна трьохбарвний прапор і положив його на тіло маленького лицаря, зоставивши непокритим саме личко. Сержант поклав поряд з ним його черевики, шапку,

ціпочок та ніжик. Трохи ще постояли мовчки навколо його, потім офіцер сказав сержантові:—Ми пришлемо за ним, бо він помер, як салдат, його поховать салдати.—І офіцер, поцілувавши мертвого хлопця, командував:—На коней!—Всі зскочили на коней, ватажок зібрався і хутко поїхав.

Над-вечір вся лінія італійських вартових підступала до ворожого війська, а тим шляхом, де зранку проїздила ватага конниці, тепер ішов стрілецький батальон, що кілька день тому поливав своєю крив'ю гори Сан-Мартіно. Чутка про смерть хлопчика дійшла до всіх раніше, ніж вони рушили в похід. Дорога, якою вони йшли, була недалеко од хати. Коли передові офіцери батальйону побачили під деревом маленьке тіло, покрите трьохбарвним прапирцем, вони витягли з пахов шаблі. Один з них підійшов до струмочка, що протікав поблизу шляху і, зірвавши де-кілька квіток, положив їх на тіло хлопчика. Тоді всі стрільці почали зривати квітки і класти їх на маленький труп. Через кілька хвилин мертвого хлопчика було зовсім укрито квітками. Всі офіцери та салдати, проходячи повз його — віддавали йому пошану і казали:—Сміливий маленький ломбардієць!—Прощай, добрий хлопчику! Слава тобі! Прощай!—Один офіцер поклав на нього свою медалю, що мав за хоробрість; другий схилився над ним і поцілував його в чоло. Квітки-ж все падали й падали на маленькі голі ноги, на закрівавлені груди, на золотисте волосся. А він спав довічним сном на траві, покритий прапором, але без муки на обличчі, мов чув ці привітання і радів, що віддав своє життя за рідний край—свою Ломбардію...

У б о г і.

Вівторок, 29-го.

„Віддати життя за рідний край, за свою Одчизну, як це зробив маленький ломбардієць,—це святе і велике

діло, мій хлопчику; але ти повинен знати, що є багато справ хоч і не так значних, як ця, але все-ж дуже гарних. Сьогодні, коли ми поверталися з школи, ти пройшов повз жінку, що тримала худеньку та бліду дитину і прохала милостини. Ти подививсь на неї і не дав нічого, а в тебе-ж були в кишені гроші. Слухай, мій коханий: не привчайся проходити байдужо біля матері, що прохає на хліб своїй дитині. Уяви собі, що це дитячко голодне; зрозумій, яке то страждання матері. Чи можеш ти збагнути страждання своєї матері, коли б вона повинна була тобі сказати:—Ен-ріко, сьогодні я не зможу дати тобі навіть хліба.—Коли я даю старцеві і він каже мені:—Хай захистить Господь вас і ваших діток!—ти не можеш уявити собі, як мені буває радісно чути ці слова і як я буваю вдячна за них цьому вбогому старцеві. Мені здається, що ці слова таки й повинні зберігти вам здоров'я на довгі роки; я повертаюсь до дому задоволеною і міркую: „О, цей убогий дав мені далеко більше, ніж узяв від мене!“ Зроби-ж так, щоб я мала змогу частіше чути ці побажання. Не забувай подавати милостиню бідолашньому самотньому дідусеві; матері, що прохає на хліб для своєї дитини; дитині, що не має матері. Убогі радо приймають милостиню від дітей; це не зневажає їх, бо діти так само безпомічні, як і вони. Ти бачиш, як багато раз-у-раз старців біля школи. Подання від дорослого—милостина, а від дитини—дарунок, ласка. Розумієш? Так наче-б ти дав не гроші, а квітку. Згадай тільки, що в тебе всього, всього довслі,—вони-ж не мають нічого; ти думаєш про втіху,—а вони бажають тільки одного—не вмерти з голоду. От поміркуй: як несправедливо, що серед цих розкішних будинків, на цих вулицях, де мчаться кочі з дітьми, з'одягненими в оксамит,—там же ходять матері та діти, що не мають чого їсти. Боже, як це несправедливо! Діти такі-ж, як і ти—добрі й розумні,—голодують серед великого мод-

нього міста, як звірі в пущі. О, мій Енріко! Ніколи, ніколи не прохось коло матері, що просить милостину, не поклавши грошей в її простягнену руку!..

Твоя мама“.

Природжений крамарь.

Четвер, 1-го студня“.

Татусь воліє, щоб я кожного свята запрохував когось з моїх товаришів до себе, або сам ходив до них, щоб потоваришувати з усіма. В неділю я піду гуляти з Вотіні,—з тим хлопцем, що повсяк-час чепуриться та задрить Дероссі. А сьогодні до мене прийшов Гароффі; це той високий та худий хлопець, що в нього ніс, мов у сови; а маленькі та хитрі очі так і прядуть. Батько його аптекарем. Гароффі якийсь дуже чудний: він завжди на пальцях швидко, швидко перелічує сольдо, що в нього в кишені, а найскладніші помноження робить без усяких засобів. Він складає гроші і в нього вже є книжка з ощадної каси. Ручусь, що він ніколи не витратить жодного сольдо, а коли йому доведеться впустити під парту чентезим, він згоден шукати його хоч і цілий тиждень.—„Це справжня со-рока“,—говорить про нього Дероссі. Він збирає поламані пера, старі марки, прищипьки, недокурки, і все, що тільки знайде. Вже більш двох років збирає він марки. Зробив собі великого альбома і наліпив туди більш сотні марок, мало не з усіх країн. Коли ця книжка буде повна, то він продасть її крамниці. Книгарь дає йому дурно зшитки, бо він приводить з собою до крамниці багато покупців. В школі він раз-у-раз торгує,—що-дня продає усякі речі; впоряжає лотарей, міньбу; згодом жалкує, що помінявся і вимагає назад свої речі; купує за два сольдо, а продає за чотири; грає в пера і ніколи не програє; продає старі часописі в крамницю. Він має зшиток і записує туди прибутки

та видатки. В школі він залюбки вчиться тільки арифметиці і, коли забажає одержати медаль, то тільки ради того, щоб потім дурно ходити до театру.

Мені все-ж таки він подобається,—він мене потішає. Ми бавилися з ним в торг з гирями та вагою: він знає справжню ціну кожній речі, знає міри ваги і чепурно загортає пакунки, мов справжній крамарь. Він каже, що скоро скінчить школу, то одразу одчинить крамницю і почне якусь нову торгівлю, що сам вигдав. Він дуже зрадив, коли я дав йому де-кілька закордонних марок, і розказав мені, скільки коштує кожна марка в колекції. Батько мов не помічав цього і читав часопис, але сам прислухався до нашої розмови і усміхався. В кишенях у Гароффі що-разу повно всяких річей, а обличчя йому завжди замислене, заклопотане, мов у справжнього крамаря. Але що за для нього найдорожче за все,—так це збірка марок; це його скарбниця, він раз-у-раз про неї розповідає, бо сподівається взяти за неї великі гроші. Товариші прозивають його скупердягою. Од-же я його люблю; хоч і не знаю—за що; ма-буть, через те, що я від нього багато де-про-що дові-дуюсь, і він мені здається зовсім дорослим. Коретті, син дров'яника, каже, що Гароффі не віддав би цих марок навіть за для того, щоб зберігти життя своєї матері. Батько мій не йме цьому віри.—Зажди його гудити,—сказав він мені,—жадоба до наживи в нього є, але є тако-ж і серце...

П и х а́.

Понеділок, 5-го.

Вчора я ходив з Вотіні та його батьком погуляти на бульвар Ріволі. Коли ми переходили вулицю Дора-Гроса, то побачили Старді,—того, що дає штовханів, коли йому завважають вчитись. Він стояв перед вікном

книгарні і розглядав географічну мапу. Хто знає, скільки часу він стояв тут;—адже-ж він навіть лекції вчить на вулиці. Він ледве відповів на наше привітання.

Вотіні був гарно, навіть шатно, зодягнений: на ньому були сал'янові чоботи з червоним пошиттям, убрання гарно повишиване і з шовковими китицями, на голові—білий весняний бриль, в кишені—годинник. Він дуже бундючився, ступав повагом, наче павич. Але за свою пиху він на цей раз зазнав сорому. Залишивши батька Вотіні позаду, ми забігли далеко по бульвару і зупинились біля кам'яної лавки, де сидів убого зодягнений хлопчик; він здавався змореним і сидів, замислено похиливши до землі свою голову. Якийсь чоловік, мабуть його батько, ходив то вперед то назад, читаючи часопис. Ми сіли. Вотіні примостився межи мною та хлопчиком. Згадавши, що на ньому гарне убрання, він почав пишатись цим перед убогим сусідю.

Він підняв ногу і сказав мені:—Чи бачив ти мої офіцерські чоботи?—Це було сказано на те, щоб той звернув увагу. Але хлопець і не поворухнувся.

Тоді він спустив ногу і почав показувати мені свої шовкові китиці; потім, скося поглядаючи на хлопчика, сказав, що ці китиці йому до-смаку і він хоче замість їх пришити срібні гудзика. Але хлопчик не глянув і на китиці.

Тоді Вотіні почав крутити перед ним свого дорогого бриля. Одже-ж хлопчик, немов навмисне, й разу не глянув і на бриля.

Дратуючись, Вотіні виїняв годинника і, відчпнивши його, став показувати мені коліщата. Але той навіть не повернув голови.—Він визолочений?—спитав я. — Ні, відповів він,—годинник золотий.—Але не все-ж у ньому з золота,—сказав я,—запевне є щось і срібне.—Та ні, нема!—крикнув він і, щоб примусити хлопчика подивитись, підніс йому до обличчя годинника та й каже: А ну, подивися ти, правда-ж, що він з чистого золота?

Хлопчик неохоче відповів:—Я не знаю.

—Ого!—гнівливо вигукнув Вотіні,—який гоноровитий!

В цю хвилину підійшов батько Вотіні. Зачувши такі слова, він пильно подивився в хлопчинове обличчя, потім суворо сказав синові:—Замовч!—і, нахилившись до його вуха, тихенько прошепотів:—він же сліпий...

Вотіні здивовано раптом підвівся і глянув хлопчнкові в обличчя: очі його були, немов шклянні.

Засоромлений Вотіні стояв мовчки, похиливши голову. Потім тихенько сказав:—Мені дуже шкода... я не знав...

Тим часом сліпий, що все зрозумів, з приємним і сумним усміхом промовив:—Нічого!

Вотіні—хвалько, це правда, але в нього не жорстоке серце. Впродовж усієї гулянки він більш не пишавсь і навіть не сміявся.

Перший сніг.

Субота, 10-го.

Скінчилися наші гулянки по Ріволі! Діждались ми першого снігу, що так до сподоби всім дітям. Вчора звечора почали надати біленькі та пухкенькі сніжинки. Радісно було дивитись, сьогодні вранці, як сніг летів на шкільні вікна і густо вкривав лутки. Учитель дивився на сніг, потираючи собі руки,—а ми всі з радістю мріяли, як будемо кидатися снігом; мріяли про те, як будемо бігати на коньках, коли замерзне вода. Один тільки Старді, не звертаючи ні на що уваги, сидів, зтиснувши голову в руках, і вчив лекцію.

Як чудово було, коли ми вийшли з школи. Всі ми побігли вулицею, вигукуючи та розмахуючи руками; ми набірали снігу в жмені, качалися по снігу, мов ті цуценята. Навкруги все стало білим. Ми всі,

не виключаючи й Прекоссі, ковалевого сина, як подуріли з радощів. Навіть той Робетті, що вихопив дитину з під коліс коча,—стрибав на своїх милицях.

Калабрієць, ніколи не бачивши снігу, зробив з нього невеличку кулю і почав їсти. Кроссі, син тії жінки, що продає городину, насипав снігу в свою сумку; „маленький муляр“ насмішив нас до сліз—він напхав повний рот снігу і, коли мій батько покликав його до нас на—завтра снідати, то він, не насмілюючись виплювати сніг, або проковтнути його, стояв з повним ротом і нічого не відповідав. Навіть учительки сміялись, виходячи з школи; моя вчителька першого класу бігла по снігу і кашляла. Того-ж часу вибіг, галасуючи, великий гурт дівчат з сусідньої школи, і вони роскотились по білому килимові, а вчителі та вартові з побілілими вусами гукали:—До дому, швидче до дому!..

Татусь дописав мені:

—„Ви радієте що настала зима. Але пригадайте, що є багато дітей, у яких немає ні теплої одежі, ні чобіт, ні палива. Тисячі дітей по селах ідуть до школи і несуть, в закоцюблих з холоду руках, рубанці дров, щоб натопити школу. Є сотні шкіл, що майже зовсім засипано снігом, голі та темні, мов печери, де діти або душаться од диму, або цокотять зубами од холоду і з жахом дивляться на ці білі, великі сніжини, що падають і падають без кінця, засипають їхні далекі оселі і загрожують небезпекою. Ви радієте зимі, але ж подумайте про тих людей, що разом з зимою зазнають злиднів, холоду та голоду“.

Маленький муляр.

Неділя, 11-го.

Учора гостював у нас „маленький муляр“. Він був зодягнений в старе вбрання свого батька, що так дуже

було замазане у вапну та любайстер. Батько мій, ще більш ніж я, бажав, щоб він прийшов до нас. Який же він кумедний! Ступивши в присінки, він зняв картуза і сховав його в кишеню, хоч той і був ще мокрий від снігу; потім ввійшов в кімнату, якимось чвалаючи, немов зморений робітник. Він з зацікавленням оглядався на всі боки, повертаючи своє кругле, як яблуко, обличчя з маленьким носом, що скидався на гудзик. Побачивши в ідальні на стіні малюнок кумедіянта, горбатого Ріголетто, він зробив „заячу мордочку“,—і ми дуже реготалися.

Ми почали складати будівлі з дерев'яних брусків. Він з великою вмілістю робив з них башти, мости, що мов висять у повітрі. В цей час обличчя в нього стає замисленим, мов у дорослого. За играшками він оповідав мені про свою родину: живуть вони на горищі, батько його ходить на вечірні курси і вчиться там писати та читати; мати його з міста Бієли. Вони, мабуть, дуже люблять свого сина; бо хоча зодягнено його занадто вбого, але одіж гарно полатано і краватку дбайливо зав'язано. Батько його, як він оповідає, такий велетень, що ледве пролазить дверима, одже-ж дуже добрий і завжди називає свого сина: „заяча мордочка“. Хлопець же дуже малий на зріст. О четвертій годині нам дали засушеного в листі винограду з хлібом, і ми їли, сидючи на канапі. Коли ж ми встали з канапи, то на ній лишилися плями од любайстру, що був на одежі „маленького муляра“, але тато чогось не дозволив мені вичистити їх. Він затримав мою руку і згодом вичистив канапу сам.

Коли ми бавилися, то в „маленького муляра“ одірвався гудзик від куртки. Мама пришила гудзик. Йому було ніяково, і він увесь зчервонів. Я показував йому книжку з смішними малюнками, і він несамохіть передражнявав тих осіб, що на малюнках, та так влучно, що ми з татком аж за боки бралися од сміху. Йому

так припала до вподоби наша гостина, що, виходячи від нас, він забув навіть картуза, а як вийшов у сніг, то, в подяку мені, зробив „заячу мордочку“. Прізвіще його—Антоніо Рабуко—йому вісім років і вісім місяців...

Татусь дописав мені:

— „Чи знаєш ти, мій хлопчику, через що я не дозволив тобі почистити каналу? Через те, що коли б ти почав її чистити в присутності товариша, то цим наче б докоряв його, що він забруднив каналу. А це було б неввічливо, перш за все через те, що він зробив це не навмисне, а вдруге—одежа його була в любайстрі од того, що в ній працював його батько; а все те, що пристає до вбрання на роботі, не можна вважати за бруд; це порошок, вапна, лак—все, що хочеш, але не бруд. Праця не бруднить людини. Ніколи не кажи на робітника, що йде до дому:—„Він брудний“. Ти повинен сказати:—„Він носить на своїй одежі ознаки свого ремесла.“—Запам'ятай-же це. Я поважаю „маленького муляра“ раз за те, що він твій товариш, а вдруге,— що він син робітника!..“

С н і ж к и.

П'ятниця, 16-го.

А сніг падає, та й падає. Сьогодні ранком, коли виходили з школи, трапився прикрий випадок. Школярі, повернувши на Корсо, почали кидати один на одного сніжками. Сніг був м'який, бо на дворі стояла одлига, а через те кулі були важкі, мов камінці. По пішоходах ходило багато людей. Один пан крикнув:— Годі вам пустувати, поганці!..—І як-раз під цю хвилину, з другого боку вулиці, почувся галас. Ми побачили дідуса, що затулив обличчя руками; шапка впала йому з голови; коло нього стояв хлопчик і гукав:—

Рятуйте! Рятуйте!—Звідусіль почали збігатися люди. Куля із снігу влучила дідусеві в око. Пустуни кинулися вростіч.

Я стояв біля книгарні, куди зайшов мій тато. Коло мене зібралось багато школярів. Вони вдавали, що роздивляються книжки. По між них був Гарроне, як завжди—з шматком хліба в кишені, та ще „маленький муляр“, Коретті та Гароффі—той, що збирає марки.

Тим часом навколо дідуса зібралися люде. Поліцейський і кілька чоловік бігали по між гуртом, питаючи з погрозою:—Хто це зробив?—і обдивлялися, в кого з хлопців були мокрі руки. Гароффі стояв попліч зо мною, я помітив, що він був блідий та увесь тремтів.

Тоді я вчув, як Гарроне пошепки сказав йому:—Іди, скажи, що це ти; це буде злочинство, коли ти даси взяти когось иншого.

— Адже-ж я не навмисне!—відповів Гароффі тремтячим голосом.

— А все-ж ти мусиш це зробити, щоб не взяли неповинного,—сказав знову Гарроне.

— Так я боюсь.

— Не бійся, я піду з тобою.

Тим часом поліцейські та инші люди кричали ще дужче:—Хто це зробив? Хто це зробив? Скло з окулярів попало йому в око, він осліпне! Розбишаки!..

Мені здавалось, що Гароффі цю ж хвилину знепритомніє.

— Ходім!—рішуче сказав йому Гарроне,—я заступлюсь за тебе.

І вхопивши його за руку та піддержуючи, мов хорого, витяг наперед.

Люди побачили їх і все зрозуміли. Де-які кинулись до Гароффі з кулаками. Але Гарроне виступив наперед і крикнув:—Як вам не соромно!—Десять дорослих на одного малого!—Ті відступились, а поліцейський взяв Гароффі за руку і повів його до крамниці, куди було одведено покаліченого дідуса.

Як я побачив дідуся, то враз впізнав, що то—відомий мені старий чиновник. Він жив на четвертім поверсі нашого будинку, вкупі з своїм маленьким небожем. Дідусь сидів в кріслі з пов'язкою на оці.

— Я не навмисне!—заговорив плачучи переляканий Гароффі,—йй-Богу не навмисне!—

Два, чи три чоловіки упхнули його в крамницю, гукаючи:—Вклонися дідові до ніг! проси пробачення!— і кинули його на підлогу.

Але в ту ж хвилину чийсь дужі руки поставили хлопця на ноги, і хтось смілим голосом сказав:—Ні, панове, вибачайте!..

Це був наш директор. Він бачив усю цю подію.

— Через те, що хлопчик сам признався, ніхто не має права зневажати його.—Проси пробачення,—сказав директор, вдаючись до Гароффі. Хлопчик, ридючи, впав на підлогу і обхопив дідуся коліна. Той намацав його голову і погладив по волоссі. Тоді всі сказали:—„Тепер хлопчикові можна йти до дому“.

Мій батько повів мене і дорогою спитав:—Енріко, коли б тобі трапилось зробити щось подібне, чи насмілився-б ти виконати свій обов'язок: піти і признатися в своїй провині?—Я запевнив, що признався-б. Тоді батько сказав:—Дай мені слово чести як добрий хлопчик, що ти зробив би це!—Даю тобі слово чести, лі бий мій татусю!...

В ч и т е л ь к и.

Субота, 17-го.

Переляканий Гароффі ждав сьогодні догани від учителя, але учитель не прийшов; не було тако-ж і помішника, і замість них в клас прийшла старша учителька,—пані Кромі, в якій є два дорослих сини. Вона навчила читати та писати багатьох жінок, що приво-

дять тепер в школу Бареті своїх дітей. Сьогодні вона була дуже сумна, бо один її син був слабкий. Скоро вона з'явилася в класі, то почався галас, але вона спокійним та поважним голосом сказала:

— Діти, майте повагу до мого сивого волосся, я не тільки учителька, але й мати...—Тоді ніхто не наслідився сказати й слова, тільки Франті з своїм гидким обличчям перекривив її, як вона обернулася. До класу пані Крімє послали учительку мого брата—Делькати, а на її місце ту, що всі прозивають „черницею“, бо вона завжди ходить в чорному вбранні з чорною попередницею. Личко в неї маленьке та біле, волосся гладенько зачесане, очі ясні-ясні, а голос такий тонкий та рівний, що, здається, наче вона увесь час читає молитву.

— Не можна ніяк зрозуміти одного,—каже моя мати,—вона така боязка та добра, голосок ледве чутий, ніколи вона не крпчить, не гнівається, але в той же час уміє утримувати школярів так, що їх зовсім не чути, і самі найбільші пустунн похилять голови й замовкнуть, як тільки вона посвариться своїм маленьким пальчиком. Її клас скидається на церкву, через це її й прозивають „черницею“.

Одже мені подобається тако-ж і друга учителька початкового класу, така молода, з рожевим лицем та ямочками на щоках; в неї червона пір'їна на бриликові і жовтий скляний хрестик на шиї. Вона раз-у-раз весела, і в класі в неї весело, все вона усміхається і кричить своїм дзвінким голосом, б'ючи паличкою по столі та ляскаючи в долоні, щоб примусити школярів замовкнути.

Коли діти виходять з школи,—вона, мов мати, біжить то за тим, то за другим, щоб пошикувати їх в рядки; тому підніме комір, другому застібне одержину, щоб не застудився, і виходить за ними навіть на вулицю, щоб вони не побилися там; прохає батьків не

карати їх дома, дає цукерки від кашлю тим, що кашляють, дає свою мухту тим, у кого померзли руки. Маленькі увесь час чіпляються до неї з ласками та поцілунками, сіпаючи її то за серпанок, то за одягу. Але вона не гнівається, цілує всіх, сміючись, і завжди приходиться до дому вся роскошкана, зморена, але весела і задоволена. Вона ще має посаду вчительки малювання в дівочій школі і на свої зароблені гроші содержує матір та маленького брата...

Д о с л а б о г о .

Неділя, 18-го.

Небіж того старого чиновника, якому сніжка Гароффі попала в око, вчився в класі учительки, що з червоною пір'їною. Ми бачили його сьогодні біля слабого дядька, у котрого він живе за сина.

Я тільки що скінчив переписувати щомісячне оповідання—„Маленький переписувач“, як увійшов батько і сказав мені:—Ходімо на четвертий поверх та довідаємося про здоровля того дідуса, якому влучила снігова куля в око.

Ми ввійшли в дуже темну кімнату. На ліжкові лежав дідусь. В головах сиділа його жінка, а в ногах грався хлопчик. Око в дідуса було зав'язане. Він попростав нас сісти і сказав, що йому далеко краще, що він не тільки не втратить ока, але через кілька днів воно зовсім загоїться.

— Це було випадково,—сказав він,—і мені шкода, що бідний хлопчик так перелякався.—Потім він сказав, що незабаром до нього приїде лікар. В цій хвили забрязчав дзвінок.—„Це лікар“,—сказала хазяйка. Двері відхилилися, і кого ж бачу?—Гароффі, в своїй довгій одежині, стоїть на порозі, похиливши голову і не сміє ввійти.—Хто там?—спитав слабий.

— Це той хлопець, що кинув снігову кульку.

— Нещасний хлопчику!—сказав дідусь,—підійди до мене. Ти прийшов мене одвідати—еге-ж? Заспокойся, мені краще, далеко краще, вже швидко я зовсім одужаю. Підійди до мене!

Гароффі так засоромився, що нічого не бачив перед себе і підійшов до ліжка, ковтаючи сльози. Дідусь приголубив його, але той не міг і слова промовить.

— Скажи твоїм батькам, що все буде гаразд, хай вони не турбуються за мене.

Одначе Гароффі не йшов з місця, немов хотів щось сказати, та не наслідювався.

— Що ж ти маеш мені сказати? Що тобі?

— Мені... нічого...

— Ну, так іди з Богом, хлопчику! До побачення.

Гароффі дійшов до дверей, потім зупинився, повернувся до маленького дідусевого небожа, похапцем вихопив щось з кишені, ткнув йому в руку і сказав:—це тобі,—а потім хутко вибіг з хати. Хлопчик приніс ту річ дядькові, і тоді всі побачили на пакункові напис:—„Я тобі це дарую.“—Ми побачили, що це була книжка з марками, та колекція, про яку Гароффі завжди говорив, на яку дивився, як на свій найдорожчий скарб. Ото-ж її і приніс тепер він, як дарунок тільки за те, що йому пробачили негарний вчинок.

Маленький переписувач.

(Щомісяшне оповідання).

„Він вчився в четвертому класі початкової школи,—цей гарний флорентієць, з чорними кучерями та білим лицем. Йому було дванадцять літ. Він був найстаршим сином в свого батька, що служив в управлінні залізниць і одержував таку малу платню, що її ледве-ледве вистачало, щоб прогодувати сем'ю. Батько дуже любив свого сина і був завжди ласкавий та доб-

рий до нього, як що то не стосувалося до навчання. Все він міг йому пробачити, все, крім недбалого відношення до науки, бо бажав, щоб син його як найшвидче став допомогати сем'ї. За для цього хлопцеві треба було за короткий час навчитись багато, і хоч він ніколи не лінувався, та батько вимагав, щоб він працював ще більше. Батько його був уже не молодий, а гірка праця зробила з нього справжнього діда. Та, не зважаючи на це, він, щоб прохарчувати свою сем'ю, крім звичайної праці по службі, брав ще то тут, то там переписку і працював майже всю ніч. Одне видавництво доручило йому писати на папірових стьожечках адреси передплатників на всякі журнали та книжки; йому платили з ліри *) за 500 стьожечок і вимагали, щоб адреси були написані великими та чепурними літерами. Ця праця зморювала його, і він часто, сидючи за вечерею, говорив про це своїй сем'ї.

— Очі в мене стали погані,—казав він,—а ця вечірня праця зовсім заїсть мене...

Одного разу хлопчик сказав йому:—Тату, дозволь мені писати замість тебе; мое писання так схоже на твоє, як дві краплі води.

Але батько йому відповів.—Ні, мій хлопчику, тобі треба вчитися; твоя наука дасть більше користи, ніж мої стьожечки; я ні за що не хочу одібрати в тебе часу. Ні, дякую тобі, мій любий, про це й говорити не треба...

Хлопець знав, що в таких випадках з батьком змагатись даремно, і замовк. Опівночі батько кінчав роботу і йшов з своєї кімнати до опочивальні. Як тільки годинник продзвонить 12, хлопець часто чув, як батько відсовує дзиглик і своєю важкою ногою прямує в опочивальню.

Одного разу, діждавши, коли батько ліг спати, він тихенько одягся, помацки дійшов до тієї кімнатки,

*) Ліра—італійська монета, що на наші гроші варта—37 к.

де працює батько, засвітив лампу, сів за стіл, де лежала купа білих стьожечок та список адрес і почав писати, підроблюючись під батькове писання. Він писав з задоволенням і разом з острахом. Записаних папірців ставало все більше. Кілька разів хлопець клав перо, тер потерплі руки, прислухавсь і задоволено усміхався. Він написав 160 стьожечок—на цілу ліру. Тоді він поклав перо на місце, загасив лампу, потихеньку вернувся в свою кімнату і ліг спати.

Другого дня батько за обідом був веселий. Він не догадався, що то син йому допомагав, бо завжди працював над стьожечками, мов машина, і рахував написане тільки на другий день. Він радісно сів до свого робочого столу і, погладивши по голові сина, сказав:—А знаєш, Джулію, батько твій ще може працювати багато. Вчора за дві години я зробив на одну третину більше, ніж завжди. І рука і очі працюють ще добре!..

Джулію не відповідав, але з радістю думав собі:—„Нещасний татко! Окрім заробітку, я даю йому певність в тім, що він ще досить молодий та дужий. Буду ж і надалі так працювати“!

Підбадьорений успіхом хлопчик і слідуючої ночі, скоро батько ліг спати, встав з ліжка і сів за роботу. Так працював він кілька ночей, а батько нічого й не помічав. Тільки якось він сказав за вечерю:—Дивно, чого в останній час так багато в нас вигоряє карасину!..—Джулію почервонів, та розмова далі перейшла на щось инше і вночі хлопець знову сів за роботу. Так що-ночі Джулію не досипав, ранком почував себе змореним, а увечері, готуючи лекції, зовсім дрімав над книжками. Раз з ним сталося таке, чого ще не було ніколи: він заснув над своїм зшитком.

— Вставай, вставай!—закричав йому батько, ляскаючи в долоні,—не спи над книжками!—Джулію прокинувся і взявся за лекції. Та, що далі, це траплялося частіше й частіш: він дрімав над книжками, вставав пізніш, ніж треба, і, взагалі, почав гірше вчитися.

Батько, коли примітив це, почав сердитись і навіть став докоряти йому, хоч цього ще ніколи не було.—Джулію,—сказав він йому,—ти мене вражаєш, ти одмінився на гірше і це мене дуже турбує. Згадай тільки, що ти—надія всієї сем'ї. Я дуже незадоволений з тебе! Розумієш?—Хлопчик слухав цей перший докір у своєму житті і міркував собі:

— Так, це правда; так воно далі бути не може, далі дурити батька не буду.

Того вечора батько за вечерею радісно сказав:

— Чи знаєте, що я за цей місяць на своїх стьожечках заробив на тридцять дві ліри більше ніж за минулий!..

По цій мові, він достав коробку цукерків, які він купив за для дітей, щоб і вони були раді такому несподіваному заробіткові. Діти з веселим криком взяли дарунок, а в душі Джулію ще більш зміцніло бажання помогати батькові, і він сказав собі:—„Любий татусю, я буду й далі робити так, як і попереду, я постараюсь краще вчитися вдень, а вночі буду працювати за для тебе і за для всіх своїх рідних“.

Батько знову заговорив:—Тридцять дві ліри несподіваних—як це гарно! Тільки ось цей,—і він показав на Джулію,—мені завдає смутку!..—Джулію вислухав дорікання, ковтаючи сльози, що ледви не полилися з очей; але в ту ж хвилину на серці в нього було ясно та радісно.

І він почав працювати скільки вистачало сили. Та що далі, то все більше він стомлювався. Так минуло два місяці. Батько не переставав докоряти синові за ледарство і дивився на нього, похмуривши брови. Нарешті він пішов до школи, щоб довідатися про сина від самого вчителя.

— Ні, нічого,—сказав учитель,—він не одстає від інших, бо він хлопець з хистом, тільки став не такий беручкий, як було попереду: дрімає, позіхає, не уважно

слухає, подає коротенькі і недбало скомпоновані написання.

Увечері батько прикликав до себе Джуліо і зробив йому ще суворіший докір.

— Джуліо,— сказав він,— адже-ж ти бачиш, що я через силу працюю за для сем'ї, а ти не хочеш допомогти мені. В тебе немає серця,— ти не любиш ні мене, ні твоїх братів, а ні матері!

— О, ні, не кажи цього, татусю!— кріз сльози заговорив хлопчик і вже хотів у всьому признатись, та батько почав знову говорити:

— Ти знаєш наше становище, знаєш, що ми всі повинні давати сем'ї свою частку праці. Я сподівався в цім місяці одержати сто лір нагороди з управління залізниць, та сьогодні ранком довідався, що не буде нічого!

Почувши це, Джуліо рішив не признаватися і так собі подумав:— „Ні, мій дорогий татусю, я не скажу тобі своєї таємниці. Я буду працювати замість тебе і цим я віддячу тобі за те горе, що ти зазнаєш через мене, вчитися я буду так, щоб переходити що-року до иншого класу. Я хочу допомогти тобі зароблять на хліб і полегчу тобі ту працю, що так шкідлива для тебе“.

І він почав працювати що-ночі впродовж цілих двох місяців. Удень він počував утому, напружував усі сили, щоб краще вчитися і вислухував доктори од батька. Та найтяжче було те, що батько почав менче кохати його, мало говорив з ним і навіть одвертався од нього, щоб не зустрітися очима. Джуліо бачив це і страждав; од смутку та втоми він схуд, став блідий і чим далі, то гірше вчився. Він розумів, що повинно це колись скінчитися і що-вечора казав собі:— „Цю ніч я вже не встану“!— А як надходила північ, йому здавалося, що, лежучи на ліжкові, він не сповняє свого обов'язку і немов краде ліру в свого батька та сем'ї.

Тоді він вставав і одночасно думав, що колись уночі батько прокинеться і застане його несподівано, або, перед тим як ітиму спати, перерахує листки і тоді все виявиться і не треба буде розказувати.

Якось за вечерею батько сказав таке, що здалося бічному хлопчикові присудом. Мати помітала, що в нього дуже стомлене обличчя, вигляд мов у слабого і спитала:—Джуліо, ти слабкий?—Потім, звернувшись до батька, сказала хвилюючись:—Джуліо слабкий. Подивись, який він блідий! Джуліо, мій хлопчику, що сталося з тобою?—Батько нехотя глянув на нього і сказав:—В кого не чисте сумління, той не може бути здоровим... Він не був таким, коли залюбки вчився та був добрим сином!—Але йому зовсім погано!—сказала мати—Це мене тепер мало турбує—відповів батько.

Ці слова, немов гострий ніж, вразили серце бічному хлопчикові. Батькові немає до нього діла! Його батькові, що колись тремтів над ним, зачувши його кашель! Виходить, що він його вже не кохає, як раніш, що батько не вважає вже його за сина.—„Ой, тату, тату“,—говорив хлопчик, в котрого серце розривалося од жалю,—я не можу жити без твого кохання, я хочу його знову повернути, розказавши тобі все. Я не буду тебе більш дурити і буду вчитись, як колись, що буде, те й буде, аби ти знову покохав мене, мій дорогий татусю! О! на цей раз я вже признаюсь!..

Але він, по своїй звичці, встав і цю ніч: йому забажалося попроситися в цю тиху ніченьку з кімнаткою, де він потай так багато-багато працював, з серцем повним любови та ніжности. Коли ж він сів до столу, засвітив лампу і побачив оці білі смуги паперу, він подумав, що йому більш не доведеться писати цих адрес, які він знав тепер майже на пам'ять і йому стало дуже сумно. Він раптом вхопив перо, щоб взятися за свою працю, та якось зачепив книжку, і вона з грюкотом впала до долу. Хлопчикове серце завмерло:

що як батько прокинеться! Хоч Джуліо сам рішив признатися йому, а все-ж він боявся почути батькову ходу серед нічної тиші, боявся, що мати прокинеться та злякається; йому вперше спало на думку, що може це буде зневагою батькові, коли він довідається про все. Затаївши дихання, наляканий Джуліо став прислухатись. Навкруги було тихо. Він обернувся до дверей опочивальні, що була позаднього—нічого не чути. Всі спали. Очевидно, батько нічого не чув. Хлопчик заспокоївся і почав писати. Купа стьожечок все збільшувалася. Він зачув рівну ходу поліцейського на вулиці; загуркотили ломовики, проїздячи по вулиці, а потім знову наступила тиша, і тільки коли-не-коли чулося здалеку собаче гавкання. Хлопчик все писав та писав,—а тим часом позад його стояв батько. Він чув, як упала книжка, пождав трохи, а потім встав з ліжка; гуркіт ломовиків заглушив його ходу та тихий рип дверей. І ось він стояв, похиливши свою сиву голову. Він бачив, як перо в синовій руці хутко бігало на папері і раптом все зрозумів. Роспачливий жаль, каяття, безмірна любов охопили його серце і він став нерухомо позад своєї дитини, стримуючи своє дихання.

Несподівано Джуліо скрикнув: чийсь тремтячі руки обхопили його голову.

— Тату! Татусю! Пробач мені!—закричав він, впізнавши батька.

— Ти вибач мені!—ридаючи та цілуючи його, відповів батько,—тепер я все зрозумів, я знаю все і повнень просити в тебе, мое золото, пробачення! Ходім, ходім зо мною.—І він повів його до матері, що вже прокинулася, почувши балачку. Підводячи до неї сина, він сказав:—Приголуб цього янгола, котрий три місяці не спав уночі, та працював замість мене; а я ляв його, коли він заробляв нам на хліб!—Мати обняла, притиснула його до серця і довго не могла заговорити, потім сказала:—Лягай негайно спати, любий мій, дитино моя, та спи спокійно. Поклади його!..

Батько взяв його на руки, мов маленького, відніс в кімнату, роздяг і поклав на ліжку, цілуючи та голублячи; помостив йому подушку і накрив укривалом.

— Спасибі, тату, спасибі—говорив хлопчик,—лягай і ти тепер!.. Іди спатки, татусю!..

Але батькові хотілося бачить, як він засне. Він сів біля його ліжка, взяв його руку і сказав:—Спи, спи, мій хлопчику!—І Джуліо нарешті міцно заснув. Він спав дуже довго, бо давно вже йому не доводилося спати так спокійно, давно вже йому не снилося такого гарного, як ця ніч. Коли він розплющив очі, сонце було вже високо. Він поворухнувся і побачив коло себе батька, що проспав цілу ніч, поклавши свою сиву голову до серця дорогої дитини...“

М і ц н а в д а ч а.

Середа 28-го.

Мій товариш Старді зміг би зробити те, що зробив маленький флорентієць. Сьогодні в нашому класі сталося дві події: Гароффі трохи не збожеволів од радості, що повернули йому книжку та ще й з двома марками республіки Гватемала,—таких марок він шукав вже три місяці; а ще—Старді одержав другу медалю. Старді—перший учень після Дероссі! Це всіх дуже здивувало. Хто б міг подумати це тоді, коли батько привів його в школу і просто сказав учителеві:—матимете мороку з цим хлопцем, бо він тугий до науки!—І всі його спочатку прозивали „дурником“. Але він сказав собі:—„Лусну, а переможу“.—І завзято взявся за вчиття: день і ніч, дома і в школі, і на гулянці він вчився з страшенною упертістю. З нього на сміхалися, перешкоджали йому вчитися, а він надіяв усіх стусанами і таки дійшов того, що випередив майже всіх своїх товаришів. Вступаючи до школи, він нічого

не тямив з арихметики, не вмів справитися з написанням, навіть не міг запам'ятати двох рядків вірша, а тепер роз'язує задачі, добре пише, а лекції проказує, немов пісню співає.

Міцна вдача виявляється в його зовнішнім вигляді: присадкуватий, дебелий, з великою головою на кучих в'язах, короткими товстими руками і грубим голосом. Коли трапиться йому добути десять сольдо,— він негайно купує книжку. Вже він склав собі маленьку книгозбірню і одного разу, коли був в гарному настрої, сказав, що візьме мене з собою і покаже її мені. Він не розмовляє і не жартує ні з ким, раз-у-раз сидить в класі нерухомо, мов кам'яний, зтиснувши голову кулаками. Бідний Старді! Як йому тяжко вчитися! Сьогодні вчитель, хоч і був зтурбований, але, коли роздавав дарунки, сказав:—Молодець Старді! Міцна вдача перемагає все!—Але Старді не хвалиться своїм успіхом: він знов стиснув голову кулаками і ще уважніше взявся до науки.

Найкраще було, коли виходили з школи. По нього прийшов його батько—такий же присадкуватий і дебелий, як і син, з широким обличчям і грубим голосом. Він зовсім не сподівався, що син одержить медаль, не хотів йняти віри і сам учитель повинен був сказати йому, що це правда. Тоді з радощів він почав сміятися, поплескав по плечіх сина і сказав:—Ну, бач, як гарно, як приємно, дурна моя головешко!—і дивився на нього радісним поглядом. Всі школярі навколо сміялись та раділи. Тільки Старді був мовчазний, як і завжди. В його великій, незграбній голові вже снувала думка про задану на-завтра лекцію.

П о д я к а.

Субота, 31-го.

„Твій товариш Старді, запевне, ніколи не скаржитись на свого вчителя і не каже:—Вчитель був сьогодні знервований, він був розгніваний,—а ти про це говориш з серцем. Згадай тільки, як часто ти сам буваєш нетерплячий та сердитий, та ще на кого?—на батька та на матір, а це можна вважати за злочин. Твоєму-ж вчителеві є од чого нервуватися. Поміркуй-но, скільки літ він працює для дітей, а між ними хоч є й добрі та хороші, але є тако-ж багато невдячних, що надуживають його добрість і не цінять його праці. Та треба правду сказати, що од всіх вас він зазнає більше неприємности, ніж радости. Мені здається, що найсвятіша людина на землі не змогла-б не гніватися, коли-б була на його місці. А до того ще, коли-б ти знав, як часто вчитель увіходить у клас слабій і тільки через те, що його неміч не така велика, щоб він мав право зостатися дома! І тоді він гнівається, бо страждає, і йому боляче, що ви цього не помічаєте, або користуєтесь з його слабости. Поважай свого вчителя, кохай його, сину мій! Кохай його за те, що твій батько кохає і поважає його, бо він працює над розвитком твого розуму, над вихованням душі; кохай через те, що колись, як будеш дорослим, і коли ні мене, а ні його не буде на світі,—його постать часто буде повставати в твоїй уяві поряд зо мною, і тоді страждання та біль, що були на його чеснім обличчі, на яке ти тепер не звертаєш уваги,—ясно пригадаються, і тобі буде боляче, навіть через тридцять літ. Тоді буде тобі шкода і соромно, що ти не любив його, що ти негаразд поводився з ним. Поважай свого вчителя за те, що він належить до величезної сем'ї вчителів початкових шкіл, сем'ї в пятьдесят тисяч душ, розкиданих по всій Італії, а ці люде,—другі батьки мільйона дітей,

що ростуть разом з тобою. Всі вчителі працюють над тим, щоб зробити людей кращими, та тільки за їхню працю їм платять дуже мало і не поважають її. Пам'ятай же, що мене не втішатиме твоя любов до мене, коли ти не будеш любити тих, що роблять тобі добро; а між ними вчителеві належить перше місце після батьків. Люби його так, як любив би ти мого брата; люби його, коли він хвалить і коли докоряє тебе; коли він справедливий і коли по твоєму—ні. Люби його, коли він веселий і ввічливий, а тако-ж і тоді, коли сумний. Люби його постійно і з повагою вимовляй слово:—вчитель... Це ймення, після батькового та материного, саме благородне, саме найніжніше з усіх, яке людина зможе дати іншій людині!.

Т в і й т а т о.

Вчителів помішник.

Середа, 4-го січня.

А тато казав правду: вчитель був знервований через те, що був слабкий. Ось вже три дні, як до школи замість його приходив помішник, той маленький безбородий, що сам скидається на хлопця.

Сьогодні сталося щось зовсім погане. Вже не перший і не другий день товариші дуже кричали в класі, бо помішник був дуже тихий та терпеливий; він тільки прохав:—Замовчте, будь ласка, сидіть тихо!—Одже сьогодні і в нього ввірвався терпець. В класі був такий гармидер, що не чути було власного голосу; він просив, всовіщав, все було даремне. Два рази директор з'являвся на дверіх і дивився; але коли тільки він зникав, знов підіймався галас, мов на базарі. Як не намагались Гароффі та Дероссі вгамувати своїх товаришів—ніхто не звертав на них уваги. Один тільки Старді сидів тихо на парті, зхиливши голову

на руки. Можливо, що він думав тепер про свою книгозбірню, та ще Гароффі—той, що в нього ніс ключком і що збирає марки,—був заклопотаний списком передплатників на лотерею по два центезими за квиток: він розіграє кишенькового каламаря. Інші базікали та сміялись; де-які встромляли перо в парту та бринькали ним, або жбурляли жмутами паперу. Вчитель хапав за руку то одного то другого, одного навіть поставив до стіни—ніщо не помогало. Він зовсім не знав, що робити і прохав:—Не робіть цього! Хіба вам хочеться, щоб мені зробили догану?—Потім стукав по столі кулаком і голосом, повним гніву та смутку кричав:—Тихше! тихше! тихше!—так що було шкода на нього дивитись. Але галас ще збільшувався. Франті жбурнув на вчителя паперовою стрілкою; одні нявчали, інші чубилися,—творилося щось неможливе, мов у пеклі. Коли це зовсім несподівано увійшов вартовий і сказав:

— Пане вчителю,—зайдіть до директора!

Вчитель встав, заломив руки і хутко пішов з класу.

Тоді галас почався ще більший. Як ось Гарроне раптом зхопився з місця, весь червоний та зхвилюваний, зтиснув кулаки і закричав сердитим голосом:—Годі! Ви—свині! Ви поведіться так через те, що він добрий. Коли б він частував вас стусанами, ви були-б слухняні, як собаки. Всі ви поганці і перший, хто ще насмілиться дратувати його, буде мати діло зо мною: я йому голову розвалю, присягаюся, що зроблю це, навіть коли при тому буде його рідний батько.—Всі замовкли.

О, який хороший був у цю хвилину Гарроне: очі йому горіли, мов дві жарини. Він скидався на розлютоване левія. Повів очима на найбільших пустунів—і всі похилили голови. Коли повернувся помішник,—в класі було надзвичайно тихо. Він аж зупинився від

здпвування, але коли побачив Гарроне, що був ще весь червоний та зхвильований, зрозумів все і, вдаючись до нього, ввічливо, мов братові, сказав:—Дякую тобі, Гарроне!

Книгозбірня Старді.

П'ятниця, 6-го.

Я був у Старді. Живе він навпроти самої школи. Признатись, я позаздрив його книгозбірні. Старді зовсім небагатий і не має спроможности купувати багато книжок; але він зберігає всі свої підручники і ті книжки, що дарують йому батько та мати. Як тільки добуде він яку копійку, то витрачає на книжки. Так він зібрав вже собі чималеньку книгозбірню. Батько, помічаючи, як син шанує свої книжки, купив йому гарну шафу з зеленими запонами і віддав оправити всі його книжки. Тепер Старді тільки сіпне за мотузочок,—як зелена запона одсувається, і ви бачите три полицки з гарними книжкамц. Тут є всякі оповідання, і про подорожі, вірші та багато інших творів, з малюнками і без них. Він зробив каталог своїм книжкам, зовсім як книгарь. Увесь вільний час він присвячує своїм книжкам: читає, зтирає з них порошок, перегортає та оглядає оправи. Через це всі книжки здаються зовсім новими. Як неприємно, що я порвав свої всі!.. Купувати книжку—це за для нього свято: він що-хвилини бере її в руки, оглядає зо всіх боків і дивиться на неї, як на свій дорогий скарб. Цілу годину він показував мені книжки; в нього навіть болять очі від того, що багато читає.

Під той час кімнатою проходив його батько—такий присадкуватий та дебелий, як і син, і з такою ж великою головою. Він зупинився, поплескав по шиї сина і заговорив до мене:—„Ну, а що ти скажеш про цього голованя? Він доб'ється чогось,—запам'ятай моє слово!“ І Старді почував себе ніяково од цього приго-

лублення. Так само почував і я себе в присутності Старді: я не наслідювався жартувати з ним. Не можна було повірити тому, що він тільки на один рік старший за мене. Коли він проводив мене, то обличчя в нього як і завше, було похмуре і як він сказав мені:— „до побачення“,—я трохи не відповів йому:— „бувайте здоровенькі“—мов дорослому.

Дома я говорив батькові:—Не розумію: Старді не можна вважати за дуже розумного, вигляд у нього якийсь кумедний, а все-ж якось несамохіть ставишся до нього з повагою.

— Це тому, що в нього міцна вдача,—відповів батько.

За цілу годину, що я пробув в нього, він не сказав і пів сотні слів, не показав жодної забавки, ні разу не засміявся, а все-ж таки було з ним весело!

— Це через те, що ти поважаєш його,—пояснив мені тато.

К о в а л е н к о .

Вівторок, 10-го.

Я поважаю ще Прекоссі і навіть більш ніж поважаю його. Прекоссі—це ковалів син, маленький та хороший хлопчик, з добрими, сумними та боязкими очима, такий сором'язливий, що кожну хвилину каже всім:—пробач.—Він раз-у-раз слабій, але дуже працьовитий. Батько його приходить додому завжди п'яний, б'є його, жбурляє книжки та зшитки по всіх кутках. І хлопчик приходить до школи ввесь у синяках; де-коли з опухлим обличчям та з червоними від сліз очима. Але ніколи він не скаже, що то його побив п'яний батько.

— Це тебе батько побив!—кажуть йому товариші. Але він заперечує:—Неправда! неправда!—бо не хоче зневажати свого батька.

— Цей листок напевне ти не сам спалив,—каже йому вчитель, показуючи на попалений листок у зшиткові.

— Ні, це я,—відповідає тремтячим голосом Прекоссі,—я впустив зшиток на плиту...

А тим часом ми добре знаємо, що це зробив його батько; він п'яний турнув стола з лямпою в той час, коли син його писав біля столу. Вони живуть на горнищі у нашім будинку, і моя сестра Сільвія сама бачила, як коваль турнув з сходів свого сина, коли той прохав грошей на підручник. Коваль Прекоссі п'ячить, нічого не робить, а сем'я голодує. Часто й густо малий бідолаха, Прекоссі, приходять в клас нічого не ївши і гризе хліб, що дасть йому Гарроне, або яблуко, що пришло йому його колишня вчителька. Та тільки він ці за що не скаже:—Я голодний, батько не дає мені їсти.—Його батько ніколи заходить за ним в школу, коли трапляється йому йти нашою вулицею; він такий блідий, заточується. Обличчя п'яне, волосся спадає на очі, картуз аж на потилиці. І бідний хлопчик увесь тремтить, коли побачить його здалеку, але біжить йому на зустріч, ласкаво усміхається; а батько, мов не помічає його і думає про щось инше. Бідний Прекоссі! Він зшиває свої порвані зшитки, позичає книжок, щоб вивчити лекції, застібає пришпильками дірки на сорочці; аж буває дивитися на нього шкода, коли він робить гімнастичні вправи в своїх великих та важких черевиках, в довгих штанчатах, що аж по землі волочаться і в довжелезній одежині з засученими до ліктів рукавами. І одже він учиться, працює; навіть не відстав-би од перших учнів, коли-б міг спокійно вчитися дома.

Сьогодні вранці він прийшов у школу з дуже подряпаною щогою і всі почали йому казати:

— Це твій батко тебе так пригостив; вже ж тепер не станеш відмовлятися? Піди поскаржся директоріві, щоб він повідомив про це поліцію.

Але він схопився весь червоний і тремтячим голосом закричав:—Неправда! неправда! Мій батько ніколи мене не б'є—Підчас першої лекції сльози котилися йому з очей на парту. Коли хто-небудь дивився на нього, він усміхався і хотів показати, що не плаче. Бідний Прекоссі! Завтра до мене завітають у гості: Дероссі, Коретті та Неллі. Я хочу покликати і Прекоссі, щоб він поласував разом з нами; хочу подарувати йому книжок, зроблю все, що тільки можна, аби було йому весело, і насиплю йому повні кишені гостинців. Мені хочеться бачить його хоч раз веселим,—нещасний Прекоссі, такий хороший, такий терплячий!..

Л ю б і г о с т і .

Четвер, 12-го.

Це був за для мене найщасливіший четвер *) в цьому році. Рівно о другій годині прийшли до нас Дероссі, Коретті та маленький горбатий Неллі. Прекоссі батько не пустив. Дероссі та Коретті розповідали, що стріли Кроссі, того, що має руде волосся і суху руку. Він ніс продавати велику головку капусти, а на вторгований сольдо мав купити перо, і був дуже задоволений, бо його батько прислав листа з Америки, що незабаром приїде.

О, як нам весело було ці дві години! Дероссі та Коретті—найвеселіші хлопці з усього класу. І тато мій був задоволений з них. Коретті прийшов у своїй рудій куртці та в шапці з котячого хутра. Він справжній жевжик—ні хвилини не посидить спокійно, все йому треба щось робити, бігати, вовтузитись. Зранку він переносив на своїй спині пів возу дрів, але зовсім не втомився, бігав по всіх кімнатах, на все роздивлявся, безупинно балакав; моторний

*) В італійських школах що-четверга не буває вчиття.

та жвавий, мов та дзиґа. В пекарні він почав роспитувати куховарку про те, що ми платимо за дрова і сказав, що бере за дрова його батько. Він багато розказував про свого батька, що служив у 49 полку і був у баталії при Кустоці під приводом принця Умберто. Коретті завжди ввічливий, дарма, що він народився і виріс серед дров:—ввічливість у нього в крові,—каже мій батько.

І Дероссі нас тішив. Він знає всю географію не гірше вчителя. Заплющивши очі, він розказував:—Ось я бачу всю Італію! Бачу Апеніни, що простяглися до самого Іоничного моря; бачу річки, що біжать в один і в другий бік; білі міста; сині затоки та зелені острови. І він перелічував їх швидко, швидко, немов читав з мапи. З своєю величньо піднятою головою, з заплющеними очима, з білими кучерями, зодягнений в синю куртку з золотими гудзиками,—він стояв рівно і погордо, мов статуя, і всі ми дивувалися з нього. За одну годину він вивчив на пам'ять три сторінки тієї промови, що має говорити після—завтрього в класі з приводу свята об'єднання земель Італії в самостійну вільну державу. І Неллі дивився на нього з любов'ю своїми ясними та сумними очима і мняв у пальцях край своєї довгої, чорної попередниці.

Я дуже вдоволений з моїх любих гостей. Ідосі я почуваю в собі якусь приемну втіху.

Я радів, коли побачив нещасного Неллі по-між двох дужих та дебелих товаришів, що повели його додому під руки, примусюючи його сміятись так, як він, здається, ніколи ще не сміявся.

Коли повернувся я до їдальні, то помітив, що картини з горбатим Ріголетто не було на стіні:—батько зняв її, щоб Неллі не побачив...

Франті виганяють із школи.

Субота, 21-го.

Один тільки поганець Франті міг сміятись під той час, коли Дероссі казав промову. Я ненавидю його. Він лихий. Коли в школу приходять чийсь батько, щоб поскаржитися на свого сина—Франті радіє. Коли хто плаче,—він сміється. Він тремтить перед Гарроне і б'є маленького муляра, бо той малий і кволий; мордує Кроссі, бо він не володіє рукою; глузує з Прекоссі, якого всі поважають, навіть сміється з того Робетті, що мусить тепер ходити на милицях з часу, коли захистив дитину. Він чіпляється до всіх, хто менший за його і коли гнівається, то б'ється кулаками. В його низькім чолі, в лихих очіх, що ховаються під дашком цератового картуза,—є щось гидке, неприємне. Він такий нахабний, що навіть глузує з учителя в його присутності. Краде де-тільки можна; він раз у-раз з ким-небудь свариться; приносить у клас великі шпильки і шпигає ними своїх товаришів, одриває гудзики від своєї куртки й від чужих і програє їх. Його сумка, зшитки та книжки дуже брудні, пошматовані, лнійка пощерблена; одержу всю подер він підчас бійки. Кажуть, що мати його аж заслабла через нього, а батько вже тричі вигонив його з дому. Мати його инколи приходить до школи, щоб довідатися про його поведження і що-разу виходить з сльозами. Він ненавидить школу, ненавидить вчителя і ненавидить своїх товаришів. Учитель инколи мов не помічає його вчинків,—тоді він пустує ще гірше. Пробував учитель ласкою вплинути на нього,—так він починає глузувати. Пробував лякати його, що вижене з школи,—він закриє обличчя руками, немов плаче, а сам сміється. Йому три дні не дозволялось з'являтися в школу,—він після того прийшов ще більш лихий та нахабний, ніж був раніше. Раз Дероссі сказав:—Та перестань-же, бо ти замучиш

учителя!..—Тоді Франті почав нахвалятись, що всадить йому гвіздка у живіт.

Сьогодні, нарешті, його вигнали з школи. Підчас, коли вчитель доручав Гарроне переписати щомісяшне оповідання: „Маленький барабанщик“, Франті кинув на підлогу петарду. Вона вибухнула так, мов хто з рушниць випалив. Учитель схопився з місця і закричав:

— Франті! геть з класу!..

Але той відповів:— Це не я!—а сам сміявся. Вчитель повторив:— Іди собі геть!—Цього не буде!—відповів Франті. Учитель не зтерпів, кинувся до нього і витяг з-за парті. Він одбивався і скреготав зубами, але вчитель вивів його з класу і трохи не на руках відніс до директора. Потім він повернувся в клас сам і, обхопивши голову руками, сів за стіл. Лице його було таке зхвильоване та сумне, що навіть шкода було дивитись на нього.

— І це після тридцяти років учителювання!—журливо промовив він, похитавши головою.

В класі була надзвичайна тиша. Руки в нього тремтіли, а на чолі зробились глибокі зморщкі.

Нещасний учитель! Всім було шкода його. Дероссі встав і сказав:— Пане вчителю, не беріть це так близько до серця! Ми всі дуже вас любимо!—Тоді вчитель трохи заспокоївся і сказав:— Будемо, діти, провадити лекцію далі!

Маленький барабанщик.

(Щомісяшне оповідання).

„В перший день баталії під Кустаці, 24 липня 1848 р., душ шістьдесят салдатів з нішого полку нашого війська було послано взяти будинок, що стояв на узгір'ї. Як ось несподівано наскочило на них дві

ватаги австрійців. Під дощем австрійських куль, наші ледве встигли заховатись в будинок, лишивши на полі кілька вбитих та покалічених. Позабивавши двері, наші миттю кинулися до вікон нижнього та другого поверху і почали безупинно стріляти по ворожому війську, що обступило будинок з трьох боків і відповідало спільною пальбою. На чолі італійського ватажка було два офіцери та капітан,—високий сухий дідусь з похмурими очима та білими вусами. З ним був хлопчик-барabanщик, сардинець, років чотирнадцяти, маленький, смуглявий, з чорними глибокими та блискучими, як вугілля, очима. Капітан давав накази салдатам з верхнього поверху. На його похмурім лиці не було помітно й трохи хвилювання. Маленький барабанщик зліз на стіл. Він зблід на виду, але держучись за стіну, виглядав у вікно. Кризь дим, що здіймався од пострілів на полі, було видко білі салдацькі мундіри австрійського війська, що повагам підступало до будинку. Будинок стояв на шпилі високої кручі і через це австрійці не могли загрожувати з одного боку. Зпуск з кручі був вільний: постріли влучали тільки у передню частину дому та в причілки.

Отже стрільба була уперта, кулі сипались, мов той гряд, пробивали стіни, розбивали стелю, двері та вікна; серед вапняного пороху літали тріски дерева, черепки з посуду, товчене скло; кулі свистіли і розбивали все з страшним гуркотом. Час-від-часу хто-небудь з салдатів, що були біля вікон, падав ниць і його одволікали до стіни. Де-які перелазили з одної кімнати в другу, затуляючи рану руками. А вороже військо все наближалось. Як ось капітан швидко вийшов з кімнати з замисленим обличчям. За ним пішов сержант. Хвилини через три сержант хутко повернувся і покликав барабанщика. Хлопчик побіг слідом за ним нагору по дерев'яних сходах і опинився на горищі. Тут він побачив капітана, що писав олівцем на па-

пері, притулившись до вікна; біля ніг у нього лежав товстий мотуз.

Капітан склав папір і, глянувши на хлопчика холодним поглядом своїх сірих очей, поглядом, од якого тремтіли салдати, коротко сказав:— „Барабанщику!“

Хлопчик притулив руку до картуза.

— Ти не з полохливих?

Тому блиснули очі.— Ні, пане капітане,—одповів він.

— Дивись сюди,—сказав капітан, підводячи його до вікна, що було в дахові,—бачиш, на рівнині біля будиноків Вілафранкі блищать багнети. Там стоять наші. Візьми цього листа, вчепись за цю верьовку, спустись з вікна, хутко збіжи з гори, перебіжи поле, добіжи до наших і передай цього листа першому офіцерові, якого ти здибаєш. Скинь пояса та ранець!—Барабанщик зірвав з себе пояса та ранець і сховав листа в кишеню; сержант зпустив з вікна кінець верьовки, держучи міцно в руках другий кінець, а капітан поміг хлопчикові злізти на вікно.

— Гляди,—сказав він,—врятування салдатів залежить від твоєї сміливости та од того, як швидко ти будеш бігти!—Будьте певні, пане капітане, що я виконаю усе, як слід,—відповів хлопчик і, вхопивши мотуза обома руками, почав спускатися до низу.—Нахилийся, коли будеш бігти по узгір'ї,—сказав ще капітан, держучи мотуза удвох із сержантом.

— Не турбуйтеся! — Ну, хай Бог допомагає! — За кілька хвилин хлопчик спустився на землю; сержант потяг мотуза вгору і відійшов од вікна. Капітан перехилився з вікна і пильно дивився на хлопчика, що вибігав на узгір'я. Він сподівався, що маленький барабанщик пробіжить непомітно; коли раптом з'явилось декілька стовпів куряви спереду й позаду хлопчика; видно, австрійці помітили його і стріляли по ньому з гори: ту куряву здіймали австрійські кулі. Тим часом

барабанщик біг, не зупиняючись. Коли ось раптом він упав.

— Убили!—крикнув капітан, зтискуючи кулаки. Але в цю хвилину хлопчик підвівся.—А! тільки впав!—сказав, легко зітхнувши, капітан.—Барабанщик знову побіг досить швидко, але почав шкандибати.

— Звихнув собі ногу,—подумав капітан.—Навкруги хлопчика зхоплювались хмарки куряви, отже тепер небезпека уже не загрожувала йому. Капітан дуже радів і в той-же час дуже хвилювався, дивлячись хлопчикові вслід. Не можна було гаїти жодної хвилини: коли він завчасну не встигне добігти до своїх з проханям про негайну допомогу, то або капітанові салдати помруть всі до одного, або сам капітан муситиме віддатись в полон вкупі з ними. Хлопчик біг то швидче, то тихше—перешкоджала хвора нога, а потім знову починав бігти яко мога швидче. Та видко було, що він дуже стомився і час-від-часу зупинявся одпочити.

Можливо, що його зачепила яка куля,—подумав капітан.—Він аж тремтів, стежучи за кожним хлопчиковим рухом, в своїх думках підбадьорував його, розмовляв з ним, немов той міг чути його, і в той же час не переставав напруженими очима міряти далечінь від хлопчика до того місця, де на дні яру, серед жовтих нив пшениці, блестіли багнети. Тим часом з нижнього поверху чути було, як свистіли та тріщали ворожі кулі, долітали наказуючі та гнівливі окрики офіцерів та сержантів, стогін покалічених і гуркіт падаючих стін та вапни.

— Ну! Сміліше!—кричав капітан, дивлячись вслід барабанщикові.—Біжи! Хутчій! Оце так! Він став! Ні! Знову біжить!..

Офіцер, задихавшись, прибіг повідомити його, що вороже військо, не перестаючи стріляти, підняло білого прапора, вимагаючи покори.

— Не відповідать!—крикнув капітан, не одривавши очей від хлопчика, що вже не біг, а, здавалося, ледве волочив ноги.—Та йди вже! Біжи!—бурмотів капітан, зціпивши зуби та зтискуючи кулаки,—хай тебе вб'ють, помри, нещасний, тільки біжи!—Раптом розпачливе прокляття вирвалось з його уст.—А! Він сів, поганий страхополох!..—І справді, голова хлопчикова, що досі маячила над колосками пшениці, раптом зникла; здавалося, що він упав. Але через хвилину голова знову з'явилась і нарешті зовсім зникла з очей капітанових. Дуже зхвилюваний зійшов капітан вниз. Кулі свистіли безупинно, кімната була повна покалічених; де-які, хитаючись, мов п'яні, хапалися за шаблі; підлога та стіни були заляпані кров'ю, біля дверей зложено було трупи; в поручика безсило теліпалась права рука, прострелена кулею. В хаті було повно диму та курави.

— Не лякайтеся! — гукнув капітан.—Стійте на своїх місцях! До нас іде підмога! Будьте сміливими!..

Австрійці надійшли ще ближче; вже можна було розпізнати крізь дим їхні обличчя; серед грюкоту пострілів чулися їх хижі вигуки: вони глузували, вимагали скоритись, загрожуючи постріляти всіх.

Коли який салдат лякався і тікав од вікна, сержанти штовхали його знову наперед. Уже не було в салдатів того завзяття, що виявлялося на початку баталії; на обличчях у них з'явилась непевність, здавалося, що немає вже можливости продовжувати оборону. Зненацька постріли австрійців замовкли і почулися дужі вигуки—зпочатку по німецькому, потім по італійському:—Здавайтеся!..

— Ні!..—закричав у відповідь з вікна капітан.—І стріляння з обох боків знову почалось ще з більшим завзяттям. Ще де-кільки салдатів впало, і багато вікон залишилося без захисту. Наближалася рішуча хвилина. Капітан бурмотів крізь зуби:—Не йдуть! Вони не

йдуть!—і, як божевільний бігав з кімнати в кімнату, знервовано хапаючись за шаблю, мов шукаючи смерти. Як ось один сержант, зпускаючись з горища, закричав:—Ідуть! ідуть!—

— Ідуть!—з радістю повторив капітан.—По цій звістці всі: здорові, поранені, сержанти, офіцери підступилися до вікон, і стріляння знову почалося уже з більшим запалом. Через кілька хвилин серед ворожого війська можна було помітити якусь непевність та безладдя. Тоді капітан наспіх зібрав маленький гурт салдатів у нижньому поверсі, щоб вони мали змогу одбиватися з вікон багнетами, а сам побіг знову нагору. Тільки що він зійшов на другий поверх, як почувся брязкіт кінських копит і розкотилося грізне:— „Слава!“—З вікон крізь дим стало видно, як ескадрон карабінерів летів, що є сили і незабаром пішли гуляти шаблюки по головах та по плечіх австрійців. Тоді капітан з своїми салдатами вийшов з будинку і з другого боку напав на австрійців. Вороже військо побачило, що непереливки і почало відступати. Будинок було визволено від австрійців... Через кілька годин два батальони італійської піхоти з двома гарматами стали на узгір'ї. Капітан з рештою салдатів пристав до цього полку, був ще раз у баталії і його поранено в ліву руку. День закінчився для нас перемогою. Але на другий день, коли баталія знову повстала, італійці, не зважаючи на свою сміливість, повинні були зупинитися перед великим числом австрійців і ранком, 23-го липня, почали з сумом відступати до річки Мінчіо. Капітан, не дивлячись на рану, йшов пішки з своїми салдатами і на-ніч вони, мовчазні та зморені, дійшли до Гоїто, що на Мінчіо. Він негайно пішов шукати свого поручика, що лежав уже в лазареті. Йому показали на церкву, де тимчасово був лазарет. Церква була повна поранених; вони лежали в два ряди на легеньких ліжках та на сінниках, що розіслані були на підлозі. Два

лікарі та їхні помішники бігали по-між слабих. Звідусіль чути було стогін та галас. Капітан почав шукати очима свого поручика і в цю хвилину він почув біля себе тихий голосок:—Пане капітане!..

Він обернувся: це був маленький барабанщик. Лежав він на ліжкові укритий до самих грудей товстим укривалом з червоними та білими визерунками; руки його лежали на вкривалові. Він був блідий та схудлий, тільки очі його, як і завжди, блищали, мов вугілля.—Ти тут?—спитав здивованим, але грізним голосом капітан. Молодець! виконав свій обов'язок!..

— Я зробив усе, що міг!..—відповів барабанщик.

— Тебе покалічено?—спитав капітан, шукаючи очима свого поручика.

— Що ж робить! —відповів юнак—хоч я й нахилився, як біг, але мене все-ж таки примітили. Коли-б вони не підстрелили мене, я прибіг би на двадцять хвилин раніш. На щастя я одразу здивав капітана головного штабу і віддав йому листа. Трудно було мені підстреленому бігти з гори. В роті мені так пересохло, що аж пекло і я боявся, що не добіжу, плакав від злості, що кожна втрачена хвилина варта комусь життя там—нагорі. Так, я зробив, що зміг. Я вдоволений. Але пробачте, пане капітане, у вас теж он виступило де-кілька краплин крові!..

І справді, в капітана була одна рука зав'язана.—Коли хочете, я вам тугіше стягну перев'язку, пане капітане? Дайте на хвилину руку!..

Капітан простяг ліву руку і підняв вже праву, щоб допомгти хлопцеві роз'язати вузлик, але маленький барабанщик, як тільки підвівся з постелі, зблід і знов упав назад.

— Не треба, не треба,—сказав капітан, одводячи перев'язану руку, яку той хотів затримати,—подумай попереду про себе, ніж турбуватися про інших; инколи і од маленьких ран може трапитися велике нещастя!..

Хлопчик похитав головою.—Але що з тобою?—спитав дивлячись йому в обличчя, капітан,—ти мабуть втратив багацько крові, коли так знесилився?..—Багато крові? не тільки що крові,—відповів хлопчик.—Дивіться!—І він одкинув укривало.

Капітан аж вжахнувся і поступився назад. В хлопчика лишилася тільки одна нога: ліву було відрізано вище коліна і одрубок перев'язано скривавленими пов'язками. В ці хвилини проходив низенький та товстенький військовий лікарь.

— От, капітане!—швидко заговорив він, вказуючи на маленького барабанщика,—який сумний випадок! Адже-ж нога могла-б зостатися цілою, коли б він не так дуже натрудив її; а то зробилось запалення і довелося відтяти її. О! який-же це сміливий юнак! Ні разу не застогнав, ні разу не закричав! І коли я різав йому ногу, він радів з того, що довелося йому послужити Італії. Хоч чим вам заприсягнуся, що цього хлопця зліплено з доброго тіста! Молодчина!—І лікарь побіг далі.

Капітан похмурив свої великі сірі брови і пильно подивився на хлопчика, прикриваючи його укривалом: потім повагом, не спускаючи з нього погляду, підняв руку і зняв свого картуза.

— Пане капітане!—крикнув здивований хлопчик,—що ви робите? Передо мною знімаєте картуза?

Тоді цей суворий салдат, що ніколи не сказав жодного привітного слова своєму підвладному, без міри ніжним, зворушеним голосом відповів:

— Я тільки капітан, а ти—лицарь!..

Він нахилився над хлопчиком, обняв його і тричі поцілував у груди в те місце, де билось його хоробре юнацьке серце“...

Любов до рідного краю.

Вівторок, 24-го.

„Тебе зворушило оповідання про маленького ба-
рабанщика, через це тобі буде легко скомпонувати
сьогодня іспитове написання: „За що ми любимо Іта-
лію“. Чи не прийшло бува тобі в годову багацько від-
повідів на це запитання?—Я люблю Італію за те, що
моя мати—італійка; за те, що та кров, яка біжить у моїх
жилах—італійська кров; за те, що в італійській землі
поховані померлі, за якими плаче моя мати та яких з
попаною згадує батько; за те, що місто, де я наро-
дився, мова, якою я розмовляю, книжки, по яких вчуся
я,—італійські; за те, що мій брат, моя сестра, мої то-
вариші—італійці; за те, що нарід, серед якого я живу,
чудова природа, що оточує мене, все,—що я бачу, що
я люблю і поважаю—все це італійське!.. О, ти ще не
зможеш вповні почувати цю любов! Ти визнаєш це по-
чуття, коли будеш дорослим, коли, повертаючись з да-
лекої мандрівки, після довгої розлуки, дивлячись з па-
роплава, побачиш на обрії високі блакитні гори твого
рідного краю;—ти зазнаєш це почуття в тій бурхливій
хвилі любови, що нал'є очі твої сльозами і витіснить
крик радості з твоїх грудей. Ти зазнаєш його серед
великого далекого міста в той час, коли опинишся се-
ред чужих людей і тебе якась невідома сила потягне
назустріч до зовсім незнайомого тобі робітника, бо від
нього ти почувеш хоч де-кілька слів рідної мови. Ти
зазнаєш його в розпачливім та гордім гніві, що обхо-
пить тебе, коли ти почувеш, що чужинець зневажає твій
рідний край. Почуття це буде ще сильніше та глибше
в той день, коли ворог утворить грозу кривавої бурі
над твоїм краєм і ти побачиш підняту проти нього
зброю. Коли юнаки будуть збиратися у великі гурти,
батьки, обіймаючи своїх синів, скажуть:—Будьте смі-
ливі!—а матері закричать услід їм на прощання:— По-

вертайтеся переможцями!—Ти зазнаєш цю любов, подібну до небесної радості, коли випаде на твою долю щастя побачити, як вступатимуть в твоє рідне місто полки, далеко зменшені в числі, зморені, обірвані, страшні на вигляд, але з радістю перемоги в очах; з пробитими кулями корогвами, з нечисленими гуртами лицарів, що підіймуть угору свої пов'язані голови і обрубки покалічених рук серед збожеволілої з радощів юрби народу, яка буде обсіпати їх благословеннями та квітками. Тоді ти зрозумієш, що таке любов до рідного краю, тоді ти почнеш вчувати, що в тебе є рідний край, Енріко. Це таке велике та святе почуття, що коли б я побачив, що ти повернувся живий та зродовий, після боротьби за рідний край, ти,—моя власна кров, моя душа,—і коли б я довідавсь, що ти зостався живий через те, що боявся сміливо виступати у битві, то я, твій батько, що зустрічає тебе з радістю, коли ти повертаєшся з школи, стрів би тебе з жалібним риданням; я перестав би любити тебе і до самої смерти носив би цю рану в своїм серці!..“

Т в і й т а т о.

З а з д р і с т ь.

Середа, 25-го.

Написання про любов до рідного краю, звичайно, найкраще за всіх скомпонував Дероссі. А Вотіні сподівався на першу нагороду! Я міг би любити Вотіні, хоч він хвалько і занадто чепуриться; але мені неприємно бачити тепер, коли я сижучу побіч з ним на парті, як він заздрить Дероссі. Йому кортить вчитися краще за нього, працює зо всіх сил, але ніяк не зможе, бо Дероссі все знає ліпше, як він. І Вотіні зі злости гризе собі пальці. Карло Нобіс теж заздрить Дероссі, та він такий гоноровитий, що цього не виявляє.

Вотіні ж, навпаки, одверто виявляє свою заздрість і скаржитися дома на вчителя, що він несправедливо до нього ставиться. А коли Дероссі відповідає на запитання раз-у-раз так жваво та впевнено, то Вотіні стає похмурим, нахилиє голову, вдає з себе, що не чує, пробує засміятись, але сміх його виходить робленим. Всі це знають і, коли учитель хвалить Дероссі, всі дивляться на Вотіні, а той аж зеленіє зі злости; тоді маленький муляр робить йому „заячу мордочку“. Сьогодні, наприклад, було вже зовсім негарно. Вчитель увійшов у клас і прочитав іспитові одмітки: Дероссі—10 і першу медалью. Вотіні голосно чхнув. Вчитель глянув на нього—зрозуміти було легко.

— Вотіні,—сказав він,—не давайте залазити в своє серце гадюці заздрости: ця гадюка гризе мозок, нівечить серце...

Всі дивились на нього, крім Дероссі. Вотіні хотів відповісти, але не міг: він сидів мов скам'янілий і обличчя йому стало зовсім білим. Потім, коли вчитель почав лекцію, Вотіні великими літерами написав на аркуші паперу:—„я не заздрю тим, хто одержує першу медалью по протекції“.—Цього листа він хотів переслати Дероссі. Але потім, помітив, що товариші-сусіди щось наміряються, перебалакують тихенько; один з них вирізав ножиком з паперу велику медалью, на котрій намалював чорну гадюку. Вотіні і не примітив. Вчитель вийшов на кілька хвилин з класу, а сусідитоварині Дероссі встали з своїх місць і підійшли, щоб піднести паперову медалью Вотіні. Увесь клас ждав неприємности. Вотіні почав уже тремтіти. Тоді Дероссі закричав:—Дайте медалью мені!—

— Так, так,—сказали товариші,—ти повинен сам піднести її.—

Дероссі взяв медалью і порвав її на шматки. В ту хвилину вчитель увійшов і почав провадити вчиття далі.

Я не зводив очей з Вотіні. Він почервонів, як рак; тихесенько, немов ненароком, зімняв свого листа, вкинув у рот, пожував і виплював під парту. Коли ми виходили з школи, то він, проходячи повз Дероссі, так засоромився, що випустив свою бібулу. Дероссі, з своєю звичайною чемністю, підняв її, поклав йому в ранець і поміг застібнути ремінці. Вотіні з сорому не міг навіть глянути йому в вічі.

М а т и Ф р а н т і.

Субота, 20-го.

Вотіні зостався таким самим. Учора на лекції Закону Божого, в присутности директора, вчитель поспитав Дероссі, чи знає він на пам'ять два рядки з книжки до читання:—„Куди не поверну очей своїх, о, Господи, тебе я всюди бачу.“—Дероссі відповів, що не знає, тоді Вотіні зскочив з словами:—Я знаю!—І так усміхнувся, немов хотів дошкулити Дероссі. Та не пощастило і йому прочитати тих рядків: в клас убігла, задихавшись, обсіпана снігом мати Франті. Її сиве волосся розпатлалось, наперед себе вона підштовхувала свого сина, якого вигнали з школи.

Яка тяжка сталася подія! Нещастна жінка впала навколюшки перед директором, ламаючи руки та благаючи:—О! пане директоре, згляньтесь на мене, візьміть хлопця знову до школи! Вже три дні я ховаю його дома, але не доведи Боже, коли дізнається про це батько: він приб'є його; пожалійте, пане директоре, я не прибору розуму, що мені робити! Прийміть його знову до школи.—Директор силкувався випровадити її, але вона стояла, не перестаючи благати та плакати.—О! коли б ви знали, скільки я зазнаю горя від нього, ви б змилосердились надо мною! Будьте такі милостиві! Я сподіваюся, що він шануватиметься. Мені

вже небагато жити на світі, пане директоре, моя смерть вже близько, але мені хотілося б бачить його кращим раніш, ніж коли я вмру, бо..“—ридання не давало їй говорити,—„він мій син, я люблю його, і повинна буду умерти з мукою в серці; прийміть його, пане директоре. Не занастіть нашого семейства, зробіть це з милости до бідної жінки!—

Плачучи, вона затуляла собі обличча р'юками. Франті стояв спокійний, з похиленою головою. Директор глянув на нього, на хвилину замислився, потім сказав:—Франті, йди на своє місце.—Тоді жінка, заспокоена, одвела руки од обличча і почала безупинно дякувати, не даючи директорові сказати ні слова, а потім попрямувала до дверей, протираючи очі і схвильовано говорячи уривчасті фрази:—„Сину мій, прохаю тебе... Пожалійте його... Дякую, пане директоре, ви зробили гарне діло... Ти будеш гарно поводитись, сину? Прощайте діти! Дякую вам; до побачення, пане вчителю. Будьте добрими, пробачте бідній матері.“— На порозі вона ще раз глянула благаючим поглядом на сина і пішла, бліда, згорблена, хитаючи головою, не підіймаючи хустки, що волоклася за нею. Ми чули, як вона кашляла на східцях. Директор пильно подивився на Франті і серед тиші в класі пролунали його слова, еказані з таким чуттям, що примусило б тремтіть кожного:—Франті, ти вбиваєш свою матір!—Всі глянули на Франті. А він, поганець, усміхався...

Н а д і я.

Неділя, 29-го.

„Надзвичайно гарне, Енріко, було те поривання, з яким ти кинувся на шию своїй матері, повернувшись з лекції закону божого. Так; величні і втішні слова сказав тобі вчитель. Господь з'єднав нас і не розлу-

чить ніколи: коли я буду вмірати, коли твій батько буде вмірати, ми не скажемо цих страшних і безнадійних слів:—мамо, тату, Енріко, я тебе більш ніколи не побачу!—Ні, ми зустрінемося в іншому житті, там, де той, що багато страждав, буде нагороджений за свої страждання; там, де той, що багато любив на землі, знайде знову ті душі, які він любив, знайде їх в тім житті, де немає ні гріха, ні муки, ні смерті. Але ми повинні заслужити на те життя. Слухай, сину мій:—всякий твій гарний вчинок, кожне щире поривання твоєї душі до інших, кожне твоє щиросердне відношення до твоїх товаришів, все це наближає тебе до неба. До кращого світу підіймає тебе кожне нещастя, кожне страждання, бо кожне страждання є відплата за зроблену помилку, кожна сльоза змиває брудну пляму з твого серця. Візьми собі за обов'язок: що-дня робитися щирішим, кращим, ніж ти був попереду. Кожного ранку кажи собі: сьогодні я хочу зробити щось таке, щоб задовольнилося мое сумління, за що похвалив би мене тато; щось таке, що примусило б когось з моїх товаришів, учителя, брата, або кого іншого, більше полюбити мене. Проси Бога, щоб він поміг тобі виконати твій замір. Скажи:—„Господи, я хочу бути добрим, благородним, смілим, привітним та щирим—поможи мені! Дай Господи, щоб коли моя мама, лягаючи спати, підійде побажати мені на добраніч, я зміг би сказати їй:—Мамо, сьогодні твій син більш заслужив на твій поцілунок, ніж учора“.—Думай завжди, Енріко, про те, яким ти можеш стати в іншому житті і молись. Ти не можеш уявити собі, яка я щаслива, як я надзвичайно гарно почуваю себе, коли я бачу, як дитина моя молиться. Ти молишся, а я думаю:—Не може бути, щоб не було тієї істоти, котра баче і чує тебе з високости. У мене більше міцніє надія на те, що існує вища добрість та безмірна любов, я люблю тебе дужче, працюю з більшою охотою, легше перетер-

плюю страждання, від всієї душі прощаю і спокійно думаю про смерть. О, Боже, великий та милостивий! Яка радість—почути після смерті голос моєї матері, стрінути дітей, побачить мого дорогого Енріко, обняти його і бути з ним постійно, навіки! Молись за це, Енріко; будемо ми всі молитись, будемо любити одно одного, будемо любити добро і ховати цю чудову надію в нашому серці, мій любий, мій дорогий хлопчику!..

Твоя мама.

Справедлива нагорода.

Субота, 4-го лютого.

Сьогодні в школі роздавав нагороди головний інспектор шкіл—пан з білою бородою, увесь у чорному. Він увійшов разом з директором незадовго перед закінченням вчиття і сів поряд з учителем. Він питав деяких школярів, потім дав першу медалью Дероссі. Перш, ніж дати другому медалью, він вислухав те, що йому тихенько сказали вчитель та директор. Нам цікаво було знати, кому він дасть другу. Нарешті інспектор дужим голосом сказав:—Другу медалью за домашню працю, за лекції, за гарне писання, за поведження заслужив Петро Прекоссі.—Всі дивились на Прекоссі і видко було, що всі задоволені цим. Прекоссі так засоромився, що не знав, куди дітися.—Іди сюди,—сказав інспектор. Прекоссі зхопився з місця і підійшов до столу. Інспектор пильно подивився на це бліде, немов воскове, обличчя, на маленьке тіло, що було зодягнене в батьківське дрантя, і глянув в ці добрі та сумні очі, яких хлопчик не насмів підвести, моб подивитись на нього, але в яких вбачалась ціла буря страждання. Потім, прищиплюючи йому до грудей медалью, інспектор сказав приемним голосом:

— Прекоссі, я даю тобі медалью, і ти вдовні заслужив її. Я даю її тобі не тільки за вчиття та чем-

ність, але і за твоє хороше серце, за твою сміливість, за те, що ти гарний і добрий син. Хіба не правда?—додав він, звертаючись до всього класу,—що він заслужив її також і за це?—Так, так,—відповіли всі ми разом. Прекоссі зробив такий рух, немов хотів щось проковтнути, потім глянув на всіх поглядом великої подяки та любови.—Іди, мій милий хлопчику,—сказав інспектор,—хай оберігає тебе Бог.

Вчиття скінчилось; треба було йти до-дому і наш клас вийшов найпершим. Коли ми стали виходити з класу, то забачили в присінках батька Прекоссі—коваля. Обличча його було, як і завжди, бліде, волосся спадало на очі, шапка на потилиці—він ледве стояв на ногах. Вчитель помітив його і пошепки сказав щось інспекторові. Інспектор скоро відшукав між нами Прекоссі і, взявши його за руку, підвів до його батька. Хлопчик ввесь тремтів.

Вчитель, директор і де-котрі школярі теж підійшли і обступили їх.

— Ви батько цього хлопчика?—спитав веселим та приятним голосом інспектор і, не дождаючи відповіді, промовив:—радію разом з вами. Гляньте, ваш син одержав другим медалю з п'ятидесяти п'яти товаришів. Він дуже розумний та працьовитий хлопчик; він добрий і має любов та шанобу від усіх товаришів; ви можете тішитись з нього.

Коваль, що слухав інспектора, роззявивши рота, глянув на нього, та на директора, потім на сина, що стояв, тремтячи, з похиленою головою, і немов вперше згадав все те, як він мучив його, зрозумів усе надзвичайне терпіння, всю лицарську сміливість свого сина—і на обличчі йому спершу виявилось незрозуміле здивування, потім глибокий жаль та горе і врешті, од несподіванного пориву любови, він схопив синову голову і міцно притиснув її до своїх грудей. Ми всі пройшли повз них. Я запросив Прекоссі до себе на четвер вкупі

з Гарроне та Кроссі; інші стискували йому руку, дивилися на медаль, і всі казали йому якесь приємне слово. А батько здивовано дививсь на всіх і тиснув до себе голову свого хлопчика, що плакав з радощів...

Г а р н і н а м і р и.

Неділя, 5-го.

Медаля Прекоссі зворушила мое сумління. Я ще ні разу не заслужив її. З де якого часу я вчуся зовсім погано і сердюсь на себе; незадоволені мною також вчитель, тато й мама. Через це я не можу радіти так, як тоді, коли вчився краще. Не маю я також того задоволення, що мав раніше, сідаючи за стіл з своїми рідними. Наче-б то якась пляма завжди лежить на моїй душі і внутрішній голос увесь час дорікає:—не можна бути таким, не можна.—Скільки разів вечорами бачу я, як майданом ідуть робітники. Поміж них можна бачити багато хлопчиків, що йдуть з роботи. Всі вони зморені; але веселі, поспішають до-дому попоїсти; розмовляють, сміються і розмахують чорними від вугілля, або білими від вапни, руками. І коли я подумаю, що ці хлопчики цілий день були на покрівлях, біля печей, машин, у воді, під землею, їдять самий тільки хліб,—мені робиться соромно за себе, що я за цей час тільки й зробив, що надряпав яких-небудь чотири сторінки. Ах! Я незадоволений з себе, незадоволений! Я добре бачу, що моему батькові це неприємно і він хотів би мені це сказати, але, жаліючи мене, не каже—чекає. Коханий мій тато! а сам так багато працює! Все, що оточує мене, все, що є тільки в хаті: одіж, їжа, книжки, іграшки—все це твоє, мій гарний тату, здобуток твоєї праці. Все це вимагало турбот, втоми, неприємностей, праці, а я нічого не роблю! Як це несправедливо, як це сумно! З сьогоднішнього дня я хочу по-

чати вчитись, як Старді: зтисну кулаки, зціплю зуби і стану до роботи з новим бажанням; я поборю мій сон увечері, буду вставати рано, вчитимусь без спочинку, буду перемогати свої ліньки, навіть хочу страждати, можливо, що занедужаю, аби тільки нарешті залишити це гидке, мертво існування, що зневажає мене та інших. З новими силами до праці! До праці всею душею, всіма силами мого тіла! До праці,—а після неї сон буде кращий, іграшки приємніші, вечеря смачніша. До праці, що поверне мені ласкаву усмішку мого вчителя і дорогий поцілунок мого батька!..

Маленька залізниця.

П'ятниця, 10-го.

Учора завітали до мене в гості Прекоссі та Гарроне. Мабуть і князівських дітей не стрічають так, як я зустрів їх: Гарроне прийшов вперше, бо він соромиться, що такий великий, а сидить ще в третьому класі. Коли вони задзвонили, ми всі побігли їх зустрічати. Кроссі не прийшов через те, що до нього приїхав його батько з Америки, а його не було дома вже більш шости років. Мати поцілувала Прекоссі, а батько увів Гарроне, кажучи:—ось дивись: це не тільки гарний хлопчик: це лицарь і гарна людина.—

А він похилив свою виголену голову, тихенько усміхаючись до мене. Прекоссі прийшов з своєю медалею; він був веселий, бо його батько почав працювати, не п'є горілки вже шостий день, і став зовсім іншою людиною. Ми почали гратись; я витяг всі свої іграшки. Прекоссі, як зачарований, стояв перед підтягом з паровиком, що біжить сам, коли його завести; він ніколи не бачив нічого подібного, і через це не зводив очей з червоних та жовтих вагончиків. Я дав йому ключика, щоб він сам завів потяга; він став навколупки і біль-

ше не підіймав голови, зацікавившись іграшкою. Я ніколи не бачив, щоб він так радів.—Пробач, пробач,—казав він, знову відпихаючи нас рукою, щоб ми не зупинили машини; потім бережно, бережно, немов вони були з скла, складав вагончики на місце, боячись попсувати їх своїм диханням; згодом знову брався витирати і, повертаючи їх на всі боки, тихенько сам собі усміхався. Ми всі, стоячи навколо, дивились на нього, дивились на цю тонку шийку, на білі маленькі вуха, що я колись бачив закрівавленими, на його велику куртку з засуканими рукавами, з яких висовувались маленькі руки, що стільки разів піднімалися, аби захистити обличчя від ударів.

О! В цю хвилину я з радістю віддав-би йому всі мої іграшки, всі мої книжки, віддав би останній шматок хліба, зняв би з себе все, щоб зодягти його, кинувся-б навколюшки, цілував би йому руки.

— Я хочу дати йому хоч цей потяг,—подумав я; але треба поспитатися тата. В цю хвилину я почув, що хтось в мої руки суне записку; я подививсь: на записці було написано татковою рукою—„Прекоссі подобається твій потяг. В нього немає забавок. Чи не говорить бува тобі чого твое серце“?..—Я раптом вхопив обома руками паровик та вагончики і дав йому все в руки, кажучи:

— Візьми це собі.

Він глянув на мене, немов нічого не розуміючи.

— Візьми,—знову сказав я,—я тобі дарую.—

Тоді він глянув на мого батька та на матір і спитав мене:—Але що це?

Батько сказав:—Енріко дарує тобі це через те, що він любить тебе... щоб одсвяткувати твою медалю.

Тоді Прекоссі нерішуче спитав:—Я можу взяти це... до дому?

— Ну, звичайно, а як же?—відказали ми всі разом.

Він був уже на порозі, але все ще не зважувався йти. Який він був щасливий! Тремтячи від радості і

усміхаючись, він прохав пробачення. Гарроне поміг йому замотати потяг у хустку.

— Ти коли-небудь заходь до мене в кузню, — сказав мені Прекоссі, — подивися, як кує мій батько, а я дам тобі цвяшків.

Мама дала Гарроне пучечок квіток, щоб він передав своїй матері. Гарроне своїм непривітним голосом, дивлячись з під нахмурених брів, сказав: — „дякую“, — але його добра, благородна душа сяяла з його ласкавих очей...

Г о р д у в а н н я

Субота, 11-го.

Подумайте тільки, що Карло Нобіс з огидою обтрушує свій рукав, коли Прекоссі випадково зачепить його!.. Він — втілена зухвалість і через те тільки, що батько його багатирь! Але батько Дероссі теж багатирь. Нобіс волів-би навіть мати відокремлену парту; боїться, що всі забруднять його; дивиться на всіх з погордою; завжди він усміхається з якимсь призириством; не доведи Боже зачепити його ногою, коли йдеш з ним поряд! За кожну дрібницю він лається і загрожує, що викличе до школи свого батька. Але ж і перепало йому від батька, коли він назвав голодранцем вугляревого сина!

Неможна уявити собі гідшого товариша. Ніхто з ним не розмовляє, ніхто не прощається, коли виходять з школи, ні один школяр не підкаже йому, коли він не знає лекції. Він не здатний пожаліти кого-небудь і виявляє, що більш за всіх ненавидить Дероссі через те, що той найкраще вчиться, а Гарроне через те, що його всі люблять. Дероссі не звертає на нього уваги, а Гарроне, коли йому сказали, що Нобіс зневажає його, відповів: — „він такий дурний з своєю ппхою, що не

варт мого стусана.“—Коретті відповів йому, коли він почав насміхатися з його котячої шапки:—„радію тобі повчитися у Дероссі бути справжнім паном!“—Учора він поскарживсь учителеві на калабрійця, що той зачепив його ногою.

— Ти зробив це навмисне?—

— Ні, пане вчителю,—щиро відповів той.

Тоді вчитель сказав:—Ви занадто дріб'язковий, Нобісе.—

Але на це Нобіс відповів з своїм зухвалим виглядом:—Я поскаржусь моему батькові.—

Тоді вчитель розсердився:—ваш батько погудить вас, як це траплялось і при інших випадках. Крім того, в школі тільки вчитель може гудити, або карати.—

Потім він трохи ласкавіше зауважив:—Послухайте, Нобісе; киньте ці гордощі, будьте добрим та привітним з вашими товаришами. Як бачите, між ними є сини робітників і багатирів, є багаті й убогі, але ж вони всі люблять один одного, мов брати,—так воно й справді є. Чом же ви не поводитесь так, як інші? Як легко вам заслужити загальну прихильність і які б щасливі ви стали самі!.. Ну, чого ж ви нічого не відповідаєте мені?—

Нобіс, що весь час слухав з своєю зневажливою усмішкою, байдуже відповів:—Ні, пане вчителю!—

— Сядьте,—сказав йому вчитель.—Мені шкода вас. Ви жорстокий хлопець.

Здавалось, що на цьому все закінчилось. Але в цей час маленький муляр, що сидів на першій парті, повернувся своїм круглим обличчям до Нобіса, що сидів на останній парті, і зробив таку надзвичайно чудову та смішну „заячу мордочку“, що весь клас почав сміятися. Вчитель зробив догану мулярові, але й сам сміявся і закрив рота рукою. Нобіс теж засміявся, та тільки тим сміхом, що не гріє душі...

Сумна пригода.

Понеділок, 13-го.

Нобіс та Франті—справжня пара: ні того, ні другого ніскільки не зхвилювало те, що сталося сьогодні на вулиці. Виходячи з школи, я з батьком зупинились подивитись, як де-які пустуни з другого класу лазили навколюшки по льоду і натирали його, щоб краще було сковзатись. Під той час ми угляділи в кінці вулиці натовп людей, що кудись поспішали з заклопотаними і немов стурбованими обличчями; всі розмовляли пошепки. Серединою вулиці йшли два поліцаї; за ними два чоловіки несли ноші. З усіх країв почали збігатися хлопці. Натовп наближався до нас. На ношах, зхиливши набік голову, лежав чоловік, блідий, мов мрець; на роскудовченім волоссі було видко кров; кров також текла йому з рота та з вух; а поряд з ношами йшла жінка з дитиною на руках: вона була, мов божевільна, і кричала:—він умер! умер! умер!—За нею йшов хлопчик з сумкою під пахвою і тяжко ридав.

— Що сталося?—спитав мій батько. Хтось відповів, що то муляр; він упав з четвертого поверху того будинку, де працював. Люде, що несли ноші, на хвилину стали. Де-хто з переляку одвертався. Я бачив, як маленька вчителька з червоною пір'іною підтримувала мою вчительку першого класу, бо вона знепритомніла. Коли це я почув, як хтось штовхнув мене ліктем: це був маленький муляр—блідий і весь тремтячий. Він напевно думав про свого батька. Я також згадав про нього. Я почуваю себе спокійним, коли, сидючи в школі, пригадаю, що батько мій дома в безпешності; але як турбує багатьох моїх товаришів думка, що їх батьки працюють або на високих мостах, або біля коліс машини і що тільки один невивірений рух, один непевний крок може позбавити їх життя! Теж саме повинні почувати ті діти, батьки яких на війні.

Маленький муляр все дивився та тремтів. Мій тато примітив це і сказав йому:—Йди до дому, хлопчику, йди хутчій до свого батька і ти знайдеш його живим та здоровим; їди.

Маленький муляр пішов, оглядаючись назад на кожному кроці. Тоді саме натовп рушив знову, а жінка все кричала розпачливим голосом:—він умер! умер! умер!—

— Ні, ні, він не вмер,—казали їй з усіх боків. Але вона не слухала і рвала на собі волосся. Раптом я вчув чийсь сердитий голос:—„Ти смієшся!“—і побачив бородатого чоловіка, що дивився на веселе обличчя Франті. Незнайомий одним замахом збив з його голови картуза і закричав:—„Скинь, поганцю, картуза перед скаліченим робітником!“

Натовп уже пройшов, а серединою вулиці простяглася довга смужка крові...

В'язень.

П'ятниця, 27-го.

Я хочу розповісти про найвидатнішу подію цього року! Учора вранці батько взяв мене з собою в Монкалієрі, щоб найняти дачу на літо, бо цього літа в Кієрі ми жити не будемо. Ключі від дачі були у шкільного вчителя, що служить писарем у власника будинку. Він показав нам хату, а потім запросив нас до своєї кімнати, щоб дати напитися води. На столі по-між шклянками ми бачили дерев'яного гостроверхого каламаря з надзвичайною горорізьбою. Помітивши, що батько роздивляється ту річ, вчитель сказав нам:—Я дуже шаную цього каламаря!—І він розповів нам, що кілька літ тому, ще коли він був учителем в Турині, то одну зіму ходив до в'язниці вчити в'язнів. Він вчив їх в тамтишній церкві, що була з маленькими загра-

тованими віконцями. Кожне таке віконце виходило в камеру в'язня. Він проказував лекцію, ходячи по холодній і напівтемній церкві, а учні його стояли біля віконця з зшитками, притуливши їх до залізних ґрат. В пів-темряві маячили бліді похмурі обличчя, скуйовджені сиві бороди, суворі очі злодіїв та розбишак. Між ними був один, з 78 камери, що найуважніше ставився до науки і добре вчився. Він дивився на вчителя очима, повними щирої поваги та подяки. Це був молодий чоловік з чорною бородою, якийсь бідолашний столяр. Дуже розгнівавшись, він жбурнув рубанком в голову своєму хазяїнові, який давно вже безпідставно чіплявся до нього, і провалив тому голову. Його засудили на кілька літ до хурдиги. За три місяці він навчився читати та писати, багато читав і, що-більш читав,—то очевидячки робився кращим,—бідьше каюся за свій вчинок. Одного разу, як скінчилася лекція, він покликав до віконця вчителя і з жалем розповів йому, що на другий день його повезуть з Турину до іншої венеціанської в'язниці. Прощаючись, він зхвилюваним голосом тихенько попросив вчителя дозволити доторкнутися до його руки. Вчитель простяг йому руку, той поцілував її і сказав:—„Дякую, дякую“—і зник. На вчителевій руці залишилися сльози... З того часу він більш не бачив цього учня. Минуло шість літ.—Я вже забув цього сердешного парубка,—сказав учитель—коли вчора ранком приходить до мене незнайомий чоловік з довгою чорною бородою, що вже трохи світила сивиною, убого зодягнений і питає:

— Чи ви вчитель такий-то?—

— Еге, а ви хто?—питаю я.

— Я в'язень з камера 78,—відказав він,—ви навчили мене читати та писати п'ять літ тому і, пам'ятаєте, ще після останньої лекції ви дали мені руку? Тепер я відсидів свій термін і ось прийшов... прохати вас, щоб ви прийняли від мене одну річ, яку я зро-

бив у острозі. Будь ласка, візьміть на згадку, пане вчителю!

Від здивування я не міг нічого відповісти. Він подумав, що я не хочу взяти від нього подарунку і дивився на мене з таким виразом на обличчі, немов хотів сказати:—невже ж шість літ страждання не змогли очистити моїх рук?—Його лице уявляло такий глибокий сум, що я зразу ж простяг руку і взяв цю річ:—ось вона.

Ми уважно роздивилися каламаря; його, здається, було вицяцьковано з безмірним терпінням кінцем гвіздка; на ньому було вирізане перо, покладене впоперек зшитку; навколо був напис:—„Моєму вчителю. На згадку про 78 камеру—шість років!“. А знизу маленькими літерами:—„вчись і надійся...“—Учитель більш нічого не сказав, і ми пішли. Але всю дорогу від Монкалієрі до Турину я все думав про цього в'язня, що виглядав з віконця; не міг забути те прощання з учителем, того зробленого в хурдизі каламаря, до якого було покладено стільки змісту та думки...

Я навіть бачив все те уві сні і міркував про те сьогодні ранком, зовсім не ждучи того, про що довідався в школі. Коли я сів на своє нове місце, коло Дероссі, і вирішив задачу для щомісячного іспиту, то почав оповідати своєму товаришові про в'язня та про каламаря з усіма подробицями, навіть про напис:—„шість років!“ Дероссі схопився, коли вчув ці слова і почав дивитися то на мене, то на Кроссі—сина огородниці, що сидів до нас спиною і захопився рішенням задачі.—Тихше,— сказав мені пошепки Дероссі, придержуючи за руку.—Знаєш? Кроссі сказав мені ще позавчора, що закріпив у руках у свого батька, що повернувся з Америки, дерев'яного гостроверхого каламаря, а на ньому вирізано зшиток з пером,—це той самий.—„Шість років...“ він казав, що батько його був в Америці шість років—а це він сидів у острозі! Кроссі

був зовсім малим, коли стався цей злочин, він нічого не пам'ятає, а мати одурила його,—він нічого не знає;—Бога ради не проговорись!

Я був здивований і, не відриваючи очей, дивився на Кроссі. Тоді Дероссі скінчив задачу і по-під партою передав її Кроссі; дав йому листок паперу, взяв у нього щомісяшне оповідання: „В лікарні“, яке вчитель дав переписати йому і сказав, що перепише за нього сам. Потім він подарував йому кілька пер, поплескав його по плечі, а з мене взяв слово, що я нікому нічого не розкажу. Коли ми виходили з школи, він тихенько сказав мені:—Вчора його батько приходив за ним у школу, запевно, прийде й сьогодні, роби те, що я буду робити.—Коли ми вийшли на вулицю, батько Кроссі стояв там:—чорна борода з сивиною, убого зодягнений, обличчя бліде і замислене. Дероссі стиснув руку Кроссі, так що всі це бачили і голосно сказав йому:—До побачення, Кроссі,—і взяв його за підборіддя. Теж зробив і я. Але разом з цим Дероссі і я зчервоніли мов раки. Тоді батько Кроссі уважно та прихильно глянув на нас; але його очі виявляли хвилювання та підозріння. Нам було ніяково...

В л і к а р н і.

(Щомісяшне оповідання).

Одного весняного ранку, під-час сльоти, маленький хлопчик в селянським убранні, увесь мокрий від дощу, заляпаний грязюкою, з клунком під пахвою, прийшов до воротаря лікарні Пележіні в Неаполі і, подаючи листа, спитав про свого батька. У хлопчика було гарне смугляве обличчя, великі замислені очі. Він прийшов з села, що було за сімдесят верстов від Неаполя. Батько ж його, що вже більш року як поїхав до Франції шукати роботи, оце повертався до дому,

але, вставши кілька день тому з пароплаву в Неаполі, несподівано заслаб і ледве встиг написати родині про те, що він вернувся, та примушений був лягти в лікарню. Жінка його не знала, що робити, бо дома була слаба дівчина та маленьке дитя і вона не могла покинути їх самих. Тоді вона послала аж у Неаполь до батька свого сина. Хлопчик пройшов таку далечінь пішки, аби тільки побачити свого тата. Воротарь, глянувши на листа, покликав лікарського служителя і звелів йому повести хлопчика до хворого.—Хто твій батько?—спитав служитель. Хлопчик, боячись почути сумну звістку, сказав батькове ймення. Служитель не пам'ятав такого привіща.

— Це старий робітник, що приїхав з-за кордону?—спитав він.

— Еге, робітник, — відповів, хвилюючись, хлопчик, —але не старий, а що приїхав з-за кордону—це правда.

— Коли він вступив до лікарні?—спитав служитель.

— Мабуть днів з п'ять тому,—відповів хлопчик.

Служитель глянув на листа, потім, мов щось пригадавши, сказав:—так, так!—це—четверта кімната, останнє ліжко.

— А він дуже слабий? Що з ним?—з острахом спитав хлопчик.

Служитель мовчки глянув на нього, потім сказав:—„Іди за мною.“—Вони зійшли на другий поверх, перейшли довгий коридор і зупинились перед розчиненими дверима великої кімнати, де по-під стінами в ряд стояли ліжка.

— Ходім,—знову сказав служитель. Хлопчик набрався смілости і пішов за ним, оглядаючи праворуч бліді та худі обличчя хворих. В де-яких очі були заплющені і вони лежали, ніби мерці; інші дивилися поперед себе великими зляканими очима. В кімнаті

було майже поночі, в повітрі пахло усякими ліками. Дві сестри - жалібниці підходили з шкляночками ліків то до того, то до иншого. Дійшовши до самого кінця кімнати, служитель зупинився біля одного ліжка, одгорнув укривало і сказав:— ось твій батько.— Хлопчик зарідав, випустив свій клуночок і, обливаючись слізьми, прихилився до плеча слабого, і вхопив його руку, що лежала на укривалі. Слабий поворухнувся. Хлопчик підвів голову, глянув в обличчя хворого і знов зайшовся слізьми. Тоді слабий пильно подивився на хлопчика і мов впізнав його. Але губи його не ворухилися. „Бідний тато, як він змінився!“ Хлопчик зовсім не міг впізнати його: волосся посивіло, борода виросла, обличчя розпухло, зчервоніло, шкура стала якоюсь блискучою, очі запухли, губи набрякли і взагалі він дуже змінився. Не одмінилися в нього тільки чоло та брови. Він важко дихав.

— Тату, любий мій тату!—сказав хлопчик.—Адже ж це я, хіба ти не пізнаєш мене? Це ж я—Чічілло, твій Чічілло, прийшов з села, мене послала мати. Придивись до мене гарненько. Невже ж не пізнаєш? Скажи хоч слово.

Але слабий, глянувши пильно на нього, заплющив очі.

— Тату, тату! що з тобою? Адже ж я твій син, твій Чічілло.

Хворий навіть не ворухнувся. Тільки важко дихав. Тоді хлопчик, ридаючи, взяв дзиглик, сів і почав дивитися, не зводячи очей, на обличчя свого батька. —Але ж буде проходити тут колись лікар і скаже, що з татом,—подумав він собі і замислився, пригадуючи останнє прощання на пароплаві, всю надію, що поклали на цю подоріж, розпач матері, коли прийшов лист. Тоді думка про смерть промайнула в його голові. Він уявив собі батька мертвим, матір в чорнім убранні, родину, що зостанеться в злиднях. І він довго сидів,

захоплений цими сумними думками. Несподівано чиясь рука торкнулася до його плеча. Він затремтів: це була сестра-жалібниця.

— Що з моїм батьком?—спитав її хлопчик.

— А це твій батько?—тихенько спитала сестра.

— Еге, мій тато, я прийшов до нього,—що з ним?

— Пожди хлопчику, — сказала сестра, — скоро прийде лікарь.—І, не сказавши більш нічого, пішла.

Через пів години хлопчик почув дзвінок і в кімнату увійшов лікарь з помішником; за ними йшла сестра-жалібниця та санітар. Вони почали обходити всі ліжка, оглядаючи слабих. Хлопчикові здавалося, що до ліжка його батька вони ніколи не дійдуть, але разом з тим, як лікарь наближався, його хвилювання зростало. Нарешті лікарь дійшов до останнього ліжка. Це був високий, трохи згорблений дідусь, з поважним, але добрим і щирим лицем. Коли лікарь підійшов до ліжка, хлопець підвівся й заплакав. Лікарь глянув на нього.

— Це син слабого,—сказала сестра,—він сьогодні вранці прийшов з села.

Лікарь поклав йому руку на плече, потім нахилився до слабого, полапав живчика, притулив руку до чола і щось запитав сестру, яка відповідала:—все так, як було.—Лікарь, трохи подумавши, сказав:—робіть теж саме.

Тоді хлопчик насмілився забалакати і кризь сльози спитав:—що з моїм батьком?—Не вдавайся в тугу, хлопчику,—відповів йому лікарь.—В нього на голові бишиха. Це дуже тяжка хвороба, але є ще надія. Побудь біля нього. Присутність твоя може полегшити йому хворобу.—Але він не пізнає мене!—розпачливо вигукнув хлопчик.—Можливо, що він пізнає тебе завтра. Будемо сподіватись! Не вдавайся в тугу!—Хлопчикові хотілося спитати ще щось, та він вже не насмів. Лікарь пішов далі, а хлопчик з цього часу

почав доглядати слабого. Він робив все, що міг: лагодив йому укривало, гладив руку, обганяв мух, нахилився до нього, коли тільки той стогнав. Коли сестра-жалібниця приносила пити, він брав в неї шклянку і напував слабого. Хворий инколи поглядав на нього, але нічим не виявляв, що впізнає свого сина. Одначе його погляд що-раз довше й довше зупинявся на хлопчикові, особливо, коли він протирав йому хусткою очі. Так минув перший день. Уночі хлопчик спав на двох дзигликах в кутку кімнати, а вранці знов сів коло ліжка слабого батька. В цей день в очах слабого немов з'явилося трохи розуміння. Коли він чув ласкавий голос хлопчика, здавалось, що очі його виявляли подяку, а одного разу він поворушив губами, немов хотів щось сказати. Що-разу, коли хворий ростулив очі, він, здавалось, шукав свого хлопчика. Лікарь, після того, як два рази оглянув його, визнав, що йому трохи покращало. Увечері, подаючи йому пити, хлопчик примітив, немов тінь усмішки пробігла по набряклих губах слабого, і в нього знов з'явилася надія. Сподіваючись, що батько нарешті зрозуміє його, він все говорив, розповідав про свою матір, про сестру, про те, як вони повернуться додому і палками, ласкавими словами намагався підбадьорити слабого. І хоч він иноді був непевний, що той його розуміє, але все ж таки говорив, бо йому здавалось, що і, не розуміючи, слабій з задоволенням слухає його ніжно-ласкавий голос. Так промайнув ще день, другий, третій. Тим часом хворому було то трохи краще, то раптом ставало гірше. Хлопчик так клопотався коло батька, що забував навіть із'їсти хоч трохи хліба та сиру, що приносила йому сестра-жалібниця. Він майже не помічав того, що робилося навколо: не бачив, як мерли люди, як вночі несподівано збігалися сестри; не чув голосіння одвідувачів, що виходили без найменшої надії на те, що їхній родич видужає;— одно слово, не помічав того страждання та суму, що

пншим часом зробили-б на нього велике вражіння. Минали години, дні, а він все сидів тут, біля свого тата, заклопотаний та тремтів при кожнім зітханні слабого, при кожнім погляді, хвилюючись то від сподіванки, що батько видужає, то од переляку, що йому погіршало.

На п'ятий день несподівано слабому стало гірше. Коли хлопчик спитав лікаря, той похитав головою, і тим немов хотів сказати, що нема найменшої надії. Чічілло сів на дзиглик і тяжко заплакав. Але хлопця дивувало і потроху заспокоювало одне спостереження. Не дивлячись на те, що хворому гіршало, він все-ж потроху приходив до розуміння. Він немов придивлявся до хлопчика з більшою увагою та ласкавістю, не хотів брати ліків ні від кого иншого, як тільки від нього і все частіш верушив губами, немов бажав сказати якесь слово. Це бажання часом виявлялось так виразно, що Чічілло, охоплений надією, що батько видужає, брав його за руку і радісним голосом заспокоював:—Нічого, нічого, тату, видужаєте і ми повернемося до дому, до мами,—потерпів ще трішки.

О четвертій годині вдень хлопчик сидів коло ліжка слабого з певною надією, що його тато таки видужає. В цей час він почув коло дверей другої кімнати ходу і чийсь голос, що промовив тільки двоє слів:—До побачення, сестрице!—Од цього голосу хлопчик затремтів і зскочив з місця... Тої ж хвилини у кімнату вступив чоловік з великим клунком під пахвою. За ним йшла сестра-жалібниця. Хлопчик скрикнув і зостався на місці, мов скам'янілий. Чоловік повернувся, придивився і собі закричав:—Чічілло!—і кинувся до нього. Хлопчик впав в обійми свого батька. Сестра-жалібниця, служитель, лікарів помішник стояли здивовані перед цією сценою; хлопчик не міг промовити ні слова.

— Чічілло! мій Чічілло!—говорив батько, цілуючи свого хлопчика.

— Чічільо! мій хлопчику, як же це сталося? Тебе привели до чужого чоловіка, а я турбувався за тобою після того, як одержав від матері листа, де вона писала: „я послала його до тебе“. Бідний мій хлопчику! Скільки ж днів ти тут? Як сталося таке непорозуміння? А я швидко вичунав. Тепер я зовсім дужий! А мати? А Кончетелла? А немовлятко? Чи всі вони здорові? Я виписався з лікарні—ходім! О Господи! Хто б міг подумати.

Хлопчик з великим зусиллям зміг вимовити де-кілька слів, щоб розповісти про своїх.—Який я радий! Який я радий!—говорив він.—Як я мучився ці дні!

І він знов цілував батька, але все ж не сходив з свого місця.

— Ну, ходім же,—сказав батько.—Ми вже на-ніч будемо дома. Ходім!—і він потяг хлопчика за руку. Той глянув на свого слабого.

— Ну, чого ж ти не йдеш?—здивовано спитав батько.

— Ні, тату... чуеш... я не можу. Тут цей дядько. Я вже п'ять день біля нього. Він все дивиться на мене: я подаю йому пити,—він не пускає мене від себе; тепер йому дуже погано; я не можу, мені шкода його; я вернуся до дому завтра, залиш мене тут ще не надовго! Негарно буде, коли я кину його—бачиш, як він на мене дивиться. Я не знаю, хто він, але він хоче, щоб я був біля нього; а то він помре сам,—залиш мене тут, любий тату!

— Молодець хлопчина!—сказав лікарів помішник.

Батько не знав, що робити; глянув на хлопчика, потім на слабого.—Хто він?—спитав батько.

— Такий же селянин, як і ви—приїхав тако-ж з-за кордону і вступив до лікарні разом з вами. Його принесли сюди непритомного, і ми нічого не змогли довідатися від нього. Можливо, що в нього є де-небудь дружина, діти. Можливо, що він має вашого сина за одного з своїх синів!..

Тим часом хворий все дивився на хлопчика. Тоді Батько сказав Чічіллові:—Зостанься!..

— Недовго йому доведеться пробути тут,—сказав лікарів помішник.

— Лишайся!—знов промовив батько.—В тебе гарне серце. А я зараз же піду додому і заспокою матір. Ось тобі небагато грошей на твої потреби. Бувай здоров, мій гарний хлопчику. До побачення.—Батько ще раз обняв, поцілував його в голову і пішов.

Чічілло повернувся до ліжка хворого і знов почав доглядати його з таким же терпінням та ласкавістю, як і попереду, але вже більш не плакав. Він знов напував його, лагодив укривало, гладив його руку і підбадьорював ласкавими словами. Він був біля нього весь цей день і ніч, а тако-ж і слідуєчий день. Хворому все гіршало: обличчя зробилося зовсім сине, дихання стало тяжким, з його грудей виривався стогін, бпух усе збільшувався. Увечері лікар сказав, що він не виживе цієї ночі. І тоді Чічілло почав пильнувати ще з більшою увагою та прихильністю, не покидаючи його ні на хвилину. А слабий все дивився і дивився на нього, ворухив губами, немов щось хотів сказати і инколи можна було помітити глибоку ніжність в його запухлих очіх. Цю ніч хлопчик сидів біля слабого до того часу, поки в вікно вже заглянув ранок. Прийшла сестра-жалібниця, глянула на слабого і швидко зникла. Через кілька хвилин вона повернулася з лікарем помішником та санітаром, що ніс лихтаря.—Конає,—сказав лікар. Хлопчик схопив руку вмираючого, той розплющив очі, глянув на нього і знову заплющив. В цю хвилину хлопчикові здалося, що вмираючий зтиснув йому руку.

— Він зтиснув мені руку!—сказав Чічілло.

Лікар з хвилину стояв, нахилившись над слабим, потім підвівся. Сестра зняла з стіни розпяття...

— Вмер!—закричав хлопчик.

— Іди мій любий, — сказав лікар, — ти виконав святий обов'язок. Іди, хай оберігає тебе Бог. Прощай; бувай щасливий!..

Сестра-жалібниця, що на хвилину вийшла, повернулася з пучком фіялок і подала його хлопчикові.

— Мені нічого дати тобі, — сказала вона, — сховай ці квітки на згадку про лікарню.

— Дякую, — відповів хлопчик, беручи в одну руку дарунок, а другою витираючи сльози; — але мені довго доведеться іти до дому, я їх помну тільки.

Він роз'язав пучок і рострусив фіялки по постелі небіжчика. — Я лишаю їх моему покійникові. Дякую, сестрице! Дякую, пане лікарю! — Потім повернувся до небіжчика, сказав: — прощай, — і в той час, коли він думав, як би назвати його, серце підказало йому те ласкаве ймення, яким він звав хворого на протязі п'яти день: — Прощай, бідний тату! — сказав він. Потім взяв під пахву свій вузлик з одежиною і повагом, зморений турботою, вийшов з лікарні. Починало благословлятися на світ...

К у з

Субота, 18-го.

Прекоссі приходив учора ввечері нагадати мені, щоб я прийшов до них подивитись кузню, що стоїть в кінці нашої вулиці. Ми вийшли з хати вкупі з татом і я попрохав його зайти на хвилину у кузню. Наближаючись до кузні, ми бачили Гароффі, що вибіг звідти з якимсь пакунком в руках. У його розвівалася кирея, під якою він ховав свої речі. Я тепер знаю, де він збирає залізні опилки, і за них вимінює старі часописі!.. Перед кузнею сидів на купі цегли Прекоссі. На колінах у нього лежала розгорнена книжка: він учив лекцію. Углядивши нас, він встав і попрохав

зайти. Ми увійшли. Це була велика кузня, повна вугляного диму; на стінах були розвішані молотки, обценьки, підкови, скабки та інші залізні речі. В кутку палав в горні вогонь; якийсь хлопчик роздмухував міхом жар. Батько Прекоссі стояв біля ковадла, а підручний держав у вогні залізяку.

Коли коваль побачив нас, він зняв картуза і сказав:—А! оце він,—той гарний хлопчик, що дарує цілі потяги своїм товаришам.

— Ви прийшли подивитись, як ми працюємо? Ми зараз вам покажемо!

Він радісно усміхався і обличчя його тепер не було таке змучене і очі такі каламутні, як колись. Підручний подав йому довгу залізяку, распечену з одного кінця так, що аж побіліла, і коваль поклав її на ковадло. Він кував штахетки до ганку. Піднявши важкого молота, він почав бити ним по распеченому кінці заліза, повертаючи його на всі боки. Дивно було бачити, як під швидкими та рівними ударами молота, залізо гнулося, робилося тоншим та зхожим на листок квітки, немов то ліпилося з тіста. В цей час його син дивився на нас з гордістю, немов хотів сказати:—„Бачите, як працює мій батько!“

— Бачили, як це робиться, паничу?—спитав мене коваль, показуючи мені залізяку, що скидалась тепер на архирейську патерицю. Потім він кинув залізяку під стіну, а на вогонь поклав другу.

— Гарна робота,—сказав мій батько,—і потім додав:—Так ви працюєте тепер? Еге? Повернулася колишня працюовитість?

— Повернулася,—відповів трохи червоніючи коваль:—І знаєте, хто допоміг цьому?—Батько вдавав, що не знає.—Ось цей милий хлопчик,—відповів коваль, показуючи на свого сина.—Еге, цей гарний мій синок, що вчився на славу своєму батькові тоді, коли його батько піячив та поводився з ним, мов звіряка. Коли

я побачив цю медалю... ах ти, мій маленький, іди сюди, дозволь мені глянути на твоє личко!—Хлопчик негайно підбіг до батька; той поставив його на ковадло, і сказав йому:—Ну, обітри трохи обличчя твоему поганому татові!—Тоді Прекоссі почав цілувати чорне, задимлене батькове лице, — аж сам увесь замазався сажою.

— Оце так! добре!—вигукував коваль і поставив хлопчика на долівку.—І справді гарно, Прекоссі!—сказав мій батько, задоволений тим, що йому довелося побачити цю милу сценку. Ми попрощалися з ковалем і вийшли з кузні, а на порозі мене нагнав маленький Прекоссі і, сказавши своє повсякчасне: „пробач!“—запхнув мені в кишеню пакуночок гвіздків. Я запросив його прийти до нас дивитися у вікно на карнавал.—Ти подарував йому свою залізницю,—сказав мені потім тато,—але коли б вона була золота, а вагончики наповнені самоцвітами, то й тоді б ще це був дуже маленький дарунок для цього надзвичайно гарного хлопчика, що перетворив серце своєму батькові!..

Маленький кумедіант.

Понеділок, 20-го.

В місті дуже весело, бо саме тепер карнавал. На всіх плацах маячать ятки та крутілки, а біля наших вікон полотняний цирк, і в ньому дає вистави маленький венеціанський гурток кумедіантів з п'ятьма кіньми. Цирк стоїть на середині майдану, а з боку нього три великих вози, де сплять та переодягаються кумедіанти. Це—три хатки на колесах, з вікнами та грубкою, яка безупинно топиться. Між кумедіантами є жінка, що годує молоком манісеньку дитину, варить їсти і танцює на мотузі. Відні люди! Слово „кумедіант“ вживають, як лайку, одже-ж вони чесно заробляють собі хліб, тішучи людей;—та ще ж якою працею добувають вони цей хліб! Цілісенський день вони бігають од воза

до цирку у своїм кумедіянським убранні—в такий холод! Їдять похалпцем; буває иноді так, що коли в циркові збереться чимало людей, раптом зхопиться буря, зірве полотно, загасе лампи—і прощай вистава! Доводиться повертати гроші глядачам і цілісенський вечір працювати, щоб полагодити ятку. Між кумедіянтами є два хлопчики; і батько, йдучи через площу, пізнав найменшого: це син хазяїна цирку, той самий, якого ми бачили торік в циркові на площі Віктора Емануїла, де він вигравав верхи на коні. Він виріс—йому вісім років. Це гарна дитина з чепурним смуглявим обличчям і чорними кучерями, що виблискують з під гостроверхої шапочки. Зодягнуто його клоуном: на ньому нап'ято щось таке, немов білий мішок з рукавами, черевики теж білі, полотняні. Він такий веселий та миткий, що до-вподоби всім. Чого тільки він не виробляє? Ранком ми бачимо, як він, заповнений хусткою, несе молоко до своєї дерев'яної хатки, йде за кіньми на вулицю Бертола; потім доглядає дитину, носить обручі, дошки, мотузки, чистить вози, ростоплює в печі; а коли відпочиває, то—завжди біля матері. Тато часто стежить за ним з вікна і кожного разу згадує про нього та про його батьків з пошаною; вони, як видно, гарні люди і дуже люблять своїх дітей. Якось увечері ми пішли в цирк. Людей було дуже мало, але маленький кумедіант з усіх сил намагався розвеселити цей невеликий гурток глядачів; він робив величезні перескоки, хапався на бігу за хвіст коняці, ходив на руках до-гори ногами і співав з усмішкою, що раз-у-раз грає на його чепурному личкові. Батько його в червонім сурдуті, у білих штанях і великих чоботях, з батогом в руці дивився на нього, але був сумний. Татові стало шкода їх, і другого дня він розмовляв про них з артистом маляром Делісом, що завітав до нас.

— Ці бідолашні люди працюють до знесилля,—казав батько,—а справи їхні дуже кепські. Цей хлопчик такий хороший! Щоб тут вигадати за для них?

Нашому гостеві гарне спало на думку.—Напиши гарненьку замітку в часописі,—сказав він,—адже-ж ти зумієш добре написати: розкажи про надзвичайно чудові штуки маленького кумедіянта, а я намалюю його портрет. В часописі прочитають, і люде зйдуться до цирку хоч на один раз.

Так і зробили. Мій батько написав теплу замітку, в якій розказав про все те, що ми бачимо у вікно. Той, хто прочитає замітку, безумовно забажає побачити і приголубити маленького кумедіянта. Художник намалював чудового портрета з хлопчика і його було видруковано в суботу у вечірній газеті. І ось в неділю великий натовп зібрався до цирку. На оповістці було: „Бенефіс маленького кумедіянта“. Батько купив нам місце в першому ряді. Біля дверей цирку було вивішено часопис. Цирк був набитий народом; у багатьох в руках була газета, і вони показували її маленькому кумедіянтові, що сміючись бігав по-між людьми, радіючи з такого щастя. Хазяїн також був задоволений. Ніколи ні одна часопис не вихваляла його так, а шкатула з грішми рідко була така повна. Мій батько сів коло мене. Між глядачами ми знайшли багато знайомих. Біля входу на арену стояв наш учитель гімнастики, той, що був на війні під керуванням Гарібальді; навпроти нас, в другім ряді, сидів маленький муляр побіг з своїм батьком; коли він побачив мене, то зробив мені „заячу мордочку“. Трохи далі я вглядів Гароффі, що рахував глядачів, щоб довідатись, який буде прибуток циркуві. В першому ряді, недалеко від нас, сидів з милицями між ногами нещасний Робетті, поклавши голову на плече своєму батькові—гарматному капітанові.

Вистава почалася. Маленький кумедіянт виробляв щось надзвичайне на коніх, на качальці, на мотузі, і що-разу, коли він плигав на землю, то з усіх рядів йому плескали в долоні. Потім з'являлись інші і теж показували всякі штуки та викрутаси. Але коли не

було хлопчика, глядачі, здавалось, не втішалися. Несподівано я побачив, що наш учитель гімнастики, що стояв біля входу в стайню, щось сказав пошепки хазяїнові цирку і той зараз же почав шукати когось очима. Батько помітив це і зрозумів, що вчитель показав на нього, як на автора замітки і, щоб уникнути подяки, вийшов з цирку, сказавши мені:—„Ти зостанься, Енріко, я буду дожидати тебе біля входу“.

Маленький кумедіант, побалакавши пошепки з батьком, зробив ще один номер: стоячи на коні, що дуже швидко біг, він переодягався прочанином, матросом, салдатом, кумедіантом і що-разу, коли пробігав біля мене, дивився мені в очі. Потім, сплигнувши з коняки, почав обходити глядачів, і всі кидали йому в шапку гроші та цукерки. Я держав уже два сольдо в руці, але, проходячи повз мене, хлопчик одвів руку і знов глянув мені в вічі. Мені було ніяково. За що він зневажає мене?

Вистава скінчилась, хазяїн цирку подякував глядачам, і всі почали виходити. Я втерся в натовп і вже був недалеко від виходу, коли почув, що хтось сіпнув мене за руку. Я обернувся: перед мене було гарне, веселе обличчя маленького кумедіянта з його чорними кучерями. В нього були повні руки цукерок. Своєю венеціанською мовою хлопчик сказав мені:—хочеш ти взяти ці цукерки від маленького кумедіянта?

Я хитнув головою і взяв три чи чотири цукерки.

— А тепер,—сказав він,—прийми ще й мій поцілунок!..

— Давай два, сказав я, і підставив йому щоку.

Він обтер рукавом свої замазані пудром губи, обняв мене рукою за шию і поцілував в обидві щоці.

— Отож,—сказав він,—один поцілунок передай своєму славному татусеві!

Останній день карнавалу.

Вівторок, 21-го.

Яку сумну подію ми бачили сьогодні під той час, коли йшли ряжені. Все скінчилось гаразд, а могло бути велике нещастя. На площі Сан-Карло, що була вквітчана пучками жовтих, червоних, та білих квіток, зібралось багато людей. Тут ходили в машкарах, їхало багато визолочених та вквітчаних прапорами колісниць, що мали вигляд маленьких театрів та човнів, у яких було повно людей, зодягнених салдатами, моряками та пастушками. Була така різноманітність, що я не знав, куди дивитись. Од гуркиту барабанів, бубнів та мідних літаврів аж у вухах лящало, а люди в машкарах сиділи на колісницях, кричали та співали, звертаючись до глядачів, що стояли на площі та виглядали з вікон; ті відповідали і кидали їм цукерки та померанці. Вгорі над колісницями маяли прапори, блищали шеломи, гойдались китиці з пер, крутились машкари, величезні брилі, гадюки, пляшки, червоні шапки; здавалось, що всі збожеволіли. Коли ми виїхали на площу, то поперед нас їхала чудова колісниця, запряжена четвериком баских коней, вкритих полонами, шитими золотом та заквітчаними гілками штучних троянд. В колісниці сиділо чотирнадцять, або п'ятнадцять чоловіків, зодягнених у стародавнє вбрання. Всі вони були у едwabі та оксамиті; на головах було біле волосся, брилі в руках, мережево та стрічки на грудях. Вони були надзвичайно цікаві—гүртом співали французьких пісень і кидали цукерки в натовп. Їм плескали в долоні та кричали:— Слава! Гарно!—Несподівано, ліворуч од нас, чийсь руки почали підіймати над головами людей дівчинку п'яти або шести літ. Вона дуже плакала, махала рученятками і дуже пручалася. Чоловік, що держав дівчинку, протовпився до тії колісниці, де сиділи французькі пани і сказав:—Візьміть до себе цю дівчину і держіть

її на руках. Вона загубила серед натовпу свою матір; напевне вона поблизу і побачить її,—більш нічого я не можу зробити.

Пан узяв дівчинку на руки; на колісниці перестали співати, а дівчинка кричала та борсалась, тоді пан скинув машкару і колісниця поїхала далі.

Тим часом, як потім ми довідались, на протилежнім боці площі по-між натовпом протискалась нещасна жінка; вона рвалася наперед і кричала:—„Марійко! Марійко!“—Я загубила свою дівчину! Мою дівчину вкрали, задавили!—І вже з чверть години вона так кричала, кидаючись то в той, то в инший бік, і не маючи змоги протиснутися крізь великий натовп. Тим часом пан в колісниці тиснув дівчинку до своїх шитих мережками та стрічками грудей, оглядав натовп, намагаючись заспокоїти її, що безутішно ридала. Пан був зхвилюваний. Видко було, що йому шкода дівчинки, навіть всі инші забавляли її цукерками та померанцями; але вона відштовхувала все і ще більш репетувала.

— Відшукайте матір!—закричав пан до натовпу—відшукайте матір!—Всі обдивлялись навкруги, але її не було. Нарешті, в кількох ступнях від вулиці, що виходить на площу Рома, невідома жінка кинулась до колісниці... Ніколи я не забуду цієї сцени! На вигляд вона була страшна: обличчя бліде, змучене хвилюванням, волосся розкуйовдане, сукня порвана. Вона кинулась до колісниці, мов божевільна, з страшним риданням чи то радості, чи гніву, простягла руки, мов пазурі, щоб видерти свою дитину. Колісниця зупинилась.

— Ось вона,—сказав пан і, цілуючи дівчинку, він передав матері, що міцно притисла її до своїх грудей. Але одну руку дівчинки пан на хвилину затримав, швидко зняв з свого пальця перстня і надіваючи його дівчинці на руку, сказав:—нехай це буде тобі на посаг!..

Мати мов скам'яніла. Люде, що стояли навкруги, гучно заплескали в долоні... Пан надів машкару і колісниця, під радісні вигуки співчуття та поваги, рушила далі.

С л і п і д і т и .

Четвер, 24-го.

Наш учитель дуже слабий і замість нього прийшов на лекцію з четвертого класу той, що був колись учителем в інституті сліпих. Він старіший за всіх учителів; в нього таке біле волосся, що здається немов голова його обліплена бавовною. Говорить він, мов співає якусь сумну пісню, але оповідає гарно і багато знає. Як тільки він увійшов у клас і помітив хлопчика з пов'язаною головою, одразу підійшов до нього і спитав, що в нього трапилось з оком...

— Бережи очі, хлопчику,—сказав він.

— Тоді Дероссі спитав його:—чи правда, що ви були учителем у сліпих?

— Еге,—відповів він,—багато літ.—Дероссі несміло попрохав його розказати щось про сліпих. Учитель сів край столу, а Коретті сказав:—Інститут сліпих міститься на вулиці Ніцца.

— Ви кажете: сліпі; сліпі; це так, коли б ви сказали: бідні, слабі, або щось подібне до цього. Але ви добре зрозумійте це слово! Поміркуйте собі трохи про те, що то бути сліпим? Не бачити нічого—ніколи! Не відрізняти дня від ночі, не бачить ні неба, ні сонця, ні своїх рідних, ні всього того, що навкруги нас; бути вкинутим в безпросвітню темряву і немов захованим під землею. Спробуйте тільки заплющити очі і уявити собі, що ви так повинні лишитись назавжди, і зараз вами опанує хвилювання, вам буде здаватися, що цього неможливо витримати, ви почали б кричати, збожеволіли-б або вмерли. А про те... бідні діти! Коли ви перший раз зайдете в інститут сліпих на перерву, коли

ви почувете, як там грають на скрипці, флейті, почувете дужий гомін та сміх, побачите, як вони бігають по східцях, коридорі та опочивальні,—ви ніколи не подумаете, що це безпачасні сліпі. Одже треба до них придивитися. По-між ними є юнаки шіснадцяти та вісімнадцяти років, дужі, веселі, що вже перестали журитися і нарікати на своє нещастя, але по обличчю їхньому ви бачите, що, раніш ніж скоритися своїй гіркій долі, вони зазнали великої боротьби в самих собі. Інші, з блідими та спокійними обличчями, з сумом скоряються своїй долі і на самоті проливають сльози. О, діти мої! Розважте тільки: одні втратили очі на протязі кількох день, інші—після довгих років мучення та багатьох операцій; де-які родились сліпими і увійшли у світ мов у велику могилу, родились на те, щоб жити в довічній пітьмі і не знати, який вигляд має людське лице. Уявіть собі, скільки вони повинні були страждати і як завжди мучаться, розуміючи хоч трохи, яка велика різниця між ними та видющими. Вони питають себе:— за що така різниця, коли ми ні в чім неповинні?.. Після того, як я пробув багато літ з ними і надпився на ці заплющені на-вік очі, на очі без погляду і без життя, то тепер, коли я дивлюсь на вас...—мені здається, що ви всі повинні бути щасливими. Зважте тільки, що в самій Італії 26 тисяч сліпих, 26 тисяч душ, які не бачуть сьйва дня—зрозумійте: адже-ж це ціле війсьсько, якому потрібно б було цілх чотирі години, щоб пройти повз наші вікна!—Вчитель замовк. В класі було тихо.

Дероссі спитав:—Чи правда, що в сліпих почуття дотику більш розвинене ніж у нас?

— Правда—відповів учитель.—В них взагалі стають більш розвиненими інші почуття, бо вони повинні служити їм замість очей, тому вони розвиваються. Вранці в опочивальні вони питають один у одного:—є сонце?—І, хто найшвидче одягнеться, той вибігає на

двір і простягає руки в повітря, щоб почути тепло сонця і потім біжить з радісною звісткою до інших:— сонце є!—По голосі людини вони уявляють її зріст; ми взаємо вдачу людини по очіх, вони—по голосу і цілі роки пам'ятають ту вимову; впізнають скільки душ в хаті; по дотику визнають, наприклад, чи гарно вимито ложку; навіть маленькі дівчата розпізнають дотиком пофарбовану вовну і звичайну. Проходячи в парі по вулиці, впізнають майже всі крамниці по пахощам, навіть такі, від яких ми й не чуємо духу. Вони пускають дзигу і по згукові ловлять її, котять обруч, грають в скраклі, плигають через мотузочку, будують хатки з камінців, зривають фіялки, мак, немов бачуть їх; швидко і вміло плетуть з різнокольорової соломи рогіжки та кошики,—так дуже розвинено в них почуття дотику. Дотик—їхні очі і вони з задоволенням беруть у руки всякі речі, стискають їх, обмацують і вгадують, який вигляд має річ. Шкода дивиться, коли їх ведуть у музей, де їм дозволяють брати в руки все, що вони бажають. Як вони хапають геометричні речі, зразки будівель, з якою радістю обмацують, гладять руками по поверхні, щоб *бачить*, як вони зроблені... Вони називають це *бачить*!

Гароффі зупинив учителя і спитав:—Чи правда, що сліпі рахують швидче, ніж видючі?—

— Правда,—відповів учитель.—Вони вчаться читати та писати. В них є книжки, що виключно для них виготовлені з опуклими літерами. Вони намагаються їх пальцями, впізнають літери, кажуть слова і так читають навіть швидко. Коли б ви побачили, як ці нещасні червоніють, коли зроблять помилку. Пишуть вони металевим шпеником, що скидається на шило, видавляючи на цупкім папері маленькі крапки, з котрих складають літери з виключно за для них вигаданої азбуки. Коли повернути цей папір на другий бік, то там буде багато таких крапок. І от, намагаючи

ці крапки, вони читають те, що написали сами,—або інші сліпі. Так вони komponують цілі написання і листуються, а видавлюючи цифри, вираховують задачу. Задачі на пам'ять вони вираховують надзвичайно швидко, бо їхньої уваги не одриває те, що діється навкруги нас. Як вони люблять слухати, коли їм читають, які вони уважні, як добре пам'ятають все, з якою цікавістю вони розмовляють між собою, навіть і маленькі, про всякі історичні події, про мову і т. и. Сидючи по-четверо, або по-п'ятеро на одній лавці, не повертаючись один до одного, вони иноді розмовляють, перший з третім, другий з четвертим дуже голосно—і все розуміють, не пропускають жодного слова,—так дуже розвинено їм слух. Испитам вони надають далеко більше значіння, ніж ви і, запевняю вас, більш люблять і звикають до своїх учителів, ніж ви. Вони пізнають учителя по ході, по згукові голосу—чи сердитий, чи слабкий. Вони просять, щоб учитель гладив їх, коли підбадьорює, або хвалить: і в цю пору, ловлячи його руку, зтискують її, щоб виявити йому свою подяку. Вони також люблять один одного і завжди бувають гарними товаришами.

На дівочій половині, наприклад, дівчатка розділяються на гуртки: скрипачки з скрипачками, піяністки з піяністками, флейтистки з флейтистками і ніколи не розлучаються. Коли вони раз полюблять кого-небудь, то назавжди. В згоді сліпі мають велику втіху. Вони дуже справедливо ставляться один до одного, ясно і глибоко розуміють, що гарне, а що—погане, де добро, де зло. Більш, ніж хто инший, вони захоплюються оповіданнями про великодушні вчинки.

Вотіні спитав, чи гарні вони музики.

— Вони дуже люблять музику,—відповів учитель,—це найкраща втіха в їхньому житті. Сліпі діти, що недавно вступили до інституту, можуть вистоювати цілі години і слухати музику. Вони швидко навчаються.

грати і грають з захопленням. Коли вчитель скаже кому, що в нього немає хисту до грання, дитина дуже сумує, але старано працює й далі.

О, коли б ви почули гру, коли б ви побачили їх обличчя, як вони грають: голова піднята до-гори, на губах усмішка, обличчя палає: Вони тремтять, коли чують ті згуки, що сами творять в тій темряві, яка оповиває їх; ви бачите, що музика—це Божа втіха, послана їм з неба. І як радіє той, кому вчитель скаже:— ти будеш артистом!—За для них найкращий учень на скрипці—то їхній король, вони люблять і поважають його більш за все. Коли між ними повстане непорозуміння, вони йдуть до нього; коли два товариші по-лаються, вони йдуть до нього. Самі найменші, яких він навчає, дивляться на нього, як на батька. Попереду ніж лягати спати, вони йдуть побажати йому „на—добра-ніч!“ І раз-у-раз вони розмовляють про музику. Вже в ліжках, пізно увечері, зморені вчиттям та працею, вони все ще пошепки розмовляють про опери, про оркестри, хори, музичні струменти. Позбавлення читання, або музики, за для них це така велика кара, що її ніколи не вживають. Музика для їх серця те-ж, що світло за для наших очей.

Дероссі спитав, чи можна піти щоб побачити їх в інституті.

— Можна, — відповів учитель, —але ви, діти, не повинні поки що йти туди. Підете пізніш, коли зможете уявити всю глибину цього горя і відчутти ту прихильність та любов до сліпих, що викликає їхне нещастя. Це дуже сумне видовисько. Ви побачите інколи там дітей, що сидять біля відчинених вікон, щоб подихати свіжим повітрям, обличчя їх напружені, здається, немов вони дивляться на рівнину та на сині гори, котрі бачите ви... а вони не бачуть нічого; ніколи нічого не побачуть з усієї земної краси. І серце зтискається, немов би ви сами осліпли в цю хвилину.

Ще сліпорожденні, що ніколи не бачили світла, не так страждають, бо не знають його. Але є діти, що осліпли недавно, що пам'ятають ще гаразд все те, що втратили; вони почувають велике страждання, знаючи, що кожен день потроху стирає з їхньої уяви самі найдорожчі, наймиліші постаті; самі найближчі їм люде немов вмірають в їхній пам'яті. Один з цих хлопчиків раз сказав мені:—я б хотів, щоб мені глянути хоч одну мить, щоб побачить ще раз лице матері, бо я його вже не пам'ятаю.—І коли мати відвідує їх, вони водять руками по її обличчі, обмацують його, щоб довідатись, яке воно, мов не вірять тому, що не можуть бачить і багато разів кличуть її:—мамо! мати!—немов просять її, щоб вона дозволила їм глянути на себе. Багато людей, навіть таких, що мають черстве серце, виходять звідтіля заплакані! Сам собі не віриш, що можеш бачити небо, людей, будинки. О, я впевнений, що багато з вас, виходячи звідти, були б згодні zostавити хоч частку свого зору, щоб дати хоч малесеньке сяйво світла цим нещасним дітям, для яких сонце не має проміння, а рідна мати—обличчя!..

Хворий учитель.

Субота, 25-го.

Учора увечері, після шкільних лекцій, я пішов одвідати мого вчителя. Він занедужав від утоми. П'ять годин роботи в класі вдень, година гімнастики, потім ще дві години вечірньої роботи в школі—це значить не висиплятися, похапцем їсти і працювати з ранку до ночі.

— Він попсував своє здоров'я,—каже мама.

Мама zostалась ждати біля під'їзду, а я пішов сам і на східцях зустрівся з чорнобородим учителем Коатті—з тим, що всіх лякає, але нікого ніколи не

карає. Він, шуткуючи, зробив мені страшні очі і загарчав, мов лев, але не сміявся. Я ще веселий сіпнув за дзвінок, але мені зробилося сумно, коли наймичка увела мене в напівтемну кімнатку, де на маленькому ліжкові лежав слабкий учитель. Перше, що я помітив, в нього виросла борода; він притулив руку до лоба, щоб краще бачити і своїм ласкавим голосом вигукнув:—О! Енріко!

Я приступився до ліжка. Учитель поклав руку на мое плече і сказав:—„Добре, мій хлопчику; дякую, що прийшов одвідати твого бідного вчителя. Кепські мої справи, мій любий Енріко! А як в школі? Як поживають товариші? Все гаразд? Еге? І без мене гаразд?—Не помічаєте відсутности вашого старого вчителя?

Я хотів сперечатись, але він зупинив мене:—знаю, знаю, що ви мене трішки любите.—І він зітхнув. Я дивився на розвішані по стінах портрети.

— Ось бачиш,—сказав він, все це школярі, що давали мені свої портрети на протязі більше двадцяти років. Гарні хлоп'ята, і я часто їх згадую. Коли буду вмірати, останній погляд буде за-для цих хлопчиків, серед яких пробув я все своє життя. Ти також даси мені свого портрета, правда ж, коли скінчиш менші класи?—Потім взяв з столу померанець і поклав мені в руку.—В мене більш немає чого дати тобі,—сказав він,—хай це буде тобі дарунок від слабого.

Я дивився на нього і мені було дуже сумно.—Гляди, Енріко...—знов почав він, — як що я не видужаю, хоч і маю надію на це... ти візьмись за арихметику, бо ти її найгірше знаєш; треба більше уваги, бо все залежить від неї. Треба вірити в свої сили.—Він тяжко дихав; видко було, що дуже страждає.—Мене всього, мов вогнем пече,—зітхаючи сказав він;—мабуть недовго вже мені зосталося жити. Радю ж тобі: візьмись за арихметику, за задачі. Не подолаєш на перший раз,—

спочинь трохи і знову берись. І так постунайсь наперед спокійно, не зневірюючись, але і не дуже втомляй свою голову. Тепер іди. Вітай від мене школярів і матір. Сподіваюся, що ми побачимось в школі. А як що не побачимось, — ну, згадуй де-коли й свого вчителя третього класу, що тебе любив!..

Я заплакав.—Нахились до мене,—сказав він.—Я нахилив до нього голову; він поцілував мене, потім сказав:—Іди,—і повернувся до стіни.—А я хутко збіг по сходах,—мені так дуже хотілось швидче обняти свою маму..

Н а в у л и ц і .

Субота, 25-го.

„Я стежив за тобою сьогодні увечері з вікна, коли ти повертався від учителя: ти штовхнув жінку. Дивись за собою гаразд, коли ти йдеш вулицею. Там теж є обов'язки, які треба виконувати. Коли ти зменшуєш свої кроки і рухи у кого-небудь у хаті, то чи не повинен ти робити теж і на вулиці, що є немов-би хата за для всіх людей? Запам'ятай це, Енріко. Що-разу, коли ти зустрінеш старого дідуся, старця, жінку з дитиною на руках, кривого на милицях, чоловіка, що зігнувся під вагою мішка, родину в жалобі,—поступись, дай їм дорогу з пошаною: ми повинні ставитися до старости, до вбожества, до материнської любови, до нещастя, до праці, до смерти з повагою.. Коли ти бачиш, що на когось їде коч, то, коли це дитина—відтягни її, коли доросла людина—скажи про небезпеку. Коли побачиш, що плаче на вулиці самотня дитина,—спитай, чого вона плаче; як що дідусь впустив цівка,—підійми його й подай. Коли два хлопчики б'ються—розведи їх, як що це два дорослих—відійди далі, щоб не бачить цієї події, явища жорстокого насилля, що зневажає почуття і роз'ятрує серце. Коли два полицаї ведуть з'яза-

ного чоловіка, не зупиняйся, не прелучайся до жорстокого зацікавлення натовпу; можливо, що чоловік зовсім не винний. Переставай сміятись та розмовляти з товаришами, коли стрінеш лікарські ноші, бо на них може лежати вміраючий; так само коли стрінеш похоронну процесію: завтра вона може вийти з твоєї хати. Дивись з пошаною на тих дітей, що йдуть із захистів по парі: між ними є сліпі, німі, слабкі, сироти,—перед тебе йде нещастя та людське милосердя. Туши сірника, що горить на дорозі, бо од нього може бути велике лихо. Відповідай чемно, коли тебе попросять показати дорогу... Поважай вулицю... Про чемність народу визнають перш всього з його поводження на вулиці. Там, де люди жорстокі та невиховані,—на вулиці негарно вони поводяться, і так само в себе дома. Роспізнавай вулиці, розпізнавай місто, в якому живеш: якщо завтра тебе закине недоля далеко на чужину, ти будеш щасливий, маючи його виразне змалювання в своїй уяві і з яким задоволенням будеш ти перебігати думкою по його вулицях, по вулицях твого рідного міста, де ти вперше почав ходити, відчув перші хвилювання, перші вражіння, найшов своїх перших товаришів. Ця маленька рідна країна була тобі за матір; вона виховала твій розум, твоє серце; давала тобі захист та задоволення... Студіюй же своє місто з його вулицями та рідним народом,—люби його, а коли навколо хмарою обляжуть вороги,—віддай своє життя за врятування свого рідного краю!..

Т в і й б а т ь к о .

Вечірні лекції.

Четвер, 2-го березня.

Учора водив мене батько послухати вечірніх лекцій в нашій школі Баретті. Школа була вже освітлена,

і робітники починали сходитися. Директор та вчитель були дуже обурені тим, що хтось вибив цеглиною в школі вікно. Служитель вибіг на вулицю і вхопив за чуба хлопчика, що в цей час проходив повз школу; але Старді, що живе навпроти школи, підбіг і сказав:

— Це не він; я бачив на власні очі, що цеглину жбурнув Франті, та ще й нахвалявся:—Бережись, коли тільки кому бовкнеш!—Але я не боюся.—Директор сказав, що Франті назавжди буде виключено з школи.

Тим часом я стежив за робітниками, що входили по-два та по-три; їх прийшло більше двохсот. Я ніколи не бував у школі на вечірніх лекціях, а воно дуже цікаво! Тут були хлопчики років дванадцяти і бородачі, що прийшли просто з роботи з своїми книжками та зшитками; були теслі, були ковалі з чорними закуреними обличчями, муляри з білими від вапни руками, хлібопеки з сивим від борошна волоссям. В повітрі пахло лаком, шкурою, фарбами—одно слово, духом од всякого ремесла. Прийшов також гурток робітників з гарматного заводу в салдатському вбранні, за проводом свого капрала. Всі вони, поспішаючись, сідали за наші парти і брались до вчиття. Де-які, розгорнувши зшитки, йшли до вчителя за поясненням. Я бачив, як маленького, чепурно з'одягненого вчителя, прозваного „адвокатиком“, оточили за його столом троє, чи четверо робітників; а він виправляв їм помилки. Кривий учитель сміявся вкупі з маляром, який подав йому зшитка, замазаного червоною та синьою фарбою. Був також і мій учитель: він уже видужав і завтра прийде в школу. Двері в класі було повідчиняно. Коли почалася лекція, то я аж здивувався з того, як уважно всі слухали вчителя, не зводячи з нього очей. Більшість з них, щоб не спізнитися на лекцію, не забігли навіть, як казав директор, до дому, щоб з'їсти хоч шматок хліба, й були голодні. Маленькі незабаром почали куняти, де-які зовсім спали, поклавши на парту голови,

і вчитель будив їх, лоскочучи пером по вухах. Але дорослі сиділи бадьоро і аж роззявляли рота та слухали лекцію; мені було дивно бачити на наших партах цих бородачів. Ми зійшли на другий поверх. Я побіг до свого класу і побачив на моїм місці чорнявого чоловіка, з великими вусами і перев'язаною рукою. Він її мабуть покалічив десь біля машини. Одначе і він намагався повагом виводити літери. Але найприємніше всього було побачити на місці маленького муляра, в тім самім кутку, його батька. Муляр-велетен сидів між двома иншими робітниками, схиливши на руки свою голову; він читав старано, майже не передихаючи. І це було не випадково; коли він перший раз прийшов у школу, то сказав директорові:

— Пане директоре, прохаю вас, дозвольте мені сісти на місце моєї „заячої мордочки“—(він завжди так називає свого сина).

Ми з батьком пробули там до кінця лекцій і бачили на вулиці багато жінок з маленькими дітьми на руках. Вони дожидали своїх чоловіків і, коли ті виходили,— мінялись ношами: робітники брали на руки дітей, а жінки—книжки та зшитки і йшли додому. Вулиця на хвилину була повна людей та гомону, але швидко все вщухало. Аж після всіх з школи вийшов стомлений директор і тихою ходою попрямував до свого дому..

Б і й к а.

Неділя, 5-го.

Цього й треба було сподіватися: виключений із школи, Франті надумав помститись над Старді і став піджидати його на розі однієї вулиці. Старді йшов з сестрою; за нею він що-дня заходив до інституту на вулицю Дора Гросса. Моя сестра Сільвія саме тоді

виходила із школи, бачила все і перелякано оповідала про це дома. Ось як це сталося. Франті в своїм цератовім кашкеті підкрався до Старді з-заду і, щоб зачепити його, сіпнув його сестру за косу так дуже, що дівчина ледве не впала навznak. Вона закричала; брат оглянувся, а Франті, що далеко вищий і дужчий за Старді, напевно подумав:—він не осмілиться напасти на мене, а то я йому добре намну боки. Отже Старді про те не дуже то роздумував, хоч він був маленький та незграбний; він кинувся на цього здоровилу і почав бити його з усієї сили кулаками. Та сили в нього було мало і йому дісталась подвійна відплата. Тим часом на вулиці були тільки дівчатка і не було кому їх розборонити. Франті звалив Старді на землю, але той вмить вивернувся і знов напав на нього. Франті бив його скільки міг, ледве не відірвав вуха, підбив йому око, розбив ніс, але Старді не піддавався.— Вбий!— кричав він,—але й тобі дістанеться!..

Франті з-гори бив кулаками, а Старді з-низу товк його головою й ногами.

Якась жінка закричала з вікна:—Молодець малий!

Інші казали:—Сміліше! Так його!—А Франті вони гукали:—Нахабне хлоп'я! Поганець!—Франті розлютувався ще гірше і підставив ногу. Старді впав, а той насів його.

— Скорися!

— Не скорюся!

— Скорися!

— Не скорюсь!—І Старді вихопивсь з під нього, обхопив Франті за попереk і, зібравши всі сили, кинув його на пішоход і став коліном йому на груди.

— Ой! Поганець!.. Дивіться, в нього ніж!—закричав якийсь подорожній і побіг, щоб відняти ножа.

Але Старді, не пам'ятаючи себе від гніву, схопив Франті обома руками за руку і вкусив так дуже, що той випустив ножа;—з його руки бігла кров. Тим ча-

сом збіглися люде і розборонили їх. Франті дременув на-втіки. Старді, хоч і з подрапанним обличчям та підбитим оком, зостався переможцем. Його сестра стояла біля нього і плакала; де-які дівчатка збирали, розкидані по вулиці, зшитки та книжки.

— Молодець малий! — казали навкруги, — заступився за сестру!..

Але Старді вже думав про те, чи все в нього ціле і почав розглядати книжки та зшитки:—пообтирав їх рукавом, обережно поскладав у ранець, потім спокійно та серйозно, як завжди, сказав сестрі:—Ходімо додому! Мені на-завтра задано задачу з арихметики на всі чотири справи...

Батьки школярів.

Понеділок, 6-го.

Сьогодні вранці прийшов до школи батько Старді, щоб самому провести його, бо він боявся, щоб син часом знову не стрівувся з Франті. Та Франті вже не прийде,—кажуть, що його мають віддати в школу за для зіпсованих дітей. Взагалі, сьогодні до школярів прийшло багато рідні. Між ними батько Коретті, що торгує дровами. Він такий самісінький, як його син: жвавий, веселий; у нього гостренькі вусики, а в петлиці двохкольорова стрічка. Я знаю майже всіх родичів моїх товаришів. Є одна стара, згорблена, в білому очіпкові жінка; вона що-раз, під дощ і під завірюху, приходиться по свого внука, що в першому класі, одягає його, поправляє йому краватку, обтрусує куряву, доглядає його зшитків, і ми бачимо, що в неї немає нічого кращого в світі, як її онук. Часто приходиться гарматний капітан, батько того Робетті, що ходить на милицях, який врятував дитину з під коча. За те, що всі товариші пестять його сина, він до всіх ставиться прихильно, ласкаво, нікого не забуває: до кожного нахилиться, а найбільше

ввічливий до вбогих хлопчиків, що недобре з'одягнуті. Инколи бувають тут і сумні події. Один пан давно вже не приходив до школи: в нього помер один його хлопчик і він за другим присилає служницю. Учора він знов прийшов сам. Побачивши клас та товаришів свого небіжчика сина, він одійшов у куток і заплакав, затуляючи руками обличчя. Директор взяв його під руку і повів до своєї кімнати. Де-які батьки та матері знають на ймення всіх товаришів свого сина. Іноді за своїми братами заходять дівчатка з сусідньої школи і хлопчики гімназисти. Є один старий одставний полковник. Коли хто з дітей на вулиці випустить зшиток або перо, то він що-разу нахилиться й підніме. Приходять також чепурно з'одягнені пані; вони розмовляють про школу з простими жінками, що в хусточках та з кошпками в руках.

— Надзвичайно тяжку задачу дали для дітей на цей раз!— каже одна.

— А сьогодні лекція граматики була дуже довга!— завважає друга.

І, коли хто-небудь з хлопчиків заслабне, то всі знають про це; коли слабий видужає,— всі радіють. Якраз сьогодні вранці вісім або десять панів та робітниць стояли навколо матері Кроссі, що торгує городиною, распитуючи в неї про одного маленького хлопчика, який в однім класі з моїм братом і живе в однім дворі з Кроссі. Він зовсім вмірає.

Мені здається, що школа єднає всіх!...

№ 78-ий.

Середа, 8-го.

Учора я був свідком зворушливої події. Вже кілька днів торговка городиною, проходячи повз Дероссі, що-разу дивиться на нього так ніжно та щиро.

Це через те, що Дероссі, після того, як довідався про каламаря та в'язня № 78-ий, полюбив її сина—Кроссі, хлопчика з рудим волоссям та сухою рукою. Дероссі допомагає йому: дає папір, пера, олівці, одно слово, поводить ся з ним, як з братом, немов хоче дати йому нагороду за те, що сталося з його батьком, хоч хлопчик нічого й не знає про те нещастя. Вже кілька днів мати Кроссі дивиться на нього так ласкаво, прихильно,—вона дуже гарна жінка і любить свого хлопчика та Дероссі, що допомагає йому вчитися. Дероссі—маленький собі панок і найкращий в класі учень,—здається їй якоюсь незвичайною істотою. Вона все дивиться на нього, немов хоче щось сказати йому, та не насміє. Нарешті учора вранці вона одважилась і зупинила його на порозі.

— Пробачте мені, паничу, сказала вона,—ви такі ласкаві, ви поважаєте мого хлопчика, прийміть же цей маленький дарунок на спомин про його бідну матір.

І вона виїняла з кошика коробочку, що була обліплена позолоченим папером. Дероссі зчервонів і рішуче відмовився, кажучи:—Віддайте це вашому хлопчикові—я нічого не візьму.—Жінка була засмучена і, шепочучи, просила пробачення:

— Пробачте, я не хотіла зневажити вас... це тільки цукерки, смоктунці.

Але Дероссі таки відмовивсь. Зовсім засоромлена, вона витягла з кошика пучок редиски і промовила:

— Ну, візьміть хоч цю редиску, вона свіжа—віднесіть її своїй матері.

Дероссі усміхнувся і відповів:—Ні, дякую, я не візьму нічого, я буду завжди робити за для Кроссі все, що зможу, але не можу взяти нічого,—дякую.

— То ж ви не образились?—з острахом спитала жінка.

Дероссі усміхнувся, сказав, що не образився і пішов. А вона з радістю повторювала:—О, який славний хлопчик! Ніколи за життя не бачила такого ласкавого, гарного хлопчика!

Здавалось, що на тому повинно б було скінчитись. Але ж ні. Над-вечір, о четвертій годині, замість матері прийшов блідий та завжди сумний батько Кроссі. Він зупинив Дероссі і по його поглядіві я зрозумів: він догадується, що Дероссі знає його таємницю. Він глянув Дероссі в вічі і сумним, ласкавим голосом сказав:—Ви любите мого хлопчика?—За що ви його любите?

Дероссі почервонів. Йому хотілось відповісти:—я його люблю за те, що він був нещасний, за те, що ви, його батько, були більш нещасним, ніж винуватим, терпляче перенесли свою провину, за те, що ви гарна людина. Але він не насмілився сказати все це: в глибині душі він все-ж почував якийсь страх і навіть огиду до цього чоловіка, що пролив чужу кров і шість років відсидів за це у острозі. Одначе той зрозумів все і пошепки, майже тремтяче, сказав Дероссі:—Ти любиш мого сина, але ти не відчуваєш ненависти... зневаги до його батька—прада ж?

— О ні! ні! навпаки!—палко вигукнув Дероссі.

Тоді батько Кроссі зробив рух, немов хотів обняти його, але не насмів і тільки двома пальцями взяв один з його білявих кучерів, потім випустив, поцілував свої пальці і глянув на нього повними сліз очима, немов бажаючи сказати, що цей поцілунок був призначений йому. Потім узяв свого сина за руку і повагом пішов додому.

П о х о р о н .

Понеділок, 13-го.

Маленький хлопчик, що живе в однім дворі з матіррю Кроссі, товариш мого брата, помер. Учителька

Делькаті вчора в-вечері прийшла сказати про цю сумну новину вчителеві і тоді-ж Гарроне та Коретті сказали, що будуть нести домовину.

Це був гарний хлопчик: минулого тижня він одержав медалю; він любив мого брата і подарував йому поламану скарбничку; мати раз-у-раз, коли зустрічала, жалувала його. Він носив шапочку з двома червоними смужками; батько його служив носильщиком на залізниці. Учора в неділю ми в-пів на п'яту годину вирушили до нього на квартиру, щоб провести його до церкви. Батьки його живуть у самісінькому низу. В дворі зібралось вже чимало хлопчиків першого класу з своїми матерями; у руках вони тримали свічки; тут було п'ять або шість вчительок і де-кілька сусідів. Учителька з червоним пером та Делькаті пішли в хату, і ми через відчинене вікно чули, як вони плакали, як голосила хлопчикова мати. Дві пані—матері двох товаришів небіжчика, перенесли два вінки квіток. Рівно о п'ятій годині винесли домовину. Спереду йшов хлопчик з хрестом, потім батюшка; за ним несли маленьку домовину, обиту чорним сукном, а з боків привішено було вінки з квіток, що принесли дві пані. З одного боку до сукна пришилили медалю та два похвальних листи, що хлопчик одержав за один рік. Домовину несли Гарроне, Коретті та два хлопчики з цього двору. За домовиною поперед всіх йшла вчителька Делькаті; вона плакала, немов за рідним сином. За нею йшли інші вчительки, а ззаду них—хлопчики; самі найменші з них держали в одній руці квітки і здивовано поглядали на домовину, а за другу руку їх вели матері, що держали за них свічки.

Я чув, як один маленький спитав:—Тепер вже більш не прийде він до школи?

Коли домовину винесли з двору, з вікна почувся розпачливий крик: то голосила мати помершого; але її зразу ж повели од вікна в кімнату. На вулиці ми зу-

стрілись з хлопчиками середньої школи. Углядивши домовину з медалею та вчителькою, вони зняли шапки.

Бідне хлоп'ятко!.. Він пішов на вічний спокій з своєю медалею. Ніколи вже не побачимо його в червоній шапочці; він був зовсім дужий, але несподівано захворів і за чотири дні його не стало. В останній день він силкувався встати, щоб вчитися і попрохав дати йому медаль на ліжку, немов боячись, щоб хто не вкрав її. Ніхто її більш не візьме в те, бідний хлопчику! Прощай! Прощай! Ми завжди будемо згадувати тебе в школі Баретті. Спи спокійно, любий товаришу!..

На передодні 14-го березоля.

Сьогоднішній день був веселіший за вчорашній. Тринадцяте березоля! Завтра мають роздавати нагороди в театрі Віктора Емануїла—завтра велике щорічне свято! Але на цей раз хлопчики, що повинні стати на кону, щоб передати свідощтва для роздавання, призначені по вибору, а не по жеребку. Сьогодні вранці, як уже кінчалася лекція, прийшов директор і сказав:—Діти, я маю вам де-що сказати.

Потім він покликав:—Корачі!—так звали калабрійця. Калабрієць встав.—Хочеш бути в числі тих, що завра в театрі будуть передавати начальству свідощтва?—Хочу,—відповів калабрієць.

— Ну й добре,—сказав директор,—таким чином буде й представник Калабрії.—В цім році—розповідав далі директор,—міська дума забажала, щоб ті десять або дванадцять хлопчиків, що передадуть нагороди, були з різних країв Італії і щоб вони були з усіх мійських шкіл. Місто має дванадцять шкіл з п'ятьма відділами: всього сім тисяч школярів. Серед такого великого числа школярів не трудно буде знайти по одному хлопчикові з кожної країни Італії. В школі Торквато Тассо знайшлося два представники островів

Сардинії та Сіцилії, школа Бонкомпаньї пришле маленького флорентийця, сина різбяря; в школі Томазео є римлянин; венеціанців, ломбардійців та романців є по кілька чоловік в кожній школі; неаполітанця ми знайшли в школі Монвізо, він син офіцера; від нас будуть генуезець та калабрієць;—себ-то ти, Корачі. Разом з п'ємонцем їх буде дванадцять чоловік. Це чудово, еге-ж? Вам будуть роздавати нагороди ваші брати зо всіх країв Італії. Всі дванадцять вийдуть разом на кон. Ви повинні зустріти їх гучними оплесками. Хоч вони й діти, але все-ж таки—представники рідного краю, так само, як би вони були й дорослими: маленький трьохкольоровий прапор такий же символ Італії, як і великий. Так ото ж плещіть їм добре в долоні. Докажіть, що і ваші маленькі серця горять великим коханням до рідного краю!..

Директор пішов, а вчитель, усміхаючись, сказав: —Тепер, Корачі, ти—депутат Калабрії!..

Тоді всі, радіючи, заляскали в долоні, а коли ми вийшли на вулицю, то оточили Корачі, підняли його і понесли на руках, весело гукаючи:—Хай живе представник Калабрії!—Звичайно, жартуючи, а не глумливо; навпаки: ми всім серцем хотіли вітати його оплесками, бо всі поважали його. Він і собі сміявся. Ми донесли його до рогу вулиці, де стріли пана з чорною бородою; він, побачивши нас, теж почав сміятися. Калабрієць сказав:

— Це мій батько.

Тоді хлопчики передали йому сина на руки, а сами побігли вростіч... —

Роздавання нагород.

Березіль, 14-е.

В дві години у великому театрі,—партер, гальорка, ложі, сцена, — все було переповнене, скрізь тисячі обличчів: хлопчики, пані, вчителі, робітни-

жи, жінки, діти; скрізь ворухились голови, руки, маячили пера, стрічки, кучері і гудів безупинний гомін. Театр було вквітчано червоним, білим та зеленим *) сукном. По обох боках сцени було пороблено східці, праворуч повинні були йти на сцену ті, що заслужили нагороду, а ліворуч—вертатися після одержання. Спереду на кону стояли рядком червоні кріселка, а на спинці середнього висів лавровий вінок; далі висіло багацько прапорів; по один бік стояв стіл, на якому лежали похвальні листи, перев'язані трьохкольоровою стрічкою. Музики були внизу перед сценою; вчителі та вчительки містилися в половині першої галереї; на стільцях у партері, та в проходах були хлопчики, що мали співати; в руках у них були ноти. Скрізь метушилися вчителі та вчительки, ставляючи поряд тих, що заслужили нагороду; тут же купчилися і батьки; вони чепурили своїх дітей: обсмикували сорочечки, поправляли краватки.

Скоро увійшов я з своїми батьками в ложу, то побачив напроти вчительку з червоним пером; вона сміялась і на щоках у неї з'являлись ямочки. З нею була також вчителька мого брата, а ще „черничка“, вся в чорному та моя люба вчителька першого класу. Вона була дуже бліда і її кашель чути було аж на другому кінці театру. В партері я зразу ж відшукав миле, широке обличчя Гарроне та біляву головку Неллі; він тулився до свого товариша. Трохи далі я побачив Гароффі з його крjúкуватим носом. Він вже метушився, збираючи скрізь друковані списки тих, що одержують нагороду і вже держав в руках чималий пучок; він мав з ними щось зробити, а що саме—про це ми довідаємось завтра. Біля входу стояли: дроварь та його жінка в святошнім убранні, а з ними їх син, що мав одержати третю нагороду другого класу. Я був здивований, що не бачив на ньому його рудої

*) Національні кольори італії.

куртки і шапки з котячого хутра: на цей раз він був з'одягнений, мов панич. В галереї промайнув на хвилину Вотіні і зник: на ньому був великий комір з мережева. На сцені, де було повно людей, сидів у ложі і гарматний капітан, батько Робетті того, що ходить на милицях.

Рівно в дві години заграла музика і в ту ж хвилину по маленьких сходах праворуч зійшли на сцену: мійський голова, правитель краю, попечитель шкіл і багато інших поважних осіб у фраках. Всі вони сіли в червоні крісла, що стояли на сцені. Музика замовкла, і наперед вийшов директор півчних шкіл з паличкою в руці. Він махнув паличкою і всі хлопчики встали з місць, а потім заспівали. Сімсот дитячих голосів співало чудову пісню. Це було надзвичайно гарно! Всі мовчки слухали цю дивну музику голосів, схожу на церковний гімн. Хор вітали гучними оплесками. Потім все змовкло: почали роздавати нагороди. Наперед сцени вже вийшов мій низенький учитель другого класу з рудим волоссям та меткими очима. Він повинен був казати привітання тих, що заслужили нагороду. Всі дожидали виходу дванадцяти хлопчиків, що мали роздавати похвальні листи. В часописах було вже оповіщено, що це будуть хлопчики з усіх країн Італії. Всі це знали і дожидали їх з цікавістю, дивлючись в той бік, звідки вони повинні з'явитися. Мійський голова та інші особи і весь театр мовчки чекали.

Раптом всі дванадцять хлопчиків вибігли разом і, усміхаючись, зтовпились спереду на сцені. Весь театр, три тисячі душ, зскочили з місць, і, мов грім, залунали оплески. Хлопчики скам'яніли.

Ось вона—Італія!—вигукнув хтось на сцені. Я зразу ж впізнав Корачі, калабрійця, з'одягненого в чорне, як завжди. Один з членів мійського урядування що сидів з нами, знав їх усіх і, розповідаючи мамі, показував:—ось цей білявий хлопчик—представник Ве-

неці, он той високий та кучерявий — римлянин. По-між хлопчиками було два або три з'одягнених по панському, респта—діти робітників; але всі повдягані чепурно, чисто. Найменший з них, флорентієць, був підперезаний блакитним поясом. Всі вони пройшли перед мійським головою, а він цілував кожного в чоло; в цей час пан, що сидів поруч з ними, усміхаючись, казав ймення городів:—Флоренція, Неаполь, Болонья, Палермо...—і кожного з них весь театр вітав гучними оплесками. Потім всі вони попрямували до зеленого столу за свідоцтвами. Учитель почав читати список, називаючи школу, клас та ймення, а ті, кого він називав, один за одним сходили на сцену. Ледве зійшли перші з них, як за сценою почулась тиха, ніжна музика; грали на самих скрипках. Вона не змовкала впродовж всього свята. Це була надзвичайно чудова, весь час та-ж сама мелодія, в якій вчувався немов затриманий гомін багатьох голосів, голосів всіх матерів, вчительок та вчителів, що всі разом давали поради, тихо докоряли дітей і молились за них. В цю годину діти, що повинні були одержувати нагороди, проходили повз панів, що сиділи на сцені; ті передавали їм похвальні листи і кожному казали привітно-ласкаві слова. З партера та галереї хлопчики стрічали гучними оплесками тих, що були дуже малі, або бідно з'одягнені, а також гарних кучерявих дітей, що з'являлися в білих або червоних убраннячках. Де-які маленькі з першого класу, виходячи наперед, не знали куди йти і всі сміялися. Один маленький хлопчик з великим рожевим бантом позаду, що ледве міг ходити, зачепився за килим і впав. Правитель краю поставив його на ноги, і знову весь театр засміявся, заляскав у долоні. Другий, сходячи з сцени, покотився по східцях в партер; зачувся крик, але він не забився. Були тут всякі дитячі обличчя: пустотливі, злякані, червоні, мов ягода; були і втішні хлоп'ятка, що любо до всіх усміхалися.

Як тільки вони сходили з сцени, батьки та матері підхоплювали їх і несли з собою. Особливо радісно стало мені, коли надійшла черга до нашої школи. Тут проходило багато знайомих мені хлопчиків. Проїшов гарно з'одягнений Коретті, усміхаючись, як звичайно. А він напевно багато дров переніс сьогодні вранці! Мійський голова, передаючи йому похвального листа, поклав на плече руку, і спитався, чого це в нього гуля на лобі. Я почав дивитися в партер, де сиділи його батьки і побачив, що вони сміються, затуляючи рукою рота. Потім проїшов Дероссі в синьому вбранні з блискучими гудзиками; його гарні кучері спадали на плечі; стрункий та меткий, з піднятою головою, такий чепурний та привітний, що мені хотілось поцілувати його, і всі ці пани розмовляли з ним і стискували йому руку. Потім учитель вигукнув:—Джуліо Робетті!

І вийшов на милицях син гарматного капітана. Більшість хлопчиків знали про його лицарський вчинок і чутка про нього вмент розкотилася по всьому театрові: чоловіки встали з місць, жінки замахали хустками, а нещасний хлопчик зупинився серед сцени—засоромлений, тремтячий. Мійський голова притяг його до себе, передав йому нагороду, поцілував його; потім, знявши лавровий вінок з свого крісла, повісив його на хлопцеву милицю, і підвів хлопця до того місця, де сидів його батько. Батько взяв його на руки і посадив коло себе. Весь театр заплескав в долоні і загукав:—Слава! Гарно! А тим часом чутно було тихі та ніжні згуки скрипок. Хлопчики все йшли: учні школи Консолата—майже все діти дрібних крамарів; учні школи Ванкилія, більшість—діти робітників; по-між учнями школи Бонкомпанї багато селянських дітей; останньою була школа Райнері. Коли скінчили роздавати нагороди, хор хлопчиків в партері проспівав другу чудову кантату; потім мійський голова сказав про-

мову; після нього говорив попечитель шкіл. Він, звертаючись до дітей, закінчив свою промову такими словами: — „Діти, не виходьте звідси, не пославши привіту тим, хто так багато працює за для вас, тим, хто присвятив вам всі сили свого розуму, свого серця, хто живе і вмирає за вас!..“—І він показав на галерею вчителів та вчительок. І тоді в галереях, в ложах, в партері всі діти встали і з вигуком „Слава“ простягли руки своїм вчителям та вчителькам. Ті й собі встали і відповідали їм, махаючи хустками, шапками, зхвилювані та зворушені. Після цього військова музика знов заграла, і публіка послала останній гучний привіт дванадцяти хлопчикам, представникам всіх країн Італії, які, побравшись за руки, вийшли на-перед сцени. З гори на них дощем посипались квітки.

С в а р к а.

Понеділок, 20-го.

Сьогодні я посварився з Коретті. Зовсім не з заздрости, що йому видано нагороду. Ні, зовсім не з заздрости; а все ж таки я був винуватий. Учитель посадив його поряд зо мною. Я писав в своїм зшиткові, а Коретті штовхнув мене ліктем так, що я зробив пляму і замазав щомісячне оповідання: „Саможертва“. Я його переписував для маленького муляра, бо він слабкий. Я розсердився і вилаявсь. Коретті, усміхаючись, сказав:—Адже-ж я не навмисне.—Я повинен був повірити йому, бо добре його знаю; але мені не подобалось, що він усміхається, і я подумав:—Звичайно, він гордує, що одержав нагороду!

І через кілька хвилин я, в одплату йому, штовхнув його так, що він зіпсував всю свою сторінку. Тоді він розгнівався і сказав:—Ось ти вже це зробив зумисне і підняв руку; але вчитель глянув, і він опу-

стив її, а потім сказав:—я підстережу тебе на вулиці! Мені зробилось неприємно, злість минулася і залипилась тільки гризота. Ні, Коретті немав лихого на думці—подумав я, він такий гарний. Я пригадав, як бачив його дома, коли він пильнував хворої матері, який я радий був, коли він зайшов до мене в гості і як він подобався моему батькові. Я все віддав би, щоб повернути назад те слово, ту гилоту, яку я зробив! Я пригадав, що батько напевне скаже мені:—Ти був несправедливий.— Так.—Ну, проси пробачення!—Але на це я не міг насмілитися, мені не хотілось показати себе винуватим. Я з-під лоба поглядав на товариша, бачив його куртку, розідрану на спині, можливо від того, що він носив сьогодні на плечіх більш дров, ніж завжди; почував, що люблю його і рад був сказати йому:—„пробач“—але це слово застрявало у мене в горлі. Він також з-під лоба поглядав на мене і, здавалось, був більш засмучений, ніж сердитий. Тоді і я глянув з-під лоба на нього, щоб показати, що й я не боюсь його. Він повторив:—Буду дожидати тебе на вулиці!—Я відповів:—„Гаразд!“ Але тут пригадав, що казав колись батько:—Коли ти несправедливий, обороняйся, але не бий!—і тепер сказав собі:—Я буду оборонятись, але його не вдарю.—В мене було неспокойно на серці, і я не чув про що оповідав учитель. Нарешті ми вийшли з класу. Озирнувшись на вулиці, я побачив, що Коретті йде за мною. Я зупинився, держучи в руці лінійку.

— Ні, Енріко,—сказав він з своєю приємною усмішкою, відхиляючи рукою лінійку,—давай краще миритися, і станемо товаришами, як колись.

Я спочатку оторопів, потім, немов хто штовхнув мене в спину, і я кинувся йому в обійми. Він поцілував мене і сказав:—Ніколи більш не будемо сваритися—правда ж?...

— Ніколи, ніколи!—вигукнув я.

І ми розійшлися дуже задоволені. Але коли я прийшов додому і все розказав батькові, він похмурився і сказав:—Ти першим повинен був подати руку, бо ти ж був винуватий.—Потім додав:—ти не мав права підіймати лінійку на товариша, що далеко добріший за тебе та ще й син салдата!—І вихопивши з моїх рук лінійку, переломив її і жбурнув об стіну.

Моя сестра.

П'ятниця, 24-го.

„Енріко,“ навіщо ж, після того, як тато зробив тобі докір за несправедливе поводження з твоїм товаришом Коретті, ти зробив ще й мені неприємність? Ти не зможеш собі уявити, як я сумувала! Хіба ти не знаєш, що коли ти був малим, я що-дня сиділа біля твоєї коліски тоді, як я могла гратися з іншими дівчатками. Коли ти був хворий, я вставала з свого ліжка, щоб довідатись, чи полегшало тобі! Хіба ти, ображаючи свою сестру, не знав, що коли б нас спіткало велике нещастя, я б стала тобі за матір і любила б тебе, як сина? Хіба ти не знаєш, що коли повмірають наші батьки, я буду твоїм товаришем, єдиною людиною, з котрою ти могтимеш побалакати про них та про твоє дитинство, і що, коли б це було потрібним, я працювала б за для тебе, Енріко, щоб прохарчувати тебе і дати тобі спроможність вчитися. Ти знаєш, що я буду любити тебе завжди, коли ти будеш дорослим, що я буду стежити думкою скрізь за тобою, куди б ти не поїхав, бо ми зросли вкупі і одна кров тече в наших жилах. О, Енріко, як що тебе коли-небудь, як ти підростеш, спіткає яке лихо, як бува ти зостанешся самотним, ти напевне прийдеши до мене і скажеш:—Сільвія, сестрице моя, дозволь мені побути біля тебе, побалакаємо про той час, коли ми були ща-

сливі—пам'ятаєш? поговоримо про нашу маму, про рідну хатину, про нашу щасливу минувшину. О, Енріко, пробач мені за дорікання, що я роблю тобі. Я ніколи не буду згадувати ні однієї твоєї образи. Не дивлячись ні на що, ти завжди будеш моїм братом, я ніколи не буду згадувати нічого, крім того, що я колись дитиною держала тебе на руках, що разом з тобою любила нашого батька та матір, що бачила, як ти зростає, що на протязі багатьох років була твоїм вірним товаришем. Напиши мені щось ласкаве в цей зпиток і я загляну до нього ще сьогодні в-вечері. Проте, щоб показати тобі, що я зовсім не гніваюсь на тебе і бачучи, що ти втомився,—я переписала щомісячне оповідання: „Саможертва“, те, що ти мав переписати за для маленького муляра: ти знайдеш його в своїм століку; я зробила це в-ночі, коли ти спав. Напиши мені щось гарне, Енріко, прохаю тебе!..

Твоя сестриця Сільвія“.

— „Я знаю, що не вартий поцілувати твої руки!..

Енріко“.

С а м о ж е р т в а.

(Щомісячне оповідання).

„В хаті Ферручіо в цей вечір панувала надзвичайна тиша. Батько, дрібний крамарь, пішов разом з жінкою до Форлі, щоб купити краму. Вони взяли з собою й маленьку Луїджіну, бо її треба було повести до того лікаря, що гоїть хвороби на очі. Думали вони повернутись додому другого дня ранком. Було вже дуже пізно. Жінка, що приходила допомогти вправлятись, пішла додому, як тільки смеркло. В хаті зоставались тільки хвора бабуся та тринадцятилітній Ферручіо. Хата була невеличка і стояла недалеко від села, що простяглося поблизу Форлі,—одного з городів Романьї.

Навкруги не було інших будинків, крім одної обгороженої нустки: на ній ще маячила вівіска, з якої видно було, що то був шинок. За хатою був маленький горід, огорожений парканом з хвірточкою; задні двері з будинку виходили на горід, передні — на шлях. Навколо простяглися широкі поорані лани, обсажені шовковицею.

Було за північ; на дворі мрячило і віяв вітер. Ферручіо та бабуся не спали і сиділи в кімнаті, що відокремлялась від горіду прикомірком, де складено було старі речі. Ферручіо повернувся додому тільки в одинадцятій годині і бабуся з нетерплячкою дожидала його. Вона нерухомо сиділа в своєму широкому кріслі, з якого не вставала иноді і в-ночі, бо задишка не давала їй спати.

Торохтів дощ у вікна, і ніч була темна. Ферручіо прийшов додому зморений, змоклий, в роздертій куртці і з сисяком на лобі; він грався в камінці з товаришами і, як звичайно буває, побився з ними; до цього ж він програв всі свої сольдо і згубив шапку в рівчаці.

Не зважаючи на те, що кімната була ледве освічена маленькою лампочкою, що стояла на столі біля крісла, бабуся одразу ж побачила, який вигляд був у її онука і примусила розказати про його пригоди. Вона дуже любила цього хлопчика і, почувши його оповідання, заплакала.

— Ти лихий хлопчик,—сказала вона,—тобі зовсім не шкода твоєї бідної бабусі. Батька та матері немає дома, так ти й користуєшся з випадку, щоб зневажити мене. На цілий день залишив мене саму! В тебе немає ні краплі жалю до мене! Стережись, Ферручіо! Ти став на ганебний шлях; він не приведе тебе до добра. Багато починало жити так, як ти, і врешті було їм погано. З початку вони тікають з дому, сваряться з іншими хлопчиками, програють гроні, потім від каміння починають братись за ножі, від іграшок та сварок переходять до інших злочинств, до крадіжок.

Ферручіо стояв оддалеки, схилившись до шахви; нахмуривши брови, та похнюпивши голови, він слухав, весь дріжучи від схвилювання та бійки. Пасмо гарного русявого волосся звисло йому на лоба, сині очі вперто дивилися в землю.

— Так, від грашок до крадіжок,—повторила бабуся, вминаючись сльозами.—Подумай про це, Ферручіо. Пригадай виродка нашого села, Віто Моццоні, що тепер бурлакує скрізь по містах та селах. До двадцяти чотирьох років він вже два рази сидів в острозі і тим убив свою нещасну матір, яку я добре знала. А батько його від сорому та горя переселився до Швейцарії. Пригадай цього нещасного, якому твій батько не відповідає на уклін, який раз-у-раз тиняється з поганцями, гіршими, ніж він сам, і це буде доти, доки аж не попаде він на каторгу. Адже-ж я знала його хлопчиком, він почав так само, як і ти. Подумай, що ти можеш довести своїх батьків до того, до чого він довів своїх!..

Ферручіо мовчав. Серце було в нього зовсім не зле. Він був гарний хлопчик, його пустоці виявлялись більш з достатку сил та сміливости, ніж від лихих пориваннів. Батько почасти й сам був винен цьому: маючи сина, в душі дотепного на все гарне, навіть на саможертву та великодушний вчинок, він давав йому волю і дождив, що хлопчик нарешті сам схаменеться. Так, він більш гарний, ніж лихий хлопчик; але впертий, неуступчивий; навіть тоді, коли серце його було повне каяття, він не міг примусити себе сказати ті слова, за які можна пробачить все; він не міг сказати: „так, я зробив погано, обіцяю тобі, що більш не буду цього робити — пробач“.

Инколи серце його було сповнене любови, але через гордоці він не міг показати свого почуття.

— Ах, Ферручіо!—говорила далі бабуся, бачучи, що він мовчить.—Невже ж ти не скажеш ні одного

доброго слова? Ти бачиш, що мені не довго залишилося жити. Як ти насмілюєшся мучити мене, примушуєш плакати твою бабусю, таку стару, що вже збирається в могилу. Адже-ж бідна твоя бабуся колихала тебе цілими ночами і часто й густо не їла через тебе. Хіба ти цього не знаєш? Я думала собі: ця дитинка буде мені втіхою! А ти мене заганяєш на той світ. Я з радістю віддала б маленький лишок мого життя, щоб побачити тебе гарним та слухняним, як колись... коли я водила тебе до церкви—п'ям'ятаєш Ферручіо?.. Пам'ятаєш, як ти, бувало, накидаєш мені в кишені камінців та трави, а я потім приносила тебе, приспаного на руках, до дому? Тоді ти любив свою бідну бабусю. А тепер, коли мене посіла хвороба,—мені потрібна твоя ласка так, як повітря, щоб дихати, бо в мене, бідної, нічого більш немає на світі!

Ферручіо, зворушений в глибині душі, хотів уже кинутись бабусі на ший, як раптом йому почулося тихеньке шамотіння, наче рипнули двері в тій кімнаті, що виходила на вгору. Але він не розумів, чи віконниці це грюкнули од вітру, чи що инше. Він прислухався. Дощ лив, мов з відра. Шарудіння знову почулося. Бабуся також зачула його:—що це?—спитала вона стурбовано.

— Дощ!..—пробурмотів хлопчик.

— Так тепер, Ферручіо,—сказала бабуся, втираючи сльози,—ти мені обіцяєш, що будеш гарним хлопчиком, що не заставиш більш бабусю плакати.

Знову щось зашаруділо.—Це не дощ!—збліднувши вигукнула бабуся,—підди подивися!—Але зразу ж загукала:—Ні, ні, зостанься тут!—І вхопила Ферручіо за руку. Обое стримували дихання, але нічого, крім плюскотання дощу, не було чути. Раптом вони здригнули. Їм почулося, що в сусідній кімнаті хтось ходє.

— Хто там?—ледве передихуючи спитав хлопчик.
Мовчання...

— Хто там?—повторив Ферручіо, кам'яніючи з остраху.

Але не встиг він доказати цих слів, як разом з бабусею закричав. В кімнату вскочило два чоловіки: один з них ухопив хлопчика за шию і затулив йому рота рукою, другий придавив за горло бабусю.

— Мовчи, а то смерть тобі!—вигукнув перший.

— Тільки писни!..—сказав другий і підняв ножа. В обох обличчя були зав'язані хустками дірками для очей. З хвилину не було чути нічого, крім важкого дихання всіх чотирьох та торохкотіння дощу. Бабуся харчала, і очі її зробилися великими. Той, що держав хлопчика, сказав йому тихенько:

— Кажи, де гроші в батька...

Хлопчик, дріжучи від переляку, тихим голосом відповів:—он там... в шахві...

— Іди зо мною,—сказав розбійник і повів його в сусідню кімнату, не пускаючи з рук його шиї. Там на підлозі стояв таємний лихтарь.

— Де шахва?—спитав розбійник.

Хлопчик, задихаючись, показав рукою на шахву. Тоді, щоб він не втік, розбійник поставив його навколюшки і взяв його голову собі між ноги так, що міг би задавити його, коли б той почав кричати. Держучи в зубах ножа, а в одній руці лихтаря, другою він витяг з кишені гострий шматок заліза, скрутив замок, відчинив шахву і почав ховати в кишені всякі речі. Потім він знову вхопив хлопчика за карк і поволік його туди, де другий розбійник тримав за горло бабусю, що вже лежала з похилою головою та роззявленим ротом.

Другий спитав потихеньку в першого:—Знайшов?

Товариш відповів:—Знайшов! — і додавив:—Подивись на двір...

Той, що держав бабусю, побіг до дверей, що виходили в садок, щоб упевнитись, чи там нікого немає

і з сусідньої кімнати тихо сказав:—тікай!—Той, що все ще держав Ферручіо за горло, показав йому та бабусі ножа і сказав:—тільки писніть, я цю ж мить вернусь і поріжу вас!—І він пильно поглянув обом у вічі. В цю хвилину десь далеко на шляху почулось співання. Розбійник швидко повернув голову до дверей і від несподіваного руху платок впав з його обличчя.

— Моццоні!—вигукнула бабуся.

— Проклята баба!—розлютовано вигукнув розбійник, бачучи, що вона впізнала його,—ти повинна вмєрти!..

І він замахнувся ножем. Але Ферручіо з розпачливим криком миттю кинувся до бабусі і захистив її своїм тілом. Розбійник метнувся тікати, зачепив стола, турнув лампу і вона погасла. Хлопчик, мов підкошений, повагом зсунувся на коліна і, обнявши бабуся, схилився їй на груди. Промайнуло де-кілька хвилин. В кімнаті було зовсім темно; співи все віддалялись, змовкали. Бабуся опам'яталась.

— Ферручіо,—тихим голосом озвалась вона до хлопчика.

— Бабуся! — відповів хлопчик. Бабуся силкувалась щось сказати, але від переляку не змогла навіть повернути язика в роті. Вона мовчала, потім, дріжучи, спитала:—пішли?

— Пішли.

— Вони не вбили мене,—ледве чутно пробубоніла вона.

— Ні, не вбили,—тихим голосом сказав Ферручіо.—Вони забрали гроші... але там було мало; батько майже всі забрав з собою.

— Бабуся зітхнула.

— Бабуся,—сказав хлопчик, стоячи на колінах,—люба бабуся, адже ж ти мене любиш?

— О, мій бідний хлопчику!—відповіла вона, поклавши йому на голову руку,—як ти перелякався, мій

дорогий! О, Господи! Чого ж це ми сидимо в темряві мені страшно—засвіти лампу.

— Бабусю!—казав Ферручіо,—я завжди завдавав тобі жалю...

— Ні, ні, любий, не кажи цього; я вже забула все і не треба цього згадувати,—я тебе так дуже люблю!

— Я раз-у раз тільки завдавав тобі смутку, бабусю—повторив тихим, тремтячим голосом хлопчик;—але я завжди любив тебе. Ти пробачиш мені? Пробач бабусю!

— Вибачаю, вибачаю, мій дорогий, від всього серця вибачаю! Встань з колін, любий, ніколи більш не буду докоряти тобі. Ти гарний, добрий! Засвітимо лампу... Встань Ферручіо!

— Дякую, бабусю,—тихим голосом сказав хлопчик.—Тепер... я задоволений. Ти будеш згадувати мене, бабусю.. правда ж? Ти будеш завжди пам'ятати... свого Ферручіо?

— Ферручіо, мій хлопчику! - здивовано, хвилюючись, крикнула бабуся, намагаючись глянути йому в обличчя.

— Згадуй мене,—ледве чутно сказав ще раз хлопчик.—Поцілуй за мене маму... тата, Луїджі... Прощай бабусю...

— Боже ж мій, що з тобою?—вигукнула бабуся, в хвилюванні обхоплюючи голову хлопчика, що лежала на її колінах. Потім в розпачі почала гукати:--Ферручіо, Ферручіо, Ферручіо! Дитино моя! Серце мое! Святі вгодники, допоможіть мені!

Але Ферручіо не відповідав. Маленький лицарь захистив свою дорогу бабусю: розбійник, тікаючи, шпигнув йому ножом в спину, і хлопчик віддав Богові свою сміливу і чисту душу.

Маленький муляр занедужав.

Вікторок, 28-го.

Маленький муляр дуже занедужав. Учитель сказав, щоб ми втрьох—Гарроне, Дероссі і я,—одвідали його. Старді теж пішов би, але вчитель наказав йому писати сьогодні про пам'ятник Кавуру і Старді рішив оглянути його, щоб краще описати. Ми пробували запрохати хвалька Нобіса; але він одмовився; Вотіні прохав вибачити, мабуть боявся замазатись у вапну. Після вчиття, в четвертій годині ми пішли. Дощ лив, мов із відра. По дорозі Гарроне зупинився. В роті в нього було повно хліба, але він сказав:—щоб купити на гостинець?—і дзенькнув двома сольдо. Ми дали теж по два сольдо і, купивши три великих померанці, пішли на горіще. Біля дверей Дероссі зняв свою медаль і поклав її в кишеню. Я спитав, нащо він це робить.

— Не знаю,—відповів він,—щоб він не подумав... мені здається краще зайти без медалі.—Ми постукали; двері відчинив батько, такий великий, що здавався велетнем. Він був зхвильований і мов зляканий.

— Хто ви?—спитав він.

Гарроне відповів:—Ми товариші Антоніо, принесли йому три померанці.

— Ох! бідний Тоніно,—вигукнув муляр, хитаючи головою;—я боюсь, що не доведеться йому їсти ваших померанців!—і втер очі рукою. Він повів нас вперед: ми зайшли в кімнату; під дахом на залізному ліжкові спав маленький муляр; його мати стояла на вколішках біля нього, затуливши руками обличчя, і ледве поворухнулась на наше привітання. На стіні висіли малярські щітки, лом та підрипітка для вапни; ноги хворого були накряті муляровою курткою, що була вся біла від гіпсу та вапни. Бідний хлопчик змарнів і був дуже блідий, ніс загострився; він тяжко дихав. О, милий Тоніно, добрий та веселий, маленький товаришу,

як тяжко мені бачить його в такому становищі, чого б тільки я не дав, аби побачити знову „заячу мордочку“. Бідний маленький муляр! Гарроне поклав йому на подушку померанець. Пахопці померанця розбудили його, він зразу ж узяв його, але швидко випустив і пильно подивився на Гарроне.

— Це я—Гарроне,—сказав той—ти пізнаєш мене?—Хворий ледве помітно усміхнувся, підняв свою маленьку руку і простяг Гарроне; той взяв її і, прихилившись до неї щокією, сказав:—не вдавайся в тугу, маленький муляре, швидко видужаєш, повернешся в школу і вчитель посаде тебе поряд зо мною, гаразд?—Але маленький муляр не відповідав ні слова. Мати заголосила:

— О, мій бідний Тоніно! Мій бідний Тоніно! Такий добрий та гарний, а Бог хоче в нас його відібрати!

Замовч!—вигукнув з одчаю муляр,—замовч ради Бога, а то я зовсім збожеволю!—Потім, завертаючись до нас, сказав:—ідіть, ідіть, діти, дякую вам; ідіть, більш нема чого вам тут робити. Дякую вам, ідіть додому.

Хлопчик зажмури́в очі і лежав, мов мертвий.

— Чи не треба бува йому чого-небудь?—спитав Гарроне.

— Ні, любий хлопчику, дякую,—відповів муляр,—йдіть всі додому.—Він провів нас і замкнув двері. Але не перейшли ми й половини східців, як вчули за собою його вигуки.

— Гарроне! Гарроне!—Ми швиденько зійшли на східці вгору.—Гарроне! Гарроне!—гукав муляр з незвичайним обличчям,—він назвав твоє ймення; вже два дні він зовсім не балакає, він кликав тебе два рази, він хоче, щоб ти був біля нього, йди швидче. О! Господи! Коли б це на добре було!—До побачення,—сказав нам Гарроне,—я остаюсь,—і побіг слідом за му-

ляром в хату. В очах Дероссі були сльози. Я сказав йому:—ти плачеш за маленьким муляром? Він забалакав, він видужає.

— Я гадаю так само,—відповів Дероссі,—одже-ж я думав не про нього... Я думав, який добрий Гарроне, яка чудова в нього душа!...

Г р а ф К а в у р.

Середа, 29-го.

„Тобі доручено описати пам'ятник графа Кавура. Ти зможеш це зробити, але зрозуміти все значіння Кавура ти поки що не зможеш. Я можу сказати тобі, що він багацько років був першим міністром Пьемонту. Він послав пьемонтське військо до Криму, щоб повернути нам славу нашого війська, що згубило її в бої при Наварі; він примусив півтори тисячі Французів покинути Альпи, щоб прогнати Австрійців з Ломбардії; в найбільш рішучий момент нашого повстання він керував Італією і своїм світлим розумом, своєю непохитною вдачою, своєю незвичайною діяльністю дав в ту пору самий найбільший рух великій справі об'єднання рідного краю. Багатьом генералам доводилось переживати тяжкі хвилини на полі бою; але ще тяжчі хвилини переживав він у себе дома, коли початим велике діло могло загинути кожна хвилину, як великий будинок од землетрусу. Туманів розум, розривалось серце від тяжких годин моральної боротьби та душевного хвилювання. І ця величезна праця, бурхлива розумова праця вкоротила йому віку. А все ж він, стомлений хворобою, що й у домовину його поклала, безнадійно боровся з нею тільки ради того, щоб ще прислужитися рідному краю. „Дивно,—казав він перед смертю:—дивно, що я не вмію більш читати, неможу читати“. Коли йому пускали кров і він нагрі-

зався, то наказуючим голосом говорив:— „вилічіть же мене, мій розум гасне, мені потрібні всі мої здібности, щоб обмірковувати важливі справи“. Коли довідалися, що йому вже не довго зосталося жити, то все місто було зхвильоване, а король стояв біля його ліжка і він казав новому королю Італії:—„Я так повинен багато сказати, так багато показати вам, королю, але я слабкий—я не можу, я не можу!“—Він падав в розпач і його думка раз-у-раз верталась до об'єднання рідного краю, до нових італійських країн, прилучених до Пьемонту, до всього того, що треба було ще зробити. Коли почались примари і голос його вже згасав, він повторяв:—„Виховуйте дітей... юнацтво... ідіть шляхом волі“.

—Примари разом з палом все дужчали, смерть уже наближалася до нього; він кликав Гарібальді, з котрим не погожувався думками, розмовляв про Венецію та Рим, бо їх ще не було визволено; йому марились велика майбутність Італії та Європи, йому ввижалось чужоземне військо, він питав, де стоять салдати, де жеровники війська, він тремтів за нас, за свій рідний край, за народ!.. Зрозумій, його пекло не те, що наближається смерть, а те, що він вмірає за для рідного краю, що так потребував його, за ради нього він згубив своє здоровля. З вигуком боротьби за рідний край він помер і смерть його була така ж чудова, як і життя. А тепер поміркуй гаразд, Енріко, чого варта наша праця, котру ми так цінимо? Що наші страждання, навіть наша смерть в порівнянні з працею, великими зусиллями, смертним хвилюванням тих людей, в котрих лежить на серці турбота за цілу країну! Думай про це, сину мій, коли йдеш повз їх мармурових постатів і вигукни в серці своїм:—„Слава тобі! Слава рідній країні!“

Т в і й т а т о.

В е с н а.

Субота, 1-го квітня.

Перший день квітня! Зосталось три місяці вчиття! Сьогодні був найкращий ранок за весь рік. Я був дуже, дуже задоволений: Коретті ще в школі запросив мене піти позавтрьому разом з його батьком стрічати короля, которого той добре знає, а, крім того, мати обіцяла взяти мене з собою в захисток для дітей на Корсо Вальдеко. Я радий був ще й тому, що маленькому мулярові покращало, і що вчитель, йдучи повз його батька, сказав йому:— „добре вчиться, гарно!“— До всього цього був ще чудовий весняний ранок. У вікна з школи видко блакитне небо, на деревах розбухли бруньки, а в вікнах сусідніх будинків виставлено ящики з зеленими рослинами. Учитель не сміявся, бо він завжди сумний, але був у гарному настрої і зовсім не було помітно його глибокої зморшки на чолі. Пояснюючи задачі на дошці, він шуткував. Видко було, що йому приємно дихати чудовим весняним повітрям, що лилося у відчинені вікна, сповнене свіжими пахощами землі та рослин, і хотілося іти гуляти за місто. З сусідньої вулиці долітало грюкання молота по ковадлі, а з протилежного будинку чути жіночий голос, що виводив колискову пісню, далеко в казармах сурмили в сурми. Всі були веселі—навіть Старді. Раптом коваль забив жвавіше, жінка заспівала гучніше. Учитель зупинився і став прислухатися.

Потім, повагом, дивлячись у вікно, сказав:— небо ясне, мати співа над дитиною колисковою пісні, добра людина працює, діти вчать. Як надзвичайно гарно!

Коли ми вийшли з школи, то побачили, що і всі інші хлопчики були веселі; всі йшли в такт і співали пісню немов на передодні трьохденного свята. Вчительки були веселі; та, в якої червона пір'їна в брилі, бігала за своїми маленькими школярами, як дівчинка;

батьки та рідні дітей, сміючись, гомоніли поміж себе, а в матері Кроссі, що продає городину, було стільки в коші фіялок, що пах од них розходився на всі сїни нашої школи. Мені ніколи не хотілося так дуже бачити свою маму, коли вона дожидає мене на вулиці, як сьогодні.

Я сказав їй, йдучи назустріч:—„через що мені так радісно сьогодні?“—

І вона, усміхаючись, відповіла:—Від того, що прийшла весна і що в тебе чисте сумління.—

Г и м н а с т и к а.

Середа, 5-го.

Година була чудова і ми тепер робимо гимнастику не в школі, а в садку. Гарроне був у конторі директора як раз в той час, коли туди прийшла мати Неллі—білява пані в чорному. Вона прийшла просити, щоб увільнили її сина від гимнастики. Говорити про це їй було дуже тяжко і вона, поклавши свою руку на голову сина, тихо казала:—він не може. Але Неллі, здавалось, був дуже засмучений,—не робити гимнастики в садку йому здавалося за зневагу.—Ти побачиш, мамо,—казав він,—що я буду робити не гірш, як інші.—Мати дивилась на нього з жалістю та коханням. Потім, мов вагаючись, додала.—Я боюсь, що його товариші... Вона хотіла сказати:—я боюсь, що вони будуть глузувати з нього.—Але Неллі сказав:—я на це не зважаю... а до того... аджеж Гарроне буде біля мене? Я буду задоволений, що хоч він не буде глузувати.—Тоді йому дозволили йти. Учитель, в котрого на шиї рубець, що дістав в бої у війську Гарібальді, одразу ж повів нас до високих стовпів. Треба було злізти на саме верхів'я і потім просто стати на поперешний брус. Дерросі та Коретті полізли, мов мавпи; маленький Прекоссі теж

поліз швидко, хоч йому й заважала довга, аж за коліна, куртка. Доки він ліз, всі, щоб посмішити його, повторяли його прислів'я:—пробач мені, пробач мені;—Старді напружувався, червонів, мов рожа, сціплював зуби,—він ладен був луснути, аби долізи до верхів'я стовпа і таки доліз;—Нобіс теж доліз і на верхів'ї випрямився в поставу Наполеона. Вотіні, не дивлячись на своє новеньке з блакитними стьожечками вбрання, що було пошите навмисне за для гимнастики, два рази зсувався на землю. Щоб легше було лізти, всі намащували собі руки живицею, або смолою. Крамарь Гарроффі скористувався випадком і добре поторгував порошками живиці, продаючи їх по сольдо за пакетку. Потім дійшла черга й до Гарроне. Він поліз, жуючи хліб, немов нічого важливого тут і не було. Мені здається, що він би зміг лізти, посадовивши кого з нас собі на плечі,—такий він широкоплечий та дужий,—зовсім молоденький бичок. Після Гарроне поліз Неллі. Де-які, уявивши, як він хапається за стовп своїми довгими худими руками, почали сміятися та дразнити його; але Гарроне, поклавши на груди свої руки, кинув навкруги такий виразний і суворий погляд, що ті зразу ж замовкли. Неллі поліз;—нещасному було дуже тяжко: він задихався, обличча стало сине, спітніле. Учитель сказав йому:—Злізай.—Але він вперто ліз до верхів'я: я кожну хвилину чекав, що він впаде на землю... Бідолашний Неллі! Я подумав,—що коли-б я був таким, і мене в ту хвилину побачила мати! Бідна мама! Як-би то їй було боляче! І мені стало так шкода Неллі. Я почув велику прихильність до нього і ладен був віддати все, щоб він зліз на верхів'я, щоб я міг його підсадити, підтримати знизу так, щоб цього ніхто не примітив. Тим часом Гарроне, Дероссі, Корретті казали йому:—Ну ще, ще трішки, Неллі! Наберись сили!—І Неллі, застогнавши, зробив ще одне зусилля і опинився близько, близько до перехрестя.—

Гарно! - загукали всі.—Ну ще, ще трохи, сміліше! І Неллі вхопився за перехрестя. Всі заляскали в долоні.— Гарно!—сказав учитель,—ну, а тепер злазь! Але Неллі невідмінно хотів долізти до самого верхів'я, як інші і після великого силжування йому пощастило покласти спочатку на перехрестя лікті, потім стати коліними і врешті він став на ноги. Неллі задихався, але з усмішкою дивився на нас. Ми всі знов заляскали в долоні і тоді він глянув на вулицю. Я повернувся туди і крізь листя, що покривало штахетку садка, побачив його матір, що ходила то взад, то вперед, не зважаючи глянути вгору. Неллі спустився на землю, і всі почали вітати та хвалити його. Він був зхвильований, червоний, очі блищали,—це був зовсім інший хлопчик. Коли скінчилось вчиття, мати підійшла до нього і трохи зхвильована, обіймаючи його, спитала:— ну що, мій бідний хлопчику—як тобі повелось?—

Тоді всі гуртом відповіли:—Дуже гарно! Він зліз також, як і ми. Він дужий! Він меткий! Він робе все так, як і інші.

І треба було бачить, як ця бідна мати була рада! Вона хотіла подякувати нам і не знала як; зтиснула руку де-яким хлопчикам, погладила по голові Гарроне і повела свого сина. Ми бачили, як вони поспішно пішли і, розмовляючи, жваво махали руками, обое такі щасливі, якими я не бачив їх ніколи.

Батьків учитель.

Вісторок, 11-го.

Яку чудову подорож ми з татом влаштували вчора! Я зразу розкажу все, як сталося. Позавчора, читаючи за обідом часопис, батько раптом вигукнув від здивування, потім сказав:—„А я ж то думав, що його давно вже нема на світі! Уявіть собі, що й досі ще живий

мій перший учитель з початкової школи Вінченцо Крозетті, йому тепер уже вісімдесят чотирі роки! Оце я читав в часопису, що уряд видав йому медалю за шістьдесят літ вчителювання. Шістьдесят літ—тільки подумати! І всього тільки два роки минуло, як він покинув вчителювати. Бідний Крозетті! Він живе в Кондові—звідси година подорожі по залізниці,—в селі нашої колишньої садовниці, на дачі в Кієрі“. І він додав:—Енріко, поїдьмо до нього!—

Увесь цей вечір він тільки й розмовляв про Крозетті. Ймення його колишнього вчителя початкової школи викликало в його уяві багато пригод з часів дитинства, багатьох товаришів і, врешті, помершу матір.

— Крозетті!—вигукнув він,—я бачу його, мов живого. Невеличкий чоловічок, трохи згорблений, з ясними очима, без бороди і вусів; суворий, але привітливий, любив нас, як батько. Походив він з селян і став учителем тільки через те, що добре вчився і багато працював. Це була справді порядна людина. Моя мати дуже любила його, а батько приймав його, як свого товариша. Як це він з Турину попав в Кондову? Звичайно, він не впізнає мене. Але все їдно—я його впізнаю. Сорок чотирі роки промайнуло! Сорок чотирі роки, Енріко! Завтра ж поїдемо до нього.

І ось вчора, в дев'ять годин ранку, ми були на вокзалі. Мені хотілось, щоб з нами поїхав також і Гарроне, але він не міг, бо його мати дуже занедужала. Був чудовий весняний день. Потяг летів серед зелених лук та розквітлих чагарників, повітря було сповнене пахощами весни. Батько був дуже задоволений і час від часу обнімав мене і, дивлячись у вікно, балакав зомною, мов з товаришем. Бідний Крозетті,—сказав він,—після мого батька він перший, що любив мене і зробив мені чимало добра! Його поради я й досі пам'ятаю; не забуду також де-яких його гострих докорів, після них я йшов додому дуже схвильований і ледве не

плакав. В нього були короткі, міцні руки, і я як тепер бачу, як він входив в школу, ставляв в куток ціпочок і вішав на вішалку пальто,—завжди ті самі рухи, розмахи. І що дня, раз-у-раз, він був однаковий у відношенню, завжди як слід ставився до своєї праці, незмінно був повний поривання, завжди уважний, немов перший раз читав лекцію у школі. Я немов зараз чую його голос: Боттіні! Боттіні! як ото ти держиш перо!—Напевно він дуже відминився за сорок чотири роки!

Приїхавши до Кондови, ми негайно ж пішли до нашої колишньої садовниці в Кієрі. Вона мала там крамничку в тісному провулкові. Старенька була дуже рада, що ми зайшли, розповідала про свого чоловіка,—він мав швидко повернутися з Греції, де працював вже три роки, говорила і про свою старшу дочку, що живе в інституті глухонімих у Турині. Потім вона розказала нам, як дійти до вчителя, котрого тут всі знають. Ми вийшли з села і пішли горою по стежці, що простяглася поміж розквітлими чагарниками. Батько мовчав і, здавалось, весь віддався спогадам. Час від часу він усміхався і хитав головою. Раптом він зупинився і сказав:—Ось він. Я в тому певен, що це він.—

По стежці, назустріч нам, ішов маленький на зріст дідусь, з сивою бородою і з великим брилем на голові. Він підпірався ціпочком, ледве переступаючи ногами, його руки тремтіли.

— Так, це він!—повторив батько, збільшуючи ходи. Порівнявшись з ним, ми зупинилися. Дідусь теж зупинився і глянув на батька. Обличча в нього було ще не зовсім старе, очі ясні та меткі. Батько скинув бриля і поважно спитав:—Я маю честь розмовляти з п. учителем Вінченцо Крозетті?—Дідусь теж зняв бриля і відповів трохи тремтячим, але гучним голосом:—Так, це я.—Батько взяв його за руку і сказав:—Так дозвольте ж вашому колишньому учневі стиснути вам

руку і спитати про ваше здоров'я. Я приїхав з Турину, щоб побачити вас.—

Дідусь здивовано подивився на нього, потім сказав:—Це вже занадто багато за для мене чести, я, бачте, не знаю... Коли ж ви були моїм учнем? Пробачте, будь ласка, як вас на ймення?—

Батько сказав своє ймення: Альберто Боттіні, і той рік, коли він був у нього в школі і додав:—Ви, звичайно, не пам'ятаєте мене, але ж я вас впізнав зразу.

Учитель похилив голову і дивився в землю, очевидно силкуючись пригадати і бурмотав собі ймення мого батька, котрий тим часом мовчки дивився на нього і всміхався. Раптом дідусь підняв голову і з радісним поглядом заговорив:—Альберто Боттіні? син інженера Боттіні, що жив на площі Консолата?

—Він і єсть,—відповів батько, простягаючи йому руку.

— В такім разі,—сказав дідусь, дозвольте мені, мій любий... і, наблизившись до батька, обняв його. Сива голова його ледве дістала до плечей мого батька. Батько прихилився щокую до його голови.

— Будь ласка ходіть до мене,—сказав учитель і, не кажучи більш ні слова, повернувся до свого дому. Через де-кілька хвилин ми дійшли до маленького будинку з двома виходами. Учитель відчинив двері і провів нас у свою кімнату: чотирі білих стіни, в однім кутку ліжка, заслане укривалом з білими та синіми картками, в другім—стіл з багатьма книжками; чотирі стільці та стара географічна мапа, прибіта до стіни; повітря було сповнене пахощами яблук. Ми сіли. Батько та вчитель з хвилину мовчки дивились один на одного.

— Боттіні,—вигукнув дідусь, дивлячись на кам'яну підлогу, на якій стридала тінь од вікна.—О, я вас добре пам'ятаю. І ваша мати була така гарна людина! Ви першого року сиділи ліворуч на передній парті, біля вікна. От бачте, як я пам'ятаю—я, мов зараз, бачу вашу кучеряву голову.—

Потім він знову замислився.

— Адже ж ви були пустун?—Еге ж? І навіть великий пустун. А на другий рік ви хворіли крупом. Я пам'ятаю, як вас потім привели в школу, худого, закотушканого у велику вовняну хустку. Це було років сорок тому,—еге ж? От які-ж ви добрі, що згадали свого колишнього вчителя. І інші з моїх давніх учнів приходили торік сюди відвідувати мене: був один полковник, були священики і інші пани.—

Потім він спитав у батька, на якій він посаді і сказав:—Дуже радий! Дуже радий! Дякую вам. Давно вже ніхто не відвідував мене. Так, мабуть ви будете останній, мій любий п. Боттіні!

— О, ні, як можна! вигукнув батько. Ви ще такий жвавий, ви не повинні так казати!—

— Ні, провадив дідусь,—бачите, як тремтять руки—це не гарна ознака. Це почалось ще три роки тому, коли я працював у школі. Спочатку я не звертав на це ніякої уваги: думав—минеться, аж воно ставало все гірше та гірше. Не можу згадувати того дня, коли я зробив велику чорнильну пляму на зшитковій одного учня—немов ножем хто шпигнув мені в серце. Ну, та ще де-який час не потурав, а потім уже більш не міг. Після шестидесяти років вчителювання повинен був попрощатися з школою, з учнями, з працею. Тяжко було все це відчувати, ох, як тяжко! Коли я в останній раз був у школі, всі діти пішли з великою сердечністю провести мене до дому; але то за для мене були не радощі: я зрозумів, що життя моє скінчилось. За рік до того я лишився любої дружини та єдиного сина. Зісталось в мене тільки два небожа—селяне. Тепер я живу на маленьку пенсію, нічого не роблю і дні здаються мені без кінця довгими. Єдина розвага моя тепер—це перегортати старі підручники, де-кілька шкільних річників, книжок, що мені дарували. Ось вони,—сказав він, показуючи на свою маленьку бібліотеку,—

тут всі мої спогади, все моє минуле. Іншого в мене немає нічого на світі.

Раптом він заговорив повеселілим голосом:—я хочу зробити вам несподіванку, любий п. Боттіні!—Він встав і, підійшовши до столу, відсунув довгу шухлядку, де було багато маленьких пакунків, з'язаних мотузочками і на кожному було написано привіще учня, з якого класу та якого року. Перегорнувши де-кілька пакунків, старий учитель роз'язав один з них, перегорнув багато паперів, нарешті витяг пожовклий листок і подав його батькові. Це була одна з його шкільних праць, написана більш ніж сорок літ тому! Вгорі було написано: „Альберто Боттіні, писання з квітня 1838 року“. Батько зразу ж впізнав свої великі дитячі написи і з усмішкою почав читати листа. Але раптом сльози навернулися йому на очі. Я піднявся і спитав його, що сталося? Він обняв мене одною рукою і, притискаючи до себе, сказав:—поглянь на цей листок. Бачиш? Це виправляла моя покійна матуся. Вона завжди потовщувала літери *л* та *т*. А останні рядки писала вона власною рукою. Вона привчилась писати так як я і, коли я був дуже стомлений і хотів відпочити, вона дописувала за мене. Свята моя неня! І він поцілував пописану сторінку.

— Ось, сказав учитель, показуючи на інші пакунки,—ось мої спогади. Кожен рік я ховав по одному зшиткові кожного з моїх учнів і ось вони тут всі, „підряд,“—зазначені. Де-коли я переглядаю їх, читаю рядок тут і рядок там, пригадую безліч ряс з минулого життя і мені здається, що я знову живу, як колись. Скільки їх перейшло через мої руки! Ось затуляю очі і бачу одне лице поверх одного, один клас за одним, сотні і сотні хлопчиків; можливо, що багатьох немає вже й на світі. Багатьох я добре пам'ятаю—самих кращих і самих найгірших, тих, від кого я зазнав багато лиха—аджеж поміж ними були й лихі та без-

путні—тож подумайте, як їх багато було! Але тепер, розумієте, я дивлюсь на їх всіх немов з того світу і люблю їх всіх однаково.—Він присунувся до мене і взяв мене за руку.—А чи не пам'ятаєте, усміхаючись, спитав батько,—якого небудь мого пустування?—Вашого?—відповів, усміхаючись, старий учитель,—зараз не пригадаю. Але це зовсім не показує, що ви ніколи не пустували. Хоч все ж ви були добрий хлопчик і серйозний, мов дорослий. Пам'ятаю я, як вас любила ваша мати.. Це дуже приємно, дуже гарно з вашого боку, що ви відвідали мене. Як це ви змогли залишити свої турботи, щоб поїхати до свого старого вчителя—бідахи?

— Послухайте, любий вчителю,—сказав батько.— Я пам'ятаю, коли моя покійна мати привела мене вперше до вас у школу. Вперше їй довелося розлучитися зо мною на дві години і залишити мене не на руках мого батька, а на руках зовсім незнайомої їй людини. Для її щирої душі мій вступ до школи був тим, що виступ у світ, перша розлука з усіх тих розлук, що неминучі в житті: громада вперше брала з її рук сина, якого вона вже ніколи не віддасть їй. Вона була зхвильована, я так само. Вона тремтячим голосом доручила мене вам, а потім, виходючи, з очима повними сліз, ще раз на порозі хитнула мені головою. І в цю хвилину ви поклали одну руку до своїх грудей, а другою зробили такий рух, немов хотіли сказати:—„добродійко, довірьте його мені!..“ Ось цей рух, ваш погляд, з якого я впізнав, що ви зрозуміли почуття та думки моєї матері; цей погляд, яким ви хотіли сказати:—„не лякайтесь!“ цей рух, що обіцяв захист, любов, ласку—назавжди запав в моє серце, і ось ці спогади й примусили мене приїхати з Турину. І ось я тепер прийшов до вас по сорока чотирьох роках, щоб сказати вам:—дякую любий вчителю!—

Учитель не відповідав; він тремтячою рукою гладив моє волосся і руки його з волосся помалу посу-

валися на лоб, а потім на плече. Тим часом батько оглядав ці голі стіни, це вбоге ліжко, шматок хліба, глечечок масла на вікні і, здавалось, хотів сказати:— „Ось і вся твоя нагорода за шістьдесят років праці!“.

Але дідусь був задоволений і з жвавистю знов балакав про нашу родину, про інших вчителів того часу, про шкільних товаришів мого батька; одних він пам'ятав, других—ні; вони давали один одному відомости про де-яких з них. Потім батько залишив розмову, щоб запросити вчителя піти з нами вкупі на село поспідати. Він хутко відповів:—Дякую, дякую вам!—Але, очевиднож, вагався. Тоді батько взяв його за обидві руки і знов попрохав.—Та як же я їстиму?—сказав учитель, —адже ж в мене руки тремтять—для інших це чисте горе!

— Ми вам поможемо, дорогий вчителю,—відповів батько. І тоді вчитель, хитаючи головою і привітно всміхаючись, згодився.

— Чудовий день сьогодні,—сказав він, замикаючи знадвору двері,—чудовий день, дорогий п. Боттіні! Запевняю вас, що буду пам'ятати його, доки живу.—Батько подав вчителеві руку, а той взяв мене за руку, і ми пішли до села. Дорогою ми зустріли двох босих дівчаток, що вели корову за роги і пробіг хлопчик з великою вязкою соломи на плечіх. Учитель сказав, що це були школярі та школярки другого класу початкової школи; вони вранку гнали скот на пашу і працювали на полі, а ввечері надівали черевики і йшли до школи вчитися. Було вже біля півдня. Ми не зустріли більш нікого і через кілька хвилин дійшли до гостиниці. Там ми сіли за великий стіл, посадовивши вчителя між собою, і почали снідати. В гостиниці було тихо, мов в монастирі. Учитель був дуже веселий і від хвилювання руки його тремтіли ще більше. Він зовсім не міг їсти. Батько різав йому м'ясо, ламав хліб, насипав у миску. Коли бідний дідусь підносив до рота

шклянку і починав пити—руки йому тремтіли і зуби дзвеніли об скло. Але все ж таки він з захопленням продовжував балачку про ті книжки, що мали успіх в часи його молодости, про подяку, яку висловлював йому уряд, про життя останніх часів,—говорив з ясним поглядом, з почервонілим трохи лицем, веселим голосом і молодим сміхом. Батько, всміхаючись, слухав його, зхиливши трохи на бік голову. Учитель розлив на себе з чарки вино, батько встав і серветкою обтер йому одягу.

— Залиште, залиште, — сміючись змагався дідусь,—я не дозволю.—Він казав латинські вирази і врешті, піднявши шклянку, що тремтіла в його руці, зовсім серйозно сказав:—За ваше здоровля, п. інженере, за ваших діток і на згадку вашої матері!—

— За ваше здоровля, любий вчителю,—відповів батько,—стискуючи йому руку.

А в протилежній кімнаті шинкарь і інші люде дивились на нас і всміхалися. Вони очевидячки були задоволені, що так вітають їхнього вчителя. В початку третьої години ми вийшли з гостиниці, і вчитель забажав проводити нас до вокзалу. Батько знов подав йому свою руку, учитель згодився і взяв мене за руку, а я ніс його ціпок. Селяне, стрічаючись з нами, зупинялись і довго дивилися на нас, а де-які вклонялись, бо майже всі знають свого вчителя. Коли ми проходили повз один будинок, то вчули багато дитячих голосів, що разом читали по складах. Старий учитель зупинився і хмаринка суму покрила йому чоло.

— Ось що, мій любий п. Боттіні, більш за все завдає мені жалю,—сказав він. Коли я чую ці рідні мені дитячі вигуки, я пригадую, що в цей час, в колишній моїй школі, на моїм місці сидить инший учитель, а не я. Адже ж цю чудову гру я чув впродовж шестидесяти років і моє серце поріднилося з нею...

— О, мій любий вчителю,—сказав батько,—у вас є безліч по всьому світові дітей, котрі завжди пам'ятають про вас так, як і я.

— Ні, ні,—сумно повторив дідусь,—немає в мене більш школи, немає більш дітей. А без них я довго не зможу жити, і швидко вже прийде моя остання година.—

— Не кажіть так, любий вчителю, не думайте про це,—сказав батько. Ви за своє життя зробили багато добра! Ви віддали всього себе на таке велике, святе діло!..—

Старий учитель на хвилину притулив свою сиву голову до батькового плеча і стиснув мою руку... Ми прийшли на вакзал, потяг мав уже рушати.

— Прощайте, любий вчителю,—сказав батько, цілуючи дідуся...

— Бувайте здорові, дякую, прощайте,—відповів дідусь, взявши батькову руку і притискуючи її до свого серця. І я поцілував його і в цей час помітив, що обличчя його було мокре від сліз. Батько підсадив мене у вагон, а коли сам сходив на східці, швиденько взяв товстий ціпок з учительової руки, а замість нього дав свій чепурний ціпочок з срібною головкою, на якій було вирізано перші літери його прізвища.

— Збережіть його на згадку про мене,—сказав він.

Дідусь намагався вернути назад ціпочок, але батько був уже в вагоні і зачинив двері.

— Прощайте, любий вчителю!

— Прощай, сину мій,—відповів учитель.

Цю хвилину потяг рушив.

— Хай благословляє тебе Бог за ту втіху, яку ти дав нещасному, самотньому дідові!—сказав учитель.

— До побачення!—вигукнув йому батько.

Але вчитель похитав головою, немов бажаючи сказати:—„ні, ми більше не побачимось“.

— Так, так,—повторив батько,—до побачення.

Старий учитель підняв угору свою тремтячу руку і відповів.

— Там!..

І так з піднятою рукою зник з наших очей.

О д у ж а н н я.

Четвер, 20-го.

Чи гадав я, що занедужаю, повернувшись з батьком з нашої чудової подорожі, і цілих десять день не буду бачить ні неба, ні зеленої травиці? Я був дуже хворий—такий хворий, що трохи не вмер. Я чув, як мати голосила, бачив, що батько блідий-блідий так пильно дивиться на мене, моя сестра Сільвія та маленький брат розмовляють пошепки, а лікар в окулярах що-дня приходив до мене і щось каже, але я його не розумію. Коротко кажучи, я ледве-ледве не попрощався з світом. Немов у-вісні пам'ятаю, що біля мого ліжка була моя добра вчителька з першого класу, що намагалась зупинити свій кашель і затуляла рота хусточкою, щоб не зтурбувати мене. Пам'ятаю, але невиразно, що мій учитель нахилився до мене, щоб поцілувати і вколоти мене своєю бородою. Немов в тумані бачив я руду голову Кроссі, білі кучері Дероссі, з'одягненого в чорне калабрійця, та Гарроне, що приніс мені мандарин з гілочками і швидко втік, бо його мати дуже занедужала. Потім я немов прокинувся після довгого сну, і, побачивши, що батько та мати усміхаються, а Сільвія співає якоїсь пісні, зрозумів, що мені покращало. О, який страшний був цей сон! Потім я з кожним днем почав видужувати. Прийшов „маленький муляр“ і найперше розсмішив мене „заячкою мордочкою“. Сердешний! Обличчя його подовшало після хвороби, але „заяча мордочка“ в нього виходить тепер надзвичайно гарно. Прийшов Коретті, прийшов Гароффі і подарував мені два квитки на свою нову лотерею: розігрується складаний ножичок з п'ятьма „несподіванками“, якого він добув на вулиці Бертовала у якогось дугісвіта. Учора, в той час коли я спав, прийшов Прекоссі і поклав свою щоку на мою руку так, що й не розбудив мене, але він прийшов з фабрики, де працює

Його батько, лице його було замазане вугіллям і він залишив на моїй руці плями; коли я прокинувся, то побачив їх і дуже зрадив. Дерева за ці де-кілько день дуже позеленіли. Коли тато підносить мене до вікна, я бачу хлопчиків, що біжать з своїми книжками до школи; як я заздрю їм! Але швидко й я вернуся до них. З великою нетерплячкою жду я зустрічі з своїми товаришами, з партою, з садком, з вулицею; довідатися про все, що сталося за цей час і знову взятися до книжок та до зшитків! Мені здається, що я цілий рік не бачив їх! Бідна мама! Як вона зхудла та зблідла! Любий татко! Він здається дуже, дуже змореним! Любі мої товариші! Коли вони відвідували мене, то ходили навспинячки і цілували мене в чоло. Мені й тепер вже, як подумаю, робиться сумно, що колись ми повинні будемо розлучитися. З Дероссі або з ким иншим мені, можливо, ще доведеться вкупі вчитися, але як всі инші? Скінчивши четвертий клас, ми попрощаємось і більш не побачимось. Коли я буду хворий, я не побачу їх біля свого ліжка. Гарроне, Прекоссі, Коретті і стількох инших гарних хлопчиків, стількох любих, добрих товаришів я вже не побачу більше ніколи!..

Робітники-товариші.

Четвер, 20-го.

Чого ж, Енріко, ти написав, що ніколи не побачиш своїх товаришів? Це залежить від тебе самого. Коли ти скінчиш четвертий клас, то будеш вчитися в гімназії, а вони стануть робітниками, але можливо, що ви будете жити багато літ в однім місті і тоді, що ж завважатиме вам зустрічатись і товаришувати? Коли ти будеш в університеті, або в лицей, ти зможеш піти до них в крамниці, або майстерні і з великим задоволенням побачиш своїх товаришів дитинства до-

рослими, коло праці. Хіба-ж ти не відшукаєш Коретті, або Прекоссі, де-б вони не були? Ти, звичайно, підеш до них і пробудеш кілька годин з ними, побачиш, що багато де-чому ти навчишся від них, знайомлючись з життям та світом—адже-ж ніхто інший не зможе тобі розказати до подробиць про їхнє ремесло, про їхню громаду, про твій рідний край. І запам'ятай, що коли ти відцураєшся цих товаришів, ти не знайдеш більш таких, як вони, серед того загалу людей, до якого ти прилучаєшся. І тоді ти будеш жити серед одного гурту людей, а хто живе тільки одним тим гуртом, той скидається на людину, що увесь час читає все ту ж саму книжку. Отож, коли ти розлучишся з цими любими товаришами, то дбай, щоб зійтися з ними власне через те, що вони діти робітників. Ти тільки поглянь: люди вищого стану—це *офіцери*, а робітники—це *салдати* праці, але в громаді також, як і у війську, салдат ні трохи не гірший за офіцера, бо заслуга людини—в її праці, а не в заробіткові, в її здібностях, а не в чині. Та коли порівняти обох, то більш заслуги салдата та робітника, що мають меншу нагороду за свою працю. Отож, найбільше з своїх товаришів люби і поважай синів цих салдатів праці, поважай в них те, що зробили своєю працею та своїми жертвами їхні батьки. Не визнавай різнації, що поділяє людей на можних та бідних, на панів та робітників—на цій різнації будують своє життя, свої почування та товаришування, тільки паскудні, нікчемні душі. Пригадай, що майже вся благородна кров, що пролилась за нашу рідну країну, була пролита тими, хто працював в майстернях та на полях Італії! Люби Гарроне, люби Прекоссі, люби Коретті, люби твого маленького муляра: в цих грудях маленьких робітників тріпочуть найблагородніші серця, і заприсягнися, що ніяка зміна достатку або стану не вирве з твоєї душі цієї святої дитячої прихильності. Заприсягнися, що коли ти, по сорока

роках, йтимеш по залізничій станції і впізнаєш в одежі машиниста твого старого Гарроне з чорним від сажі обличчям... та навіщо мені присягання? Я й так певний, що ти зсочиш до нього на машину і кинешся йому на шию, хоч би й яким ти був великим паном!..

Т в і й б а т ь к о .

М а т и Г а р р о н е .

Субота, 29-го.

Повернувшись до школи, я зразу ж почув сумну новину. Вже кілька день Гарроне не приходив до школи, бо його мати була дуже слаба, а минулої суботи вона вмерла. Учора вранці учитель, скоро увійшов у клас, сказав нам:

— Бідного Гарроне спіткало найбільше дитяче лихо: в нього вмерла мати. Завтра він повернеться до школи. Прохаю вас, діти, поставитися з повагою до страшного горя, що шматує його серце. Привітайтеся з ним ласкаво і серйозно, не дозвольте собі ні пустувати, ні сміятися в його присутності—прохаю вас.

А сьогодні ранком, трохи пізніше інших, прийшов нещасний Гарроне;—мене немов що вдарило в серце. Обличчя його було бліде, очі червоні і він ледве міг стояти на ногах: здавалось, немов він цілий місяць хворів; його не можна було впізнати. Він був увесь в чорному вбранні. Шкода було на нього й глянути! Ніхто не сказав ані слова; всі мовчки дивилися на нього. Коли він увійшов у клас і вглядів парту, над якою на іспитах схилялась до нього мати, щоб дати останню пораду, і де він так часто думав про неї, вьянучи від нетерплячки, щоб швидче побігти їй назустріч,—він безпорадно заплакав. Учитель взяв його до себе, притиснув до грудей і сказав:

— Плач, плач, мій сердешний хлопчику, але не зневіряйся. Твоєї матусі немає вже тут, але вона бачить

тебе, любить, живе біля тебе і прийде день, коли ти побачиш її, бо в тебе така ж добра та чиста душа, як і в неї. Не зневірайся.

Після цієї розмови він провів його до парті і посадовив побіч зо мною. Я не міг відважитися глянути на нього. Він витяг свої книжки та зшитки, яких вже не розгортав кілька день і, поклавши їх на парту, почав перегортати листки. Забачивши в книжці малюнок, на якому було номальовано матір, що вела за руку сина, він знов похилив голову на руки і залився гіркими сльозами. Учитель дав нам ознаку, щоб ми його не турбовали і почав проказувати лекцію.

Мені хотілося сказати Гарроне якесь слово утіхи, але я не знав його. Я доторкнувся до його руки і сказав пошепки.

— Не плач, Гарроне!—Він не відповідав і, не підймаючи голови, поклав свої руки на мої і так залишивсь на де-який час. Коли виходили з школи, ніхто не сказав йому ні слова, всі минали його мовчки, з пошаною. Я побачив свою маму, що прийшла по мене, і побіг до неї, щоб обняти її, але вона відхилила мене і дивилась на Гарроне. Я зразу не зрозумів; потім примітив, що Гарроне дивиться на мене з невиразним сумом, немов хоче сказати:

— Ти обнімаєш свою матусю, а я своєї вже ніколи не обніму! В тебе ще є мати, а моя вмерла!—

Тоді я зрозумів, через що мене мати відхилила і мені стало ще більш шкода Гарроне...

Джузеппе Мацціні.

Субота, 29-го.

Гарроне й сьогодні вранці прийшов блідий і з запухлими від сліз очима; він ледве глянув на маленькі дарунки, що ми порозставляли на парті, аби розважити його. Учитель приніс з собою книжку, щоб прочитати

йому й підбадьорити його. Перед лекцією він сказав, щоб ми всі пішли завтра в Думу, де одного хлопчика, що врятував дитинку в По, буде нагороджено медалею за сміливість, і що в понеділок, замість щомісячного оповідання, він розповість нам про свято.

Потім, звертаючись до Гарроне, що сидів з похиленою головою, сказав йому:

— Гарроне, попробуй написати і ти те, що я буду оповідати.

Ми всі взяли пера. Учитель почав:

„Джузеппе Мацціні народився в Генуї 1805 року і помер в Пізі року 1872; у нього була велика душа патріота, розум письменника і він був першим привідцею та проповідником італійського повстання. Люблячи свій рідний край, він впродовж сорока літ жив у злиднях та у вигнанні і сміливо стояв за свої переконання. Джузеппе Мацціні, що дуже кохав свою матір і унаслідував від неї все, що було найкращого, святого в його чутливій душі, все ж писав своєму найкращому товаришові, щоб втішити його в найбільшій нещасті, приблизно так:

— Товаришу мій, на цім світі більш вже не бачити тобі твоєї матері. Це страшна правда. Я не йду до тебе, бо твоє горе велике й святе, одно з тих, що треба переживати й поборювати в самоті. Чи розумієш ти, що я хочу сказати цими словами:— треба побороти горе,— побороти те, що в лихові найменш святе, найменш чисте, все те, що не зміцнює і не підіймає, а ослабляє і принижує душу. Але инший бік лиха, це те, що облагороджує і зміцнює душу, вона буде жити в твоїм серці і не кине тебе ніколи. Тут, на землі, ніщо не стане тобі замість любові неньки.. І в горі, і в задоволенні, яке ще зможе дати тобі життя, ти ніколи не забудеш її. Але ти повинен згадувати її, любити її, сумувати з приводу її смерті, завжди носити в своїй пам'яті її святе лице. О, товаришу, вислухай мене!

Смерти нема,—вона ніщо. Її навіть не можна зрозуміти. Життя є життя і прямує слідом закону поступу. Учора в тебе була мати на землі, сьогодні в тебе є янгол на небі. Все, що є духовно-прекрасне, переживає земне і набірає більш сили, більш змоги, значить так само і любов твоєї матері. Вона тепер любить тебе ще більш колишнього. І ти відповідаєш їй за свої провини більш, як попереду. Від тебе самого, від твого поводження залежить побачення твое з матіррю в іншому житті. Через це, люблячи матір, шануючи її пам'ять, ти повинен стати кращим, щоб веселити її. Ти повинен наперед при кожному твоїм вчинку питати себе:—чи похвалила б це моя мати? Ти маєш тепер янгола-охоронителя і йому ти повинен відповідати за кожний твій вчинок. Будь же добрим та дужим; дбай про те, щоб подужати зневірря та дійти до спокою великого страждання, а його можуть мати тільки добірні душі,—це бажання твоєї матері.

— Гарроне, сказав учитель, вдаючись до хлопчика: *будь заспокоєним та дужим—це бажання твоєї матері.* Розумієш?

Гарроне хитнув головою, а тим часом дрібні, рясні сльози спадали на його руку та на зшиток...

Геройський вчинок.

(Що-місяшне оповідання).

О першій годині дня ми стояли з учителем перед мійською думою, щоб подивитись, як даватимуть медалю за лицарський вчинок хлопчикові, що вихопив потопачючого товариша з річки По. На будинкові мав великий трьохкольоровий прапор. Коли ми зайшли у двір думи, то там було вже чимало людей. З краю двору стояв великий стіл, засланий червоним сукном; на ньому лежали якісь папери, а позад столу—ряди

позолочених крісел для мійського голови та членів думи. Тут були й думські служителі в блакитних, жовтих та білих панчохах. Праворуч в дворі стояли салдати національної гвардії (в них було багато медалів) і салдати кордонної варті; з другого боку стояли пожарні в святочнім убранні; багато зацікавлених воєнних прибуло сюди: кіннота, гарматчики, стрільці; ще було багато городян, селян, де-кілька офіцерів, жінок та дітей,—у дворі було повно людей. Ми стояли в тому кутку, де вже скупчились учні з інших шкіл з своїми учителями, а позад нас ряд селянських хлопчиків більших і малих—від десяти до вісімнадцяти років. Всі вони сміялись і голосно розмовляли—видко було, що вони з місцевости Борго-По—товариші та знайомі того хлопця, що має одержати медалю. У відчинені вікна дивилися ті, що служать у думі. Галерея бібліотеки також була повна глядачів. Галерея, що була на протилежнім боці двору над ворітьми, була заповнена школярками городських шкіл. Було зовсім, як в театрі. Всі радісно розмовляли, час від часу поглядаючи на стіл, покритий червоним сукном. Під ворітьми стиха грала воєнна музика. Сонце ясно світило. Було дуже гарно! Раптом у дворі, на галереях, з вікон гучно залунали оплески. Я став навспинячки, щоб подивитись: натовп, що стояв позад червоного столу, розступився і наперед вийшли чоловік та жінка. Чоловік вів за руку хлопчика. Це був той хлопчик, що врятував товариша. Чоловік був його батько-муляр, в святочнім убранні; жінка—його мати, маленька та білява, була вся в чорному. Хлопчик теж білявий та маленький в сірій курточці. Коли вони побачили увесь цей натовп і почули оплески, то так засоромилися, що не змогли ні глянути навкруги, ні поворухнутись. Один з думських служащих поставив їх праворуч столу. Хвилину навкруги панувало мовчання, потім з усіх боків знов залунали оплески. Хлопчик поглянув

вгору на вікна, потім на галерею, крутив в руці бриля і, здавалось, не міг зрозуміти, де він є. Мені здалось, що він трохи зхожий на Коретті, але рожевіший на обличчі. Його батько пильно поглядав на стіл. Тим часом хлопчики з Борго-По, що стояли поряд з нами, виходили наперед, махали в його бік руками, бажаючи звернути на себе його увагу і пошепки казали йому:— „Пін! Піно!“ Нарешті він почув, глянув і затулив рота брилем, щоб сховати свою усмішку. Коли це всі салдати національної гвардії взяли на варту: вийшов мійський голова з іншими панами. В нього була трюхкольорова стрічка через плече. Він став за столом, а решта позад та побіч нього. Музики та присутні змовкли і голова почав свою промову. Перших слів я не дочув, хоч зрозумів, що він оповідав про пригоду з хлопчиком. Потім він заговорив дужче, його голос, виразний та дзвінкий, лунав на весь двір і я вже не пропустив ні одного слова.

— Коли він, стоячи на березі, побачив, що товариш його, охоплений жахом смерти, боровся з хвилями, він розірвав на собі одежу і, не вагаючись, кинувся на поміч. Йому гукали:— „Втонеш!“—він не відповідав; його перейняли,—він вирвався; його кликали на ймення,—але він був уже в воді. Річка хвилювалась: небезпека була велика, навіть для дорослого; але він не злякався смерті. Він вчасно вхопив товариша, що був уже під водою і витяг його на поверхню води. Він сміло боровся з хвилями, що заливали його вкупі з товаришом, де-кілька разів він зникав під водою і знов виривав. Він боровся не як дитина, що бажає врятувати другу дитину, а як лицарь, як батько, що бореться за врятування свого сина, в якому вся його надія, все його щастя, життя. Бог не допустив, щоб така лицарська сміливість даремно згинула. Маленький пловець вирвав у розгніваної річки її поживу. Він витяг товариша на берег і разом з іншими помагав вернути

його до життя; потім, зовсім заспокоєний, повернувся додому і так розповів своїм батькам про цю подію, немов то була річ звичайна. Панове! Лицарство варте того, щоб його поважати. Але це лицарство заслуговує ще більшої поваги, коли його виявляє дитина, що не керується шанолюбством, що не шукає в цьому якоїсь користи для себе; коли його виявляє дитина, од котрої ми нічого не вимагаємо, яку ми вважаємо благородною і вартою любови і тоді, коли вона й не зробить такої жертви, а тільки розуміє і надає вартости чужій саможертві,—таке лицарство надзвичайно велике! Я більше нічого не скажу, панове. Я не хочу вихваляти такий незвичайний по своїй величності вчинок. Ось він перед вами—хоробрий, гарний хлопчик. Салдати, вітайте його, як брата; матері, благословляйте його, як сина; діти, запам'ятайте його ймення, його риси, хай вони навіки лишаться в вашій уяві, у вашому серці. Підійди сюди, хлопчику. З дозволу короля Італії, я даю тобі медалю за громадську заслугу!

Дужі вигуки—„Слава, Слава“, залунали на увесь двір. Мійській голова взяв на столі медалю, пришпилів її на груди хлопчикові, потім обняв і поцілував його. Мати плакала з радощів, а батько стояв, похиливши голову на груди. Голова стиснув їм обом руку і передав матері перев'язаний стрічкою указ про те, що йому даровано медалю. Потім він, вдаючись до хлопчика, сказав:

— Нехай же спогад про цей гарний для тебе і щасливий за для твоїх батьків день на протязі всього твого життя буде тримати тебе на цій дорозі добра та чести. Бувай здоров!

Голова пішов, музика заграла і, здавалось, все скінчилось. Але ось гурт пожарних розступився; хлопчик, років восьми або десяти, протиснувся наперед і кинувся на шию хлопчикові-лицареві. Знов все подвірря залунало від оплесків та вигуків: „Слава“. Всі

зразу зрозуміли, що це був витягнений з річки хлопчик,—він прийшов віддячити за своє врятування. Попілувавши товариша, він взяв його за руку, щоб провести додому. Попереду йшли хлопчики, за ними батько та мати, що ледве протискувались між натовпом солдатів, жінок та дітей. Кожен пролазив наперед, або ставав навспинячки, щоб побачити юнака. Ті, повз яких він близько проходив, зтискували йому руку. Коли він проходив біля школярів, вони всі замахали йому брилями. Хлопчики з Борго-По підняли страшенний галас, смикали його за руку й гукали: „Пін! Хай живе Пін! Гарно Пін“!—Він пройшов повз мене. Щоки його палали, він був щасливий, медаля була на трьохкольоровій національній стрічці. Його мати то сміялась, то плакала з радості, а батько крутив одного вуса і рука його тремтіла. З вікон та з галереї навкруги лунали вигуки та оплески. Раптом, перед виходом з двору, з галереї, що над ворітьми, посипався на голову хлопчика, його батька та матері цілий дощ фіялок та стокроток. Де-хто піднімав їх з землі і подавав матері. А музика десь у дворі тихо, тихо грала чудову мелодію. Здавалось, що співи багатьох срібних голосів повагом неслися у плин за водою річки.

Д і т и - к а л і к и .

П'ятниця, 5-го травня.

Сьогодні я не був у школі, бо трохи занедужав і мама взяла мене з собою до інституту дітей-калік, куди хотіла віддати маленьку воротареву дочку; але вона не дозволила мені зайти в середину.

„Чи зрозумів ти, Енріко, через що я не пустила тебе? Я не хотіла, щоб вони заздрили, дивлячись на тебе, дужого, кремезного хлопчика: і без цього їм часто доводиться почувати себе погано, побачивши ду-

жих дітей. Яке сумне видовисько! Коли я вступила туди, слюзи так і навернулись на очі. Їх було біля шестидесяти хлопчиків та дівчаток... Безщасні, змучені кісточки! Відолашні покручені, понівечені ручки та ніжки! Нещасні скалічені тільця! Я зразу ж побачила багато гарних, розумних та ласкавих очей; у одного дитинчати був загострений носик та витягнене підборіддя, мов у бабусі, але, разом з цим, приємна, янгольська усмішка. Де-які, коли дивитись на них, здаються чепурними і без всяких хиб; але досить їм повернутись... і серце стискується від болю. Приходив лікар, оглядав їх. Він становив їх на ослінчик, обдивлявся опухлі животки та сугавчики; вони ні трохи не соромилися; видно було, що ці діти вже звикли до того, щоб їх роздягали, оглядали, повертали на всі боки. І тільки подумати, що це вони переживають краще становище своєї хвороби, бо тепер мало відчують страждання. Але хто може розказати про ті муки, що вони переживали при перших змінах свого тіла, коли вони бачили, що з кожним днем хвороби вони все більше втрачають любов тих, що оточують їх. Бідні дітки! Скільки разів їх самих кидали де-небудь в кутку кімнати або двору, аби-як годували та зневажали гидким глузуванням! Тепер же їх доглядають, добре годують, вчать їх гимнастиці і де-які видужують. Учителька сказала їм робити гимнастику. Жаль було дивитись, коли по її приказу з під столів вилазили ці перев'язані, опухлі ніжки, знівечені руки, які хотілось поцілувати! Де-які, не маючи сили підвестись з ослону, довго силкуються встати на милиці і, врешті, бліді та зтомлені сідають на своє місце. О, Енріко! як ви всі, дужі, мало дбаєте про здоровля! Я в цей час думала про вродливих та міцних дітей, яких матері з погордою показують всім, тішучись їх вродливістю, і мені захотілося притиснути до свого серця всі ці сердешні голівки, і, коли б я була самотною, я б сказала:—не

піду звідсіль, буду вам матіррю до останнього дня мого життя... І вони заспівали, так заспівали дзвінко, лагідними та сумними голосами, що серце завмірало від жалю. Учителька похвалила їх, і коли вона проходила поміж партами, вони цілували їй руки: так вони вдячні тим, хто робить їм добро.—Оці янголи зовсім не дурні і гарно вчаться,—сказала мені вчителька—гарна молода дівчина, лице якої виявляє велику добрість, але воно було трохи засмучене, немов на ньому відбилосся те горе та нещастя, що вона полегшує своїми турботами. Славна дівчина! З тих людей, що заробляють собі хліб, нічия праця не може бути святішою над її працю“.

Т в о я м а т и.

Д о п о м о г а.

Вісторок, 9-го.

Сестра моя Сільвія така-ж добра та ласкава, як і мама, в неї таке-ж добре серце. Я дописував учора ввечері частину щомісячного оповідання: „Від Апенин до Андів“, котре нам призначив учитель переписувати частками, бо воно дуже довге. Як ось несподівано навспинячки увиходить Сільвія і пошепки каже мені:—Ходімо зо мною до мами. Я чула, як вони з татком балакали сьогодні вранці: татусеві не пощастило в якомусь ділі, він був дуже засмучений, і мати розважала та підбадьорювала його. Ти розумієш: у нас велика скрута—немає грошей. Татусь казав, що треба буде де в чому собі одмовити, зменшити трати, щоб підмогтися. Треба і нам стати на підмогу—права-ж? Ти згоден? Гаразд. Я буду говорити з мамою, а ти з усім згоджуйся; дай мені слово чести, що ти пристанеш на все, що я казатиму.

Вона взяла мене за руку і ми пішли до мами, що сиділа з шитвом. Я сів на однім краю ослона біля неї, сестра на другім і зразу-ж сказала:

— Слухай, мамо, ми маємо щось сказати...

Мама здивовано глянула на нас, а Сільвія почала:

— У тата немає грошей—правда?

— Що ти говориш?—сказала мати і почервоніла.—

Це неправда! Хто це тобі наговорив?

— Я знаю, рішуче відповіла Сільвія.—Ну, так от слухай, мамо; ми також повинні чимсь вам допомогти. Ви обіцяли подарувати мені на-прикінці цього місяця овівало, а Енріко дожидав ёкриньку з фарбами—ми від всього одмовляємося; ми не хочемо даремно витратити гроші. Ми й так будемо задоволені.

Мама хотіла сперечатись, але Сільвія перепинила її:

— Ні, ні, нехай буде так, ми так хочемо. І доки в тата не буде грошей, ми не хочемо овочів і ніяких ласощів: нам доволі буде юшки, снідати будемо хлібом. Через це ми мало будемо витратити на харчі. І ми обіцяємо, що завжди будемо всім задоволені. Правда-ж Енріко?

Я відповів, що з усім згоджуюсь.

— Завжди будемо всім задоволені,—знову сказала Сільвія, затуляючи матері рота поцілунками.—І, коли треба буде одмовитися від одежі, ми одмовимося, ми охоче віддамо все і, навіть, згодні продати наші дарунки. З свого боку я віддам всі мої речі, я буду тобі за наймичку, буду працювати з тобою цілісінький день, буду робити все, що треба,—я згодна на все!

— На все!—вигукнув я, кидаючись в обійми матері,—аби тільки мої тато та неня не горювали, аби тільки я знов побачив вас обох спокійними та щасливими з вашою Сільвією та Енріком. Ми вас так любимо, що згодні віддати за вас своє життя.—

Я ніколи не бачив мами такою щасливою! Ніколи не цілувала вона нас так міцно, а сама сміялась і плакала... Потім вона почала запевняти Сільвію, що та не так зрозуміла, що ми зовсім не в такому скрутнім

становищі, як вона гадає; дуже дякувала нам і була весела увесь вечір. Коли прийшов тато, то вона про все йому розказала. Тато не сказав ні слова; але сьогодні сідаю за стіл і... мені було приємно і разом сумно: знаходю під моєю серветкою скриньку з фабрами, а Сільвія під своєю—овівало!..

П о ж е ж а.

Четвер, 11-го.

Сьогодні вранці я скінчив переписувати мою частину оповідання „Від Апенин до Андів“ і міркував: про що б написати писання, що нам призначив учитель. Раптом я вчув незвичайні вигуки голосів на східцях і і через декілька хвилин в нашу квартиру ввійшло два пожарних і попрохали у батька дозволу оглянути труби та димарі; з-надвору вилітало полум'я і вони не могли зрозуміти, від чого це сталося.

— Обдивіться, — сказав батько.—Хоч у нас ніде не було вогню, вони обійшли всі кімнати, притуляли до стін вуха, щоб послухати, чи не гуде бува вогонь в димарях, що сходять на другий поверх. Тим часом коли пожарні обдивлялись, батько сказав мені:

— Ось тобі, Енріко, й єсть що для писання:—пожарні. Попробуй написати про те, що я розкажу тобі. Тому буде два роки, коли я бачив їх, як вони працювали. Пізно ввечері я повертався з театру Бальбо. Коли я звернув на вулицю Пома, то углядив незвичайне освітлення і натовп людей: один будинок був у полум'ї:—з вікон та з під покрівлі вихоплювались клубки диму та червоні смуги вогню. У вікнах з'являлись чоловіки та жінки й зникали з розпачливим криком...

Біля воріт була велика метушня; люде гукали:— „Вони згорять живими! Поможіть! Пожарних!“ В ту-ж

хвилину під'їхали пожежарні; четверо з них позплигували з воза і побігли в будинок. Тільки що вони зникли, як сталась така подія: в одному вікні третього поверху з'явилася жінка; вона з галасом вхопилася за ґтахетку балкону, перелізла через неї і немов звисла в клубках диму та вогню. В натовпі почулися перелякані вигуки. Поперелякувані мешканці помилково затримали пожежарних на другім поверсі, і вони вже зломали стіну і кинулись в кімнату, коли їм загукали:— На третій поверх!—Вони кинулися на третій поверх. Тут все валилося; падали сволоки, проходи були повні вогню; дихати було нічим. Щоб потрапити в кімнати, де були люди, треба було злізти на покрівлю і через хвилину ми побачили в клубках диму чорну постать, що посувалася по черепичній покрівлі. Це був керовничий. Але до того місця покрівлі, що було над охопленим полум'ям мешканням, можна було пройти тільки по вузькій смужці, решта була у вогні, а ця смужка вкрита снігом та льодом і ні-за-що було вхопитися.— Там не можна пройти!—гукали знизу. Керовничий наблизився до краю покрівлі: всі затремтіли й стежили за ним, зтримуючи дихання:—він перейшов небезпешне місце—пролунав загальний вигук радості. Керовничий все йшов і, коли дійшов до призначеного місця, почав рубати дошки, лати, щоб пролізти в середину будинку. Жінка все ще трималась на балконі, кожную хвилину вона могла впасти на вулицю. Дірку було прорубано, керовничий зняв з себе ремінець і спустився вниз. Тим часом наспіли й інші пожежарні. Швидко було поставлено драбину з того боку будинку, звідки чулися розспачливі вигуки. Але, здавалось, було вже пізно.— Ніхто не врятується!—гукали всі,—й пожежарні згорять.— Звичайно.—Вони загинули!—

Коли це раптом на балконі з'явилася чорна, освітлена полум'ям, постать керовничого; жінка вхопилася за його ший:—він взяв її на руки і поніс в кімнату.

Увесь натовп радісно загукав з радости.—Але решта? Як вони позлазять? Несподівано один з пожарних виліз з вікна, став правою ногою на лутку, а лівою на драбину і немов повис в повітрі. З середини йому подавали переляканих людей, а він передавав їх своїм товаришам, що стояли на драбині з вулиці. Першою було врятовано жінку, що висіла на балконі, потім маленьку дівчинку, ще жінку та дідуся. Потім злізли й пожарні, керовничий же зліз останнім. Натовп вітав всіх оплесками. Але, коли з'явився керовничий, що перший кинувся на зустріч небезпеці, ладен був на саможертву, всі вітали його, як побідника: простягали йому руки в великім пориванні радости та подяки. Досі невідоме призвище Джузеппе Роббіно—пролунало з усих вуст... Чи розумієш ти? Ось де хоробрість, ось де дійсна сміливість, коли чоловік не розмірковує, не вагається, а немов блискавка кидається туди, де потрібна поміч, де чує крик безщасних. Я поведу тебе колись на вчиття пожарних, де ти побачиш керовничого Роббіно; адже-ж ти радий був би з ним познайомитися? Правда ж?

Я відповів, що хотів-би.

— Та ось і він,—сказав батько. Я з здивуванням повернувся. Через кімнату йшли пожарні. Скінчивши оглядання, вони прямували до виходу. Батько показав мені на пожарного з нашивками, що був зростом нижчий за інших, і сказав мені:—ти можеш стиснути руку керовничому Роббіно. Керовничий зупинився і з усмішкою подав мені руку: я стиснув її, він уклонився і вийшов. Гарзд запам'ятай його,—сказав мені тато,—з тисячі рук, що доведеться тобі стиснути в житті, за певне не знайдеться десяти, що були б варті цієї руки!..

Від Апенин до Андів.

(щомісячне оповідання).

Багацько літ минуло з того часу, як один генуезький хлопчик років тринадцяти, син робітника, сам помандрував до Америки, щоб відшукати свою матір. Років за два до цього, його мати поїхала до Буенос-Айресу, головного міста Аргентинської республіки. Вона мала надію стати за наймичку в якійсь заможній родині і за де-який час заробити стільки, щоб підтримати своїх дітей, бо вона зuboжила та влізла в борги. Вже чимало сміливих жінок мандрувало на ці заробітки і через де-кілька років поверталися додому, зібравши инколи не одну тисячу лір *), бо в Америці наймичкам дають добру платню. Гіркі сльози лила мати, покидаючи своїх синів: старшому було вісімнадцять років, а меншому всього одинадцять, одначе вона сміливо, з повною надією, помандрувала в далеку дорогу. Мандрівка ця була щаслива, бо в Буенос-Айресі вона швидко знайшла місце в одній аргентинській родині, що добре платила їй і гаразд з нею поводилася. Місце це знайшов їй родич її чоловіка, крамарь з Генуї, що вже здавна оселився тут. Де-який час вона справно листувалася з рідними. Умовилися вони так, що чоловік посилав листи своєму родичеві, а той уже передавав їх жінці. Відповіді йшли так само через нього. Заробляючи вісімдесят лір на місяць і не витрачаючи нічого на себе, вона що три місяці відсидала до дому чимало грошей, а з них уже її чоловік сплачував борг. Він так само працював і був задоволений своїм становищем. Його підтримувала ще надія, що жінка швидко повернеться; хата без неї здавалась пустою; найбільш сумував найменший син; він дуже любив свою матір і ніяк не міг скоритись тому, щоб довго не бачити її.

*) Ліра—італійська монета, на наші гроші—37 к.

Через рік, після того, як вона поїхала, одержали вони короткого листа, в якому вона писала, що кепсько себе почуває і відтоді не мали від неї ніяких звісток. Два рази писали своєму родичеві, той не відповідав. Написали до тієї родини, де служила мати, але мабуть перекрутили прізвище і лист не дійшов, бо відповіді не було. Боячись якогось нещастя, написали до Італійського консульства в Буенос—Айресі, щоб дістати якісь відомости. Через три місяці консул відповів їм, що було видруковано оповістку по часописах, але ніхто не з'явився і, навіть, не відгукнувся. Це могло трапитися з багатьох причин, а головне через те, що, обєрїгаючи славу своєї родини, бідна жінка не схотїла зневажати свого прізвища назвою наймички і не сказала хазяїнам свого дійсного ймення. Минали місяці, а відомостів все не було. Всі сумували, але найбільше горював меншенький син. Що робити? До кого вдатися? Перша думка, на якій було спинився батько—їхати до Америки шукати жінку. Але праця? Хто ж буде годувати його синів? Старший син не міг їхати, бо він тільки що почав де-що заробляти і був потрібний для родини. Вони були дуже стурбовані, провадячи щодня все одну балачку, або мовчки дивилися один на одного,—коли раз у вечері найменший хлопчик Марко, раптом, рішуче заявив:

— Я поїду до Америки шукати маму.

Батько зажурено похилив голову, та нічого не відповів. Це був чудовий, але небезпечний намір. Чи можливо, щоб тринадцятилітній хлопчик сам помандрував до Америки! Однак хлопчик вперто держався свого бажання і другого дня казав, мов дорослий:

— Адже ж інші, навіть, менчі від мене, їздять. Коли я попаду на пароплав, я доїду, як і всі, а прибувши туди, мені треба тільки знайти дядькову крамницю. Італійців там багато, хтось та покаже мені дорогу. Коли я відшукаю дядька, то піду до консула і

буду шукати ту родину, де служить мама. Щоб там не трапилось, а для кожного знайдеться діло; я завжди зароблю собі, щоб повернутися до дому.

Нарешті йому пощастило вмовити батька. Батько знав міцну вдачу найменшого сина, його розсудливість і силу його бажання; знав, що він здатний перетерпіти всякі пригоди, особливо, ради того, щоб відшукати дорогу, кохану неньку. До цього ще капітан пароплаву товаришував з одним його знайомим і, довідавшись про намір хлопчика, взявся добути йому даремно квиток на проїзд в третій класі до Аргентини. Тоді, після недовгого вагання, батько погодився і дозволив хлопчикові помандрувати до Америки. Йому дали клунок з одежою, дяцькову адресу і одного чудового весняного дня провели його на пароплав. Батько стояв на східнях пароплаву, що збирався вже рушати в дорогу і, цілуючи в останній раз сина, говорив йому з сльозами на очі:

— Марку, сину мій, не сумуй, не журися. Памятай, що ти ідеш з святою метою і Господь тобі допоможе.

Сердешний Марко! В нього було добре серце і він ладен був терпіти найтяжчі муки, але, коли за обрієм зникла Генуя, і він опинився серед моря на пароплаві, що був сповнений селянами-мандрівниками, опинився сам, без знайомих; з маленькою своєю торбичкою, то несподівано його охопив сум. Два дні він пробув, зігнувшись, мов щеня, на носі пароплаву, майже нічого не їв і все плакав. Невеселі думки снували в його голові, але найсумніша була та, що може матері вже немає на світі.. В його неспокійних та тяжких снах раз-у-раз з'являлось обличчя незнайомої людини, що дивилася на нього з жалем і казала йому пошепки:—Твоя мати вмерла.—Хлопець, здержуючи крик, прокидався. Як перепливли Гібралтарську протоку, хлопчик, бачучи безкраю рівнину Атлантичного океяну, підбадьорився і де-яка надія зажеврилася в

його серці. Але не надовго. Ця безкрая водяна просторинь, спека, сумні обличча селян-мандрівників, розуміння своєї самотности—знов нагнали на нього сум. Наступаючі одноманітні дні зливались в його уяві з минулими, запаморочували йому голову. І кожного ранку прокидаючись, Марко лякався думки, що він самотний серед окіяну на дорозі в Америку. Чудові летючі риби, що иноді падали на поміст пароплаву, дивовижний захід сонця у великі вогняно-кріваві хмари, нічний виблиск окіянських хвиль,—все це здавалось йому не звичайними явищами, а якимись вигадками, фантастичними примарами. Кілька днів була негода і він не виходив з спільної каюти, де все тремтіло і немов валилося, де навкруги себе він чув прокльони та плач і уявляв, що настала його остання година. Але ось знов наступали безвітряні дні неможливої спеки, безконечного суму; тяглися години повної мовчанки, коли мандрівники лежали на підлозі, мов неживі. Здавалось, що його мандрівці не буде кінця: вода та небо, небо та вода—учора, сьогодні, завтра; здавалось, що так буде завжди, завжди буде все те саме. І він цілі години стояв збоку на пароплаві і дивився на безкрає, могутнє море. В його голові пролітали нескладні думки про матір, очі заплющувалися, він дрімав і тоді знов йому уявлялось обличча незнайомої людини, що з жалем дивилася на нього і казала пошепки:— Твоя мати вмерла!

Тоді він прокидався тремтючи, і хоч розплющував очі, але все ще ввижались йому якісь примари. Двадцять сім днів тяглася подорож. Треба сказати, що останні дні були чудові. Година стояла гарна, повітря обвівало прохолодою. Марко зазнайомився з одним дідусем з Ломбардії, котрий їхав до свого сина-хлібороба в Америку, що жив в околиці Розаріо. Хлопчик розповідав йому про себе та про своїх рідних, дідусь подбадьорював його, ляскаючи по спині:

— Не лякайся, малятко, знайдемо твою матір здоровою та щасливою!

Це піддавало хлопцеві сили і його передчуття перетворювалися в радість. Сидючи рядком з старим селянином, що кутив люльку, дивлючись на інших мандрівників, що співали пісень його рідного краю, він багато разів уявляв собі своє прибуття до Буенос-Айресу, уявляв, як він побіжить на таку-то вулицю, знайде крамницю, побачить брата в-других і загукає йому:—Де моя мама, чи здужає вона? Ходімо швидко!

— Ходімо!

— І ось вони біжать по східцях, відчиняють двері і... Але тут розмова його з самим собою припинялась і всю його душу охоплювало почуття невимовної ніжності. Тоді він виймав з пазухи іконку і, цілуючи її, починав молитися. Нарешті, на двадцять сьомий день після відпливу з Генуї, пароплав досягнув своєї мети. На сході починало червоніти, коли пароплав об'якорився в гирлі широкої річки Ла-Плати, де послалося і місто Буенос-Айрес, столиця Аргентинської республіки. Цей чудовий ранок віщував хлопцеві якісь гарні ознаки. Він мінився від радості та нетерплячки. Його мати була так недалеко від нього! В цю хвилину йому здалося, що вся довга мандрівка тяглася один мент. Він швидко побачить її! І ось він в Америці, в Новому Світі. Як це він наважився поїхати в таку далечину! Його подорож здавалась йому сном, немов це він тільки що прокинувся. Він почував себе таким щасливим, що навіть не сумував, коли, пошукавши в кишенях, побачив, що одного вузлика з грішми не стало. Хтось в дорозі витяг його, лишивши йому кілька лір. Та що йому до цього? Адже ж він ось швидко побачить свою матір! Держучи в одній руці свій клуночок, Марко разом з кількома іншими італійцями сів на маленький пароплав, на ньому приплив до берега і по-

прощавшись з дідусем-ломбардійцем, попрямував в город. Вступивши на першу вулицю, Марко зупинив якогось незнайомого робітника і попросив показати йому дорогу на вулицю Лос-Артос. Робітник здивовано глянув на нього і спитав, чи він уміє читати. Марко відповів, що вміє.

— Ну, так оце ж,—сказав робітник, показуючи вздовж вулиці,—йди просто по цій вулиці і читай на розі назву кожної пересічної вулиці, доки не знайдеш „Лос Артос“.

Хлопчик подякував і пішов по вказаній дорозі. Це була пряма та безконечно довга, але вузька, вулиця з низькими білими будинками, схожими на звичайні хати. Тут був великий рух людей, підвод, возів, що здіймали великий гомін та гуркіт. То тут, то там маячили різнобарвні прапори, а на них великими літерами були прописані дні й години, коли пароплави відпливали до невідомих міст. Вулицю перетинали праворуч і ліворуч інші, так само довгі вулиці з низенькими білими будинками, і на цих вулицях лунав гомін людей та гуркіт колес. На-прикінці вулиці, десь далеко мріла величезна американська рівнина, що нагадувала безкрає море. І хлопчикові здавалось, що місто роскинулося на величезну просторінь, що по цій вулиці можливо йти цілі дні, тижні і бачити все такі самі вулиці, що простяглися по всій Америці. Він уважливо вдивлявся в назвиська вулиць і читав чудернацькі, незвичні назви. Серце його завмерло від радості, що ось скоро він знайде ту вулицю, що з такою нетерплячкою шукає. Він оглядав кожну стрічну жінку, думаючи стрінути свою матір. Раптом, коли він побачив якусь жінку, серце його завмерло і кров вдарилася в голову. Він опередив її і заглянув їй в обличчя: то була негритянка... Марко йшов поспішаючись. Нарешті, на однім розі вулиці він прочитав: „Лос-Артос;“—звернув в вулицю і побачив число 117. Крамниця його брата в-других була під

числом 175. Тепер він уже не йшов, а біг. Невже ж я ось зразу побачу свою маму?.. подумав він. Це вже вона. Він глянув на двері і побачив сиву бабусю в окулярах.

— Кого тобі треба хлопчику?—спитала його на еспанській мові бабуся.—Хлопчик, задихавшись, відповів:—Адже ж це крамниця Франческа Мереллі—вона ж?

— Франческо Мереллі вмер,—відповіла бабуся...

Хлопчикові здалося, що немов його хто вдарив ножем в серце.

— Коли ж він умер?...

— Та вже давно,—пояснила бабуся,—вже кілька місяців тому. Справи його погіршали і він утік. Кажуть, що він поїхав в Байа-Бланку,—це далеко відси,—і швидко там умер. Його крамниця належить мені.

Хлопчик зблід, потім швидко заговорив:—Мереллі знав мою матір, а вона була тут наймичкою у пана Мекінес, він один тільки міг би мені сказати, де її знайти. Я приїхав до Америки шукати свою матір. Мереллі пересилав її листи. Я повинен відшукати мою матір.

— Бідний хлопчик,—сказала бабуся,—я цього не знаю, але ось спитаю в хлопчика, що прибірає в дворі. Він знав того парубка, що виконував доручення Мереллі. Можливо, що він щось знає про неї. Вона пішла до других дверей крамниці і гукнула хлопчика. Той швиденько з'явився.

— Скажи,—спитала, чи знаєш ти, що робітник Мереллі носив листи до якоїсь наймички?

— До пана Мекінес?—пам'ятаю, на кінці вулиці Лос-Артос.

— Дякую, дякую, пані! вигукнув Марко.—Яке ж число будинку? Ви не знаєте?—Хай хлопчик мене проведе,—ходім зо мною, хлопчику, зараз, цю ж хвилину—в мене є ще гроші.

Він сказав це так рішуче, що хлопчик відповів:— Ходім!—і пішов вперед. Майже бігом дійшли вони до краю вулиці і, зайшовши в двір, зупинилися перед чепурними чавунними штахетками, крізь яких було видко маленький, зарослий квітками, двір. Марко смикнув за дзвінок. З'явилась пані.

— Тут живе родина Мекінес?—з заміраючим серцем спитав хлопчик.

— Вони жили тут,—відповіла на італійській мові пані,—а тепер тут живемо ми—Зебалос.

— А куди ж виїхали Мекінес?—з острахом спитав Марко.

— Вони виїхали до Кордови.

— Кордови!—вигукнув Марко.—Де ж ця Кордова? А наймичка, що жила в них? моя мати.—В них наймичкою була моя мати!—Чи вони завезли також і мою матір з собою?

Пані подивилась на його і сказала:—Я не знаю, але можливо, що знає мій батько. Він познайомився з ними, коли воли виїздили. Пождіть хвилинку.

Вона пішла і через хвилину повернулася з батьком. Це був високий пан з сивою бородою. Він пильно глянув на привітного маленького генуезця з білявим волоссям і спитав його:

— Твоя мати з Генуї?

— Еге, відповів Марко.

— Ну, так їхня наймичка, що приїхала з Генуї, поїхала з ними—це я напевно знаю.

— Куди ж вони поїхали? До Кордови?

— Еге.

Хлопчик зітхнув, потім рішуче сказав:

— Я поїду до Кордови.

— Бідне хлоп'ятко!—вигукнув пан, з жалем дивлячись на нього. Бідашне дитятко. Адже ж Кордова дуже далеко.

Марко зблід мов полотно і вхопився рукою за штахетку.

— Годі, годі,—сказав пан; йому було дуже шкода сердешної дитини,—ходім до мене, ми там розміркуємо, що треба за для тебе зробити.

Вони увійшли в кімнату, пан посадив біля себе хлопчика і попросив його розказати все про його мандрування, потім, трохи подумавши, сказав:

— У тебе запевно немає грошей?

— Є ще трохи,—відповів Марко.

Пан подумав ще кілька хвилин, потім сів до столу, написав листа і, подаючи його хлопчикові, сказав:

— Слухай, маленький італійцю! З цим листом йди до Боку—це маленьке місто, а в ньому живе багато генуезців. До нього дійдеш за дві години. Кожен проходивший покаже тобі дорогу. Там ти знайдеш пана, до якого я пишу цього листа. Він завтра справить тебе до міста Розаріо і дасть тобі до когось листа, а там допоможуть тобі доїхати до Кордови. Там ти знайдеш родину Мекінес і твою матір. А поки що візьми ось це.

І він дав хлопчикові кілька лір.—Йди і не журися, тут скрізь є твої земляки і ти не зостанешся без допомоги. Ходи здоров!

Хлопчик подякував і, взявши свій клунок, пішов собі. Попрощавшись з своїм маленьким проводирем, він повагом попрямував в той бік, де було місто Бока. Зтурбований та засмучений переходив він тепер велике місто.

Все, що сталося з ним з цього менту до вечора другого дня, лишилося в його уяві немов якийсь сон, все промайнуло, мов якісь примари, що почали ввижатися йому од знесилля, розпуки та нещастя.

Майже цілий день він просидів на брусках, дивлячись на тисячі різних пароплавів та човнів, а до того одну ніч проспав в маленькій кімнаті, з носильщиком порту Бокі. На другий день увечері він опи-

нився на великому байдаці, що був наповнений садиною, і мав іти до Розаріо. Керували ним три дужих, загорілих генуезці. Хлопець почув знайому, рідну, мову і це підбадьорило його і надало йому більше сміливості та сили. Подорож тяглась три дні й чотири ночі і завжди давала малому мандрівнику багато нових і несподіваних вражінь. Три дні й чотири ночі байдак плів собі по річці Парані, що була дуже велика, і річка По проти неї здавалась маленьким струмочком. Коли побільшити довжину всієї Італії в чотири рази, то вона ще не досягне до кінця цієї величезної річки. Тихо посувався байдак проти течії, проходячи повз роскинутих вздовж річки островів, що поросли померанцевими деревами та вербами, і здавалися пливучими гаями. Навкруги панувала непорушна тиша. На протязі довгого часу здавалось, що серед цих пустельних берегів, на цих водах, у перше з'явилися люде, у перше відважився пливсти тут цей невеличкий парусний байдак. Чим далі вони посувалися, тим більше лякала хлопчика ця річка. Він почав уявляти собі, що його мати живе десь біля початку цієї річки і що до неї доведеться йому пливсти цілі роки. Два рази на день він їв небагато хліба та м'яса, що давали йому робітники, жалючі його. Вночі він спав на палубі і, прокидаючись від сну, здивовано поглядав на місяць, що лив рівне світло на безкраю просторінь річки та на пустельні береги, і тоді серце його стискалось з остраху.

— Кордова! Кордова!—повторяв він сам собі і це місто здавалося йому одним з тих таємних міст про які оповідають тільки в казках. Але потім промайнуло в його голові:

— Тут проїздила мама, вона бачила ці острови, ці береги!—І тоді ці пустельні місця не здавалися йому чужими та страшними.

Вночі хтось з робітників співав пісні.

Ці слова нагадували йому слова матері, коли вона в дитинстві колихала його і ось, в останню ніч, почувши цієї пісні, Марко заривав. Робітник залишив співати, а потім гукнув йому:

— Бадьорись, бадьорись, хлопчику! Генуезцеві не личить плакати, від того що він далеко від свого краю! Генуезці весь світ обійдуть, як переможці-побідники.

При цій мові хлопчик підбадьорився, почув в собі кров генуезця. Він сміливо підняв голову і, вдаривши кулаком по стерну, рішуче сам собі вигукнув:

— Нехай так! Коли б довелось мені обійти весь світ, їхати ще цілі роки, проїхати безліч верстов,—я сміливо буду йти вперед, доки не знайду своєї матері, навіть, хоч би й довелось вмерти від знесилля біля її ніг! Коли б тільки мені побачити її ще раз!

І з цією думкою він одного холодного ранку приплив до Розаріо, що роскинулось на високім березі річки Парани, а в воді її відбивалися щогли кораблів всяких народів.

Швидко він зійшов на беріг і, держучи під пахвою свій клунок, пішов відшукувати того пана, до якого мав листа з міста Бока. Він прийшов в Розаріо, мов в зовсім знайоме місто. Ті-ж без краю довгі, прямі вулиці з рядом низьких білих будинків, а над ними в усі боки простягався телеграфний та телефонний дріт; той же гомін людей, гуркіт колес... Думки мішались в голові Марка; йому, навіть, здавалось, що він знов приїхав до Буенос-Айресу і знов має відшукувати свого родича. Він йшов цілу годину, повертаючи то праворуч, то ліворуч. Йому здавалось, що він переходить все ту ж саму вулицю. Розпитуючись людей, він таки знайшов будинок того пана, що до нього мав листа. Сіпнув за дзвінок і на порозі з'явився гладкий, білявий, сердитий чоловік, очевидночки воротарь, що суверо спитав його:

— Кого тобі треба? .

Хлопчик сказав ймення того пана, що шукав.

— Хазяїна немає дома,—відповів воротарь,—він учора ввечері поїхав до Буенос-Айресу з усією родиною.

Хлопчик остовпів. Потім пробурмотів:

— Але ж в мене... нікого тут немає! Я зовсім самотний!—І він подав листа. Воротарь взяв його, прочитав і, бурмочучи, сказав:—Що мені з ним роботи? Віддати йому через місяць цього листа, коли він повернеться?

— Але ж як я буду? Адже ж в мене нікого й нічого немає!—сказав благаючим голосом хлопчик.

— Яке мені діло?—відповів воротарь,—таких пройдисвітів, твоїх земляків, чимало є в Розаріо! Геть собі старцювати в Італію! І він зачинив за собою двері.

Хлопчик стояв мов скамянілий. Потім повагом взяв клунок і пішов собі геть. На серці в нього було невимовно тяжко; тисячі турботних думок, як вихор, промайнули в його голові. Що робити? Куди йти? Від Розаріо до Кордови треба було їхати цілісінький день, а в нього зосталось всього кілька лір. А коли з цього вирахувати те, що він має витратити сьогодні,—то лишиться без нічого. Де ж роздобути грошей на дорогу? Він зміг би заробити. Але де і в кого прохати роботи? Старцювати? О, ні! Щоб терпіти зневагу та знущання? Ні, ні, ні за що, краще вмерти!

Невеселі думки та безмірно довга дорога, що сла-лася перед ним і зникала десь в рівнині, знову нагнала на нього зневірря. Він кинув на землю клунок, сів на нього, притулився до муру і, обхопивши руками голову, мов скамянів з горя. Проходжі штовхали його ногами; з гуркітом пробігали кудись вози; якісь невідомі хлопчики зупинилися і з зацікавленням дивилися на нього. Марко сидів нерухомо. Як ось його хтось спитав:

— Що з тобою, хлопчику?

Хлопчик підвів голову й раптом, зірвавшись на рівні ноги, вигукнув від несподіванки:—Ви тут!

Це був той старий селянин—ломбардієць, що з ним він зазнайомився в дорозі. Дідусь був так само здивований. Але хлопчик не дав йому нічого розпитати і швидко сам розповів про своє становище...

— В мене немає ні копійки, я мушу взятися за працю; відшукайте мені роботу, щоб я зміг зібрати собі кілька лір. Я можу робити все, що завгодно: носити поклажу, замітати вулицю, виконувати всякі доручення, навіть, робити на полі; я буду жити самим хлібом, аби тільки швидко заробити грошей та відшукати свою матір! Зробіть це за для мене, знайдіть роботу, ради Бога, бо я більш так жити не можу!

— От, Боже твоя воля! От так причина!—казав селянин, чухаючи потилицю,—От так історія!.. Працювати!.. Легко сказати!.. Постривай, ми це зробимо якось инакше. Хіба ж таки не можна зібрати тридцяти лір по між стількох земляків?

Хлопчик поглядав на нього, мов заспокоєний і з виблиском надії в очах.

— Йди за мною,—сказав йому селянин.

— Куди?—спитав хлопчик, беручи свій клунок.

— Ну, та ходім уже!

Селянин пішов вперед, Марко за ним; вони довго йшли мовчки. Нарешті, дідусь зупинився біля дверей корчми; на вивісці була зірка з написом: „Зоря Італії“. Він заглянув в кімнату і, повернувшись до хлопчика, сказав:—Ми прийшли саме вчасно.—Вони вступили у велику кімнату. В ній стояло багато столів і було повно людей. Всі люде голосно розмовляли. Старий ломбардієць підійшов до першого столу й привітавсь до своїх знайомих земляків. Обличчя їхні були червоні, вони дзенькали шклянками, співали та сміялися.

— Товариші,—зразу ж почав ломбардієць, знайомлючи їх з Марком,—ось цей сердешний хлопчина,

наш земляк, приїхав сам з Генуї до Буенос-Айресу, щоб відшукати свою матір. В Буенос—Айресі йому сказали:—тут її немає, вона в Кордові. З листом він пливе на байдаці в Розаріо, пливе три дні й чотири ночі. Нарешті, прибувши на місце, подає листа—перед його носом зачиняють двері. В нього немає тут нікого рідного. Він гарний хлопчик, а грошей в нього не вистачить навіть на квиток до Кордови, куди він їде шукати свою матір. Невже ж ми кинемо його, як якийсь щени!

— Та ні за що в світі!—Ні в яким разі!—вигукнули всі, стукаючи по столі кулаками,—щоб земляка! та хіба це можливо! А ну, хлопчику, йди сюди! Адже ж ми такі самі мандрівники!—Гляньте, який! Яке гарне хлоп'я! А ну, товариші витягайте гамани!—От так хлопець! Сам приїхав! Та ти, я бачу, не полохливий! А ну! випий хоч шклянку, землячок! Ми вже доведемо тебе до твоєї матері—не бійсь!—Один брав його за підборіддя, другий ляскав по плечі, третій брав у нього клунок; інші мандрівники встали з-за своїх столів і підійшли до нього. Не минуло й десяти хвилин, як старий ломбардієць, що ходив з шапкою, назбирав сорок дві ліри.

— От бач,—сказав він, вдаючись до хлопчика,—як це швидко робиться в Америці!

— Пий!—загукав йому один, подаючи шклянку вина. За здоровля твоєї матері!

Всі підняли шклянки. Марко повторив:—„Здоровля моєї“... Але плач стиснув йому горло, сльози радості та жалю покотилися з очей і він, поставивши шклянку на стіл, кинувся на шию до свого старого товариша. Другого дня вдосвіта, він уже їхав до Кордови, сповнений бадьорості та сподіванок. Але не довго йому довелося втішатися цим радісним настроєм. І'одина була похмура; потяг майже порожній, проїздив по безкрайї пустелі-рівнині, де не було й сліду людського

життя. Він був зовсім самотній у великому вагоні, що скидався на вагон санітарного потягу, в якому перевозять тільки скалічених людей. По обидва боки дороги він бачив тільки саму пустелю, а на ній маячили маленькі, покручені деревця; бачив голий степ, що надавав рівнині вигляду великого гробовища. Хлопчик дрімав і, коли розплющував очі, то знову бачив ту ж саму рівнину. Залізничні станції стояли самотні, немов оселі пустельників. Коли потяг зупинявся, не чути було жодного згуку; йому здавалось, що ці вагони десь заблудились у пустелі. На кожній станції він думав, що це вже остання, а там почнеться країна диких людей. Холодний вітер щипав йому обличчя. Коли він сідав на пароплав в Генуї, його рідні не думали, що він в Америці, по другий бік поперечника, застане зіму й зодягли його легенько. Тим часом він уже почав мерзнути, а разом з холодом за останні дні почував надзвичайну втому. Нарешті, він заснув довгим, міцним сном і прокинувся зовсім слабим. Тоді його обхопило страхіття, що він умре в дорозі і його тіло будуть рвати собаки та хижі птиці так, як м'ясо коней, та коров, яких він ніколи бачив по боках дороги і з огидою одвертав від них своє обличчя. Під впливом цих думок, його уява почала малювати страшні картини. Чим він запевнений, що знайде в Кордові свою матір? А як що, бува, її немає там? Що, як той пан, що живе на вулиці Лос Артос, помилився? А може вона вмерла?—З цими думками він знов заснув і приснилося йому, що він приїхав до Кордови вночі, на зустріч йому з усіх дверей та вікон кричать:—„Її тут немає! Її тут немає!“

Він прокинувся і зляканий звівся на ноги. У другому кінці вагону сиділо два чоловіки, закутаних у великі вовняні хустки. Вони дивилися на нього і тихо розмовляли. Раптом в його голові промайнула думка, що це розбійники і хочуть його вбити, щоб забрати

клунок. А бородаті незнайомці не спускали з нього очей і, нарешті, один з них встав і підійшов до нього. Хлопчик з протягненими руками кинувся йому назустріч і закричав:

— В мене нічого нема! Я бідний хлопчик, приїхав з Італії, щоб відшукати свою матір. Я зовсім самотний, не робіть мені лиха!

Люде зрозуміли його. Їм стало шкода хлопчика, вони обступили його і почали заспокоювати на незрозумілій для нього мові. Побачивши, що він тремтить від холоду, вони загорнули його в вовняну хустку й покладали спати. Марко прокинувся вже в Кордові. Від керовничого станції він довідався де живе інженер Мекінес. Той назвав йому якусь церкву і сказав, що інженер живе поруч з церквою. Марко негайно побіг туди. Була ніч. Він біг містом і йому здавалось, що знов він опинився в Розаріо: прямі вулиці з низенькими будинками були перетяті іншими, так само прямими вулицями. Але людей було мало і при світлові ліхтарів він бачив якісь незвичайні обличчя, високі церкви дивовижного будівництва. В городі було поночі і тихо, але хлопчикові, після тієї пустині, що переїхав, це місце здавалось веселим. Швидко він знайшов церкву, а коло неї будинок. Він сіпнув за дзвінок. Двері відчинила бабуся, держучи в руках запалену свічку. Хлопчик зразу не зміг сказати ні слова.

— Кого тобі треба?—спитала на еспанській мові бабуся.

— Інженера Мекінес,—відповів Марко.

Бабуся розвела руками і похитала головою.— Господи! і навіщо тобі інженер Мекінес? Та коли вже ця кумедія скінчиться? Вже три місяці надокучають нам. Мало їм того, що в часописах було видруковано, так ні, треба ще по всіх усюдах розліпити оповістку, що пан Мекінес виїхав жити до Тукуману!

Хлопчик з горя заломив руки, потім від гніву та незадоволення вигукнув:—Та це просто якесь про-

кляття! Я повинен буду вмерти в дорозі, не знайшовши матері! Я збожеволю! Я вб'ю себе! Боже мій! Як прозивається те місце? Де воно? Чи далеко звідси?

Сердешний!—вигукнула бабуся.—Відси не менше буде, як двісті верстов!

Хлопчик затулив руками обличчя, потім, плачучи, спитав:—так що ж мені... що ж робити?

— Що ж тобі сказати, бідний хлопчику?—казала бабуся—я вже сама не знаю.—Але одразу їй щось спало на думку і вона сказала:—Слухай: ось що ти зможеш зробити. Йди праворуч і ти знайдеш біля трьох воріт двір. В тім дворі є катапас (ватажок), скупщик хліба; він з своїми волами їде завтра до Тукуману, попроси, щоб він взяв тебе з собою. Можливо, що він дасть тобі місце на своїх возах. Біжи!

Хлопчик схопив свій клунок, подякував і побіг. Хвилини за дві він вже стояв у великім дворі, освітленім ліхтарями. Тут робітники носили лантухи з зерном і клали їх на великі вози, що були схожі на перевозні хатки кумедіантів з круглими покрівлями та великими колесами. Високий, бородатий чоловік, обгорнений в чорну з білими смугами кирею, командував робітниками. Хлопчик підійшов до нього і несміло сказав своє прохання; сказав, що приїхав сюди з Італії шукати свою матір. Катапас оглянув його з голови до ніг і нехотя відповів:

В мене нема місця!—

— В мене є п'ятнадцять лір, —прохаючим голосом сказав Марко:—я віддам вам все, а в дорозі буду помогати; носитиму воду, годуватиму скотину, буду виконувати всі ваші накази. Мені, пане, дасте тільки трохи хліба та невеличке місце!

Катапас глянув на нього ще раз і вже більш уважливим голосом відповів:—Місця немає... і, крім того, ми їдемо не до Тукуману, а до иншого міста—Сант'яго-дель Естеро і нам доведеться тебе кинути в до-

розі, а звідти тобі ще чимило треба йти пішки.—О, я згоден йти скільки доведеться!—вигукнув Марко;—вже ж якось дійду, тільки дайте мені хоч маленьке місце, не кидайте мене, ради Бога!

— Подумай, доведеться їхати двадцять день!

— Все їдно.

— Дорога тяжка!

— Я все перетерплю!

— Далі доведеться йти тобі самому!

— Я не боюсь нічого, аби знайти мені мою маму.

Змилуйтесь, пане!

Катапас освітив ліхтарем його обличчя і сказав:

— Ну, гаразд!

Хлопчик був такий радий, що поцілував його руку.

— Цю ніч ти спатимеш на возі,—сказав катапас,—а в чотирі години ранку я тебе розбудю. На добраніч!

О четвертій годині ранку, коли ще не згасли на небі зорі, довга валка возів з гучним гуркотом рушила в далеку дорогу. Хлопчика розбудили й посадовили на лантухах, на однім возі, де він знов заснув міцним сном. Коли він прокинувся, то вся валка стояла на голій рівнині і робітники-погоничі сиділи й пекли на вогні теляче стегно. Потім всі разом наїлись, виспались і знов рушили в дорогу. Так було що-дня. Робітники погоничі сиділи верхи на конях і довгими хвостинами підгнали волів.

Хлопчик роздмухував вогонь у кабиці, чистив ліхтарі, годував худобу, носив воду. Країна проходила перед ним з своїми краєвидами: великі темні ліси, маленькі села, широкі, блискучі на сонці, площі землі, мабуть колишні дна соляних озер, і скрізь з усіх боків рівнина, пуца та тиша. Инколи назустріч їм бігли верхівні, женучи табуни диких коней. Дні минали одноманітно, як на морі, такі-ж сумні та довгі. Година була чудова, але погоничі з кожним днем все

більш накидали на нього роботи, немов хлопчик став їм за наймита; де-які поводитися з ним жорстоко, погрожували, домагалися, щоб він слухав їх; примушували нести великі лантухи з харчами; посиляли далеко за водою. Крім того, від гуркоту возів та скрипіння колес, він ніяк не міг спокійно заснути. До цього ще знялася червоняста летюча курява і, покриваючи всі речі, залазила в очі, в рот і не давала ні дивитись, ні вільно дихати. Стомлений роботою та безсонням, обшарпаний, зазнаючи що-дня лайки, хлопчик з кожним днем зневірявся в своїх сподіванках і зовсім-би зневірився, коли б катапас не підбадьорював його ласкавими словами. Часто, скорчившись на своїм возі, припавши до свого клунка, хлопчик плакав. Кожного ранку він прокидався все більш зтомленим і, дивлячись на одноманітне, мов скамяніле море-рівнину, казав собі:

— До цього вечора я не доживу. Сьогодні я вмру в дорозі.—

А тим часом робота ставала тяжкою, поводження погоничів більш жорстоким. Раз, коли не було катапаса, один робітник побив його за те, що він не приніс вчасно води. З цього часу всі інші почали його бити, немов за для втіхи й казали:—Оце тобі, волоцюго! Віднеси це своїй матері!

Його серце не стерпіло цієї зневаги і він заслаб. Три дні пролежав він на своїм возі, тремтячи під укриттям від пропасниці й не бачучи нікого, крім катапаса, що приходив, щоб дати йому напитися. Тоді Марко доконче мав себе за пропащого і, плачучи, кликав свою матір:

— О, мамо! Матусе!—казав він—поможи мені, захисти мене, я вміраю! Сердешна моя нене, ніколи більш я не побачу тебе!

І хлопчик клав на груди руки й молився. Катапас все-ж піклувався про цього і він видужав, але

після хвсроби настав найстрашніший день його мандрування, — день, коли він мав сам лишитися в пустині. Вони їхали вже більш двох тижнів. Приїхавши до того місця, де від дороги на Тукуман йде дорога на Сант'яго-дель Естеро, катапас сказав йому, що тут вони повинні розлучитися. Він розказав йому дорогу, привязав на спину клунок, щоб він не завважав ході і, немов боячись зхвилюватися, швиденько попрощався з ним. Хлопчик ледве встиг поцілувати його в плече. Робітники, немов жалкуючи за своє жорстоке поводження і що він лишається самотою, привітно кивнули йому головами. Марко вклонився і довго стояв, мов остовпілий, доки не зник в червонястій куряві останній віз валки. Тоді він з сумом на серці рушив в далеку, невідому дорогу.

Одначе вже з перших кроків він примітив щось таке, що надало йому сили. Після стількох днів подорожі по безкрайній рівнині, він нарешті побачив перед себе низку дуже високих блакитних гір з білими верхівками. Ці гори були схожі на рідні йому Альпи і йому здавалось, що він наближається до своєї рідної країни. Це були Анди, найнижчий кряж американського суходолу, той величезний кряж гір, що простягся від Вогняної землі до Північного льодового окіяну на цілих сто десять ступнів довжини! Йому було приємно, що повітря чим далі ставало тепліше, бо він все наближався до теплового краю. Іноді йому зустрічалися будинки з крамницями, де він міг купити собі харчів. Зустрічались чоловіки на конях, жінки та діти, що нерухомо сиділи на землі з чорними обличчями, вузькими очима та широкими вилицями. Вони пильно дивилися на хлопчика, повагом повертаючи голови, немов ті кам'яні ляльки. Це були індієці. Перший день він ішов, доки несли його ноги і ночував під деревом. Другого дня він пройшов далеко менше і дуже зтомився. Черевики розлізлись, ноги тремтіли, живіт болів

від поганої їжи. Вночі йому було боязко. Ще дома, в Італії, він чув, що в цих краях живуть гадюки і йому здавалось, що він чує, як вони лізуть по землі, тоді він увесь тремтів і хотів тікати. Потім він подумав:— Як-би засумувала моя мати, коли б довідалась, що я такий страхополох!—Ця думка наддала йому сміливості. Щоб прогнати острах, він пригадував той час, коли мати від'їзжала з Генуї, як вона поправляла на ньому вкривало, а коли він був ще маленьким, як вона брала його до себе на коліна і так довго з ним сиділа, схиливши до нього свою замислену голову. І тоді він казав собі:—Побачу, безперечно побачу тебе, люба матусе! Колись та дійду до тебе!

Потім він знов йшов поміж незнайомими деревами, через поле, заросле цукровим очеретом, через безкраї степи і увесь час бачив перед себе блакитні гостряки гір, що сягали своїми верхів'ями до самого неба. Так минув цілий тиждень. Він зовсім знесилився, ноги були закрівавлені. Нарешті, над вечір йому сказали, що до Тукуману звідси п'ять миль.—Він крикнув з радощі й додав ходу, немов почув, що колишня міць знов повернулася до нього. Але це було не на довго; швидко він вибився з сил і в знеможі впав над проваллям. Одначе серце було сповнене радістю. Тепер небо, що було всіяне зірками, здавалось йому безмірно чудовим. Він, простягшись на землі, дививсь на нього і думав, що може й мати в цю хвилину дивиться на ті ж самі зірки.

— О, мамо, матусе! де ти?—казав сам собі хлопчик,—чи згадуєш ти свого сина? Чи відчуваєш ти, що твій Марко ось, недалеко від тебе?

Сердешний Марко! Коли б він тільки знав, в якому становищі перебуває його мати, він зібрав би всі свої сили, щоб добігти до неї, яко мога швидче. Його мати була слаба й лежала в нижнім поверсі чудового будинку, де жили Мекінес. Вони дуже покохали свою

наймичку—італійку і пильно доглядали за нею. Бідна жінка починала хворіти, коли інженер Мекінес несподівано повинен був залишити Буенос Айрес і, не дивлячись навіть на розкішне повітря Кордови, здоровля її не ліпшало. Не одержуючи відповіді на свої листи ні від чоловіка, ні від свого родича Мереллі, вона уявила собі, що сталося якесь велике нещастя і щодня чекала страшної звістки. Тим часом здоровля все гіршало і, нарешті, в неї виявилась дуже серйозна внутрішня хвороба, що вимагала негайної операції. І саме в той час, коли Марко з такою нетерплячкою поспішав до неї і вмовляли згодитися на операцію. Але вона вперто відмовлялась і плакала.

— Ні, мої любі панове,—казала вона,—я операції не витримаю, вмру під ножом. Нехай же я краще так умру—та й жити мені тепер нема чого. За для мене все скінчилося. Краще вмерти раніше, ніж я довідаюсь про те лихо, що сталося з моєю родиною!

Господарі впевняли її, що на листи, які послані були звідси просто до Генуї, невідмінно повинна прийти відповідь, що вона повинна згодитися на операцію ради своїх дітей. При цій мові вона ще більш турбувалась та плакала.

— О, мої діти, мої любі дітки!—вигукувала вона,—можливо, що їх вже й на світі немає! Краще мені вмерти! Я певна, що ніяка операція не допоможе мені. Дякую вам, любі панове, від всього серця дякую. Нехай і не йде більш до мене лікарь. Я хочу вмерти—видко, що мені випало вмерти тут!

Одже господарі намагалися її вмовити.

— Не кажіть так!—Вони брали її за руку і заспокоювали. Та вона затуляла руками очі і падала непритомною. Господарі стояли біля ліжка і з жалем дивились на цю благородну матір, котра, щоб захистити своє семейство від злиднів, одважилась їхати на край світу і тепер на чужині, далеко від рідного краю, вмірала. Бідна, чесна робітниця, безщасна мати!

Другого дня вранці Марко, з клунком за плечима, шкандибавши, але сповнений надії, увійшов в Тукуман, найкраще місто Аргентинської республіки. Йому здавалось, що він знову бачить Кордову, Розаріо, Буенос—Айрес: такі ж рівні довгі вулиці, низенькі білі будинки, але скрізь чудова природа, запашне повітря, незвичайне світло і чисте блакитне небо, якого він ще ніколи не бачив—навіть в Італії. Йдучи по вулиці, він так само хвилювався, як і тоді, коли вступив до Буенос—Айресу; він заглядав у вікна та в двері кожного будинку; вдивлявся в обличчя прохожих жінок, сподіваючись впізнати свою матір; він хотів би розпитати кожного, але не насмілювався. Всі зупинялися на порозі своїх будинків, щоб подивитися на цього вбогого, обшарпаного хлопчика, що, як видно було, прийшов здалеку. Нарешті, він знайшов крамницю з італійським написом на вивісці. В крамниці сиділо дві жінки і якийсь чоловік в окулярах. Хлопчик нерішуче підійшов до дверей і спитав:

— Чи не можете, пане, сказати мені, де живуть панове Мекінес?

— Інженер Мекінес?—перепитав крамарь.

— Еге, родина інженера Мекінес,—ледве чутно вимовив хлопчик.

— Родини Мекінес,—сказав крамарь,—тепер немає в Тукумані.

Викрик безнадійного відчаю, немов крик скаліченої людини, пролунав у відповідь на ці слова. Крамарь та жінка зскочили з місця, поприбігали сусіди.

— Що сталося? Що з тобою, хлопчику?—питав його крамарь, до крамниці лавку і сажавши його на дзиглик; не треба так турбуватися! Родини Мекінес тут немає, але вона недалеко від Тукумана!

— Де? де?—вигукнув Марко, зскочивши з місця.

— Тут, недалеко,—говорив крамарь,—на березі Солоділло; там, де будується велика цукроварня, є ба-

гато будинків, там і живе Мекінес, всі його знають і ти за кілька годин будеш у нього.

— Я місяць тому був там,—сказав якийсь невідомий парубок.

Марко глянув на нього, дуже зблід на виду і спитав його:

— Ви бачили там наймичку у пана Мекінес, італійку?

— Генуезку? Бачив.

Марко заривав від радості. Потім встав з місця і рішучо сказав:

— Як дійти, якою дорогою, я зараз піду,—покажіть мені дорогу!

— Але дійти туди можна хіба за день,—сказали всі,—ти стомлений, треба відпочити, а завтра вранці підеш.

— Не можу!—відповів хлопчик.—Скажіть, як дійти туди, я не можу більш ждати ні хвилини, йду зараз, хоч і вмру в дорозі!

Бачучи його вперту рішучість, ніхто не завважав йому.

— Боже поможи тобі—сказали всі. Гляди будь обережним, коли йтимеш лісом. Щасливої дороги, італійцю!

Один чоловік провів його за місто, показав йому дорогу і де-який час дивився вслід йому. Швидко хлопчик, з клунком за плечима, шкандибаючи на одну ногу, зник в гущавині великого лісу.

Всю ніч хворій було дуже тяжко. Од своєї слабости вона дуже страждала і увесь час так гірко плакала, що страшно було слухати; часом вона лежала в непритомности. Ті жінки, що доглядали її, не знали, що діяти. Час від часу прибігала перелякана господиня. Гадали вже, що коли ранком прийде лікар, то

зостане її мертвою. Коли їй легшало, то видно було, що її непокоїть не так хвороба, як думки про далеку родину. Бліда, стомлена, з незвичайним обличчям, вона рвала на собі волосся і гукала:

— Боже мій! Боже мій! Так далеко вмерти від своєї родини, і більш вже ніколи не бачити її! Бідні мої хлопчики, вони зостануться без матері, рідні мої, дорогі! Мій Марко такий ще маленький, такий добрий, ласкавий! Ви не знаєте, що то за хлопчик! Коли б ви знали, пані! Як я від'їздила, його не можна було відірвати від мене, він немов знав, що більш не побачить своєї матері, бідний мій Марко, безщасна дитинка! Я думала, що серце моє не витримає—розірветься. Ах, коли б я вмерла тоді, як він прощався зо мною! Моя бідна дитина залишиться без матері, а він же так любив мене, я йому була так потрібна! Без матері, в злиднях, він голодний! буде простягати руку за милостиною, він, Марко, мій Марко! О! Боже! Ні! Я не хочу вмірати! Лікаря! Покличте його зараз! Хай він прийде, розріже мене, але нехай врятує мене од смерті! Я хочу видужати, хочу жити, поїхати, тікати, завтра ж, цю хвилину! Швидче! покличте лікаря! лікаря!—

Жінки, що доглядали її, держали за руки, заспокоювали, казали їй про поміч Божу, про надію. А після цього хвора знов безсиліла, плакала, рвала на собі волосся, голосила, стогнала, мов дитина, і час від часу бурмотіла:—О, моя рідна країно! моя хатко, море, мій Марко! нещасний мій хлопчику! де це він тепер!..

Північ.

Як раз в цей час її бідний хлопчик, завсім стомлений, прокинувся біля провалля і вже знов ішов поміж товстими деревами. Вони верхів'ями сплітались десь в високости і пропускали на землю тоненькі смужечки місячного сріблястого саява. Він міг у цьому місячному світлі відрізнити постаті тисячі дерев: прями

стовбури й похилі або скалічені, що стояли в незвичайних, немов погрожуючих поставах. Де-які лежали на землі, немов зруйновані башти, покриті густими сплетеними чужоїдними рослинами. Це було щось величезне, дивовижне скупчення розмаїтих річей, щось величньо-страшне, чого він ніколи не бачив в світі і тому дуже дивувався.

Та все же у думках він линув до матері. Він знесилвся від втоми, ноги його були закривавлені, він був самотою серед цього величезного лісу, бо тільки де-не-де маячили людські оселі, такі маленькі, що в порівнянні з деревами здавались комапиними купками, та зрідка при дорозі він бачив, як лежали буйволи. Хлопчик зовсім зтомився, але не почував колишнього зневірря, не дивлячись на свою самотність, не думав про страхіття.

Величність лісу гарно на нього впливала; близькість матері надавала йому сили та сміливости дорошої людини; спогади про окіян, про всі муки та страждання, і про те як все це він поборов, переміг, надавали йому бадьорости та сили; вся його благородна кров палкою хвилию зливалась в його серце і воно билось так, як то буває у смілої людини. Якась відміна сталася в його уяві: до цього часу обличча матері з'являлось перед ним трохи невизначно, блідо, тепер же воно прояснилось і стояло перед ним мов живе. Він бачив всі, навіть ледве помітні, рухи її очей, губ; і під впливом цих спогадів прискорював ходу. Невимовна ніжність та любов ще більш росли в його серці; він в темряві розмовляв з нею, казав ті слова, які ось швидко скаже їй:—Я тут, матусічко, це я, я не кину тебе більш ніколи, ми повернемося разом додому, на пароплав; я весь час буду близько тебе і ніхто в мене не візьме тебе; ніхто, ніколи, доки ти жива!

Він не помічав, як на верхів'ї величезних дерев повагом згасало сріблясте світло місяця і починався ранок.

О восьмій годині ранку лікар з Тукумана,—молодой аргентієць,—з своїм помішником стояв уже біля ліжка хворої, щоб в останній раз спробувати вмовити її зробити операцію. Інженер Мекінес, його жінка та лікар доводили їй, що без операції обійтись не можна. Та все було зайве. Хвора жінка почувала, що її сили слабіють і не йняла віри, що операція pomoже; вона була певна, що або вмере під ножом, або проживе ще де-кілька годин у тяжкому стражданні. Лікар пробував умовити її:

— Операція безперечно pomoже вам,—казав він,—згодьтеся і ви будете врятовані, а коли не згодитеся, то вмерете.

— Ні,—зтиха відповіла вона—в мене є ще сила, щоб спокійно вмерти, але її не стільки, щоб зайво страждати. Дякую вам, пане лікарю! Така моя доля! Не заважайте мені спокійно вмерти.

Лікар і руки опустив...

Він вже не міг більш вмовляти її. Всі мовчали. Тоді слаба, вдаючись до господині, з риданням сказала:—Люба, добра пані,—пошліть мої гроші та майно моїй родині через консула. Я маю надію, що вони всі здорові. Напишіть їм, ради Бога... що я увесь час тільки й думала про них, завжди працювала за для них... для моїх дітєк... і що я горюю тільки за тим, що не побачу їх, але що я вмерла, скоряючись своєму присудові.. посилаючи їм останній мій поцілунок, мое благословення... і що я доручаю моему чоловікові та старшому синові берегти мого маленького Марка...

Заломивши руки, вона раптом загукала:—О, мій Марку! Мій любий хлопчику! Життя мое!—Але, глянувши навкруги, побачила, що господині вже не було біля неї: хтось покликав її. Вона пошукала очима господаря, і його не було. Біля неї сиділа тільки доглядачка та помішник лікаря. В сумежній кімнаті чулися поспішна хода, стримані голоси. Хвора неспокійно вдив-

лялася в двері. Через де-кілька хвилин знов увійшли з якимсь незвичайним виразом на обличчі: спочатку лікар, потім господар та господиня. Всі троє дивились нанеї з якимсь особливим виразом у очах, і про щось пошепки радилися. Їй здавалось, що лікар сказав п-ні Мекінес:— „Краще зараз“.

Хвора не розуміла, що це означало.

— Йозефа,— сказала тремтячим голосом пані Мекінес.— Я принесла вам гарну звістку. Приготуйтеся почути щось дуже приємне.

Хвора уважно глянула на неї.

— Вам має бути велика радість, говорила хвилюючись пані Мекінес.

Хвора здивовано дивилась на неї.

— Приготуйтеся,— казала далі господиня,— побачить одне обличчя, що вам дуже любе.

Слаба жінка силкувалася підвести голову і її очі почали в незвичайнім чеканні перебігати від обличчя хазяйки до дверей і назад.

— Ви побачите того,— говорила пані Мекінес,— хто тільки що прийшов... несподівано...

— Хто це?— задукала придрушеним, зляканим голосом слаба, і, схопившись на ліжкові, сиділа з широко розплющеними очима, притиснувши до висків руки, немов перед нею була якась мара: Марко, обшарпаний, запилений, стояв на порозі і ждав. Хвора задукала:— Боже мій! Боже мій! Боже мій!

Марко кинувся до неї. Вона простягла свої схудлі руки і, притискуючи його до серця, заридала. Потім вона впала непритомна на подушки, але швидко знов підвелась і, радіючи, цілувала свого сина, та питала:— як ти втрапив сюди? Чого? Та чи це-ж ти? Ти сам прийшов? Ти здоровий? Так це дійсно ти, мій Марко? Це не сон? Господи, та кажи-ж!—

Потім, несподівано змінивши голос, сказала: Ні! Мовчи! Підожди!— І, вдаючись до лікаря, хутко ска-

зала:—швидче, швидче, пане лікарю. Я хочу видужати! Я згодна. Не гайте часу. Відведіть Марка, щоб він не чув. Не бійся мій хлопчику—це не страшно. Потім ти все розкажеш мені. Цілуй мене ще раз! От так—іди. Пане лікарю, я готова!

Марка відвели. Хазяї та жінки вийшли, лишилися тільки лікар та помішник. Вони зачинили двері. Пан Мекінес намагався відвести Марка далі в покої, але той стояв, немов прикутий до місця.

— Що таке?—питав він.—Що з мамою? Що їй робитимуть?

Тоді пан Мекінес пошепки сказав:—Зараз я тобі розкажу. Твоя мати дуже хвора. Їй повинні зробити невеличку операцію,—я тобі все розкажу—ходім звідси.

— Ні, рішуче відповів хлопчик,—я не піду, розкажіть мені все зараз.—Інженір почав казати йому, намагаючись чим далі віддалити його в інші кімнати. Але хлопчик починав лякатись і увесь тремтів. Несподівано пролунав по всьому будинкові пронизливий крик, схожий на крик скаліченої на смерть людини. Переляканий хлопчик закричав:—Моя мати вмерла!—Але на порозі з'явився лікар і сказав:—Твою маму врятовано!—Хлопчик глянув на його, потім кинувся йому в ноги і промовив:—Дякую вам, пане лікарю!—Але лікар підняв його і сказав:—Встань, хлопчику, це ти, своєю лицарською відвагою, врятував свою небезпечну матір!..

Л і т о.

Середа, 24-го.

Оповідання про маленького генуезця Марка—передостаннє в цьому році. Нам дадуть ще одне в червні. Лишилось тільки два щомісячні іспити, двадцять шість день вчиття, шість четвергів та п'ять неділь, так і

почувається, що вже недалеко час літнього відпочинку. Древа вже розпукуються і цвітуть. Школярі зодягнені по літньому. Радісно дивитися на них, коли вони йдуть з школи,—зовсім не так, як в зимі. Голови у всіх гладенько обстрижені, кожен в солом'янім брилі з довгими стрічками; сорочки та краватки усяких кольорів. В усіх, навіть найбідніших, найменчих, що-небудь червоне або блакитне,—смужка, обшивка, щось, хоч старе, пришито матіррю, щоб було чепурніше. Де-які приходять до школи без брилів, немов на хвилинку прибігли з дому. У вчительки Делькаті одного хлопчика зодягнено в усе червоне,—немов зварений рак. На деяких моряцьке вбрання. Але найцікавіший з всіх,—маленький муляр: у своїм солом'янім брилі він скидається на недогарок під дашком; з під свого бриля він так чудно робить „заячу мордочку“. Коретті також разлучився з своєю котячою шапкою і носить старий сирій кашкет-такий, як надівають їдучи в мандрівку. Вотіні-справжній чепурун в своєму шотландському вбранні; у Кроссі розстебнута пазуха; Прекоссі був у синій ковальській сорочці. А Гароффі? Тепер, коли він примушений був зняти свою довгу куртку, що затуляла всякі речі його торгу, всі можуть бачити його кишені, напхаті всячиною. Та й у всіх тепер повні кишені всяких іграшок: овівала з газетного паперу, очеретяві дудки, стріли на птиць, трава; хрущі помалу вилазять з кишень і повзуть по одежі. Де-які, маленькі, приносять своїм вчителькам пучечки квіток. Вчительки також зодягнені по літньому у веселі кольори, крім „чернички“, що й тепер ходить в чорному. В молоденької вчительки, як і раніш, червоне перо на брилику і червоний бантик на шиї, пожмаканий рученятами її школярів. Настав час, коли з'являються ягоди, метелики, мандруючі музики та ходять за місто на прогулянку. Багато з четвертокласників вже бігають купатися в По. Всі з нетерплячкою дожидають літнього відпочинку і ця

нетерплячка зростає з кожним днем. Мені тільки боязко якось дивитися на Гарроне в жалобі та на мою вчительку з першого класу; вона все більш худне, блідне і частіш кашляє; ходить зігнувшись і так журиливо хитає мені головою...

К р а с а ш к о л и.

П'ятниця, 26-го.

„Ти починаєш розуміти красу школи, Енріко; але більш зрозумієш її, коли скінчиш в ній науку і глянеш на неї з-оддалеки. Школа буде тобі далеко крапшою років через тридцять, коли ти приведеш до неї своїх дітей і станеш дивитися на неї з боку, як оце дивлюсь на неї я. Дожидаючи, поки скінчиться вчиття, я гуляю по вулиці круг будинку школи і слухаю, що діється за завісою в нижньому поверсі. З одного вікна я чую голос вчительки, вона каже:—„Ах, яке ж *т!* ні, моя дитино, це не так—що скаже твій батько?...“ З другого вікна лунає голос вчителя, що повагом проказує:—Купив сімдесят аршин тканини по півтора карбованці за аршин, продав за...— Далі вчителька з червоним пером з захопленням читає:—Тоді Піетро Міка з запаленим гнотом в руках...— З вікна сусіднього класу лунає немов щебетання сотні ластівок—це означає, що вчитель на хвилину вийшов з класу... Йду далі і з останнього вікна чую, що плаче хлопчик і говорить вчителька, вона або ж докоряє йому, або ж заспокоює. З інших вікон чути уривки віршів, ймення визначних, поважних людей, уривки порад про добродійство, про любов до рідного краю, про гарні вчинки. Потім, на хвилину все замовкне і тоді здається, що в школі немає ні душі, і не віриться, що в цім будинкові сімсот дітей. Потім, раптом, вилітає вибух реготу: учитель говорив про щось смішне—він сьогодні в гарнім настрої. Пе-

рехожі зупиняються, — слухають і всі з любов'ю дивляться на цей будинок, в яким стільки молодих істот, стільки сподіванок. Як ось—чується шамотня, закриваються книжки, шелестять зшитки, стукотять чоботи і починається гармидер; гуркіт перелітає з класу в клас, знизу вгору, немов прийшла гарна звістка: це сторож, обходячи класи, сповіщає що вчиття скінчилось. В цей час біля школи сходиться натовп чоловіків, жінок і юнаків:—вони дожидають своїх дітей, небожів та братів. З класів вибігають в роздягальню самі найменші, хапають свою одягу та шапки, розкидають навкруги чужі речі, доки з'явиться сторож і знов зажене їх до класу. Нарешті, всі вони виходять по парі довгою низкою, стукаючи чобітьми. І тут, одно з перед одного, починають їх розпитувати рідні:—чи знав лекцію? Що призначено на завтра? Коли місячний іспит?—І, навіть, неграмотні матері розгортають зшитки, питають, скільки поставлено за написання.—Тільки вісім?—Десять?—Девять?*)—Хто засмучений, хто радий; хто розпитує вчителів, де-які розмовляють про іспитовий роспис. А яка в усьому цьому краса, скільки великих, світових сподіванок...

Твій батько.

Глухоніма.

Неділя, 28-го.

Місяць травень закінчився для мене великою радістю—сьогоднішнім побаченням. Чуємо дзвінок і біжимо до дверей. На порозі мій батько здивовано питає когось:—„Як ви сюди потрапили Джорджію?“—Джорджію—то наш садовник з Кієрі, родина його тепер переїхала до Кондови. Він тільки що повернувся з

*) У нас оцінюють успіх школярів цифрами 1—5, а за кордоном 1—12.

Генуї, припливши на пароплаві з Греції, де служив три роки на залізниці. В руках він мав великого клунка. Він трохи постарів, але все ж червоновидий, веселий. Тато запрошував його зайти до кімнати, та той відмовився і стурбовано поспитав:

— А як мої рідні? Як Джіджія?—Кілька день тому була дужою—відповіла мама. Джорджію полегшено зітхнув.—Слава тобі, Господи! Я не міг піти до інституту глухонімих, не розпитавши про неї у вас. Я залишу тут свого клунка, а сам швидче побіжу до неї. Уже три роки я не бачив моєї дівчинки, три роки не бачив нікого з своїх рідних!

Батько звелів мені провести його.—Пробачте, ще одно запитання,—сказав виходячи садовник. Але батько перепинив його:—А як справи?

— Нічого, слава Богові, відповів він. Привіз небагато грошенят. Але я хотів поспитати вас: як іде виховання моєї маленької глухонімої? Тоді, коли я виїздив, це було справжнє звірятко, бідненька моя? Я, сказати правду, не дуже довіряю цим школам. Чи вивчилась вона розмовляти хоч на мигах? Жінка, правда, писала мені, що дочка вчиться говорити і має успіх, а я думаю собі: що з того, що вона вивчиться розмовляти на мигах,—адже ж я їх не зумію робити і не зрозумію нічого. Як же ми з моєю сердегою порозуміємось? Поміж собою вони можуть розмовляти, а з іншими, як же?

— Батько всміхнувся і сказав:—Я нічого вам не скажу, сами побачите. Ідьте, ідьте, не гайте ні хвилинки.

Ми пішли. Інститут глухонімих зовсім близько біля нас. Широко та хутко ступаючи по дорозі, садовник з сумом казав мені:—Сердешна моя дівчина! І треба ж було їй народитися такою нещасною! Як подумаю я, що ще ніколи не називала вона мене татом, ніколи не чула, як я її називав донькою, ніколи в житті вона не почує і не скаже ні одного слова! Велика дяка тому

добродію, що спорудив інститут. Та тільки... раніш восьми років вона не мала спроможности попасти туди. Тепер вона вже три роки в інституті,—одинадцятий рік їй пішов. Скажіть, чи піросла вона? Чи весела?

— Побачите, побачите сами,—відповів я, прибавляючи ходи,—Та де ж цей інститут?—спитав він. Жінка відвезла її туди, коли я вже поїхав. Здається, це десь тут, не далеко?—Цієї хвилини ми як раз підійшли до інституту. Назустріч нам вийшов служитель.

— Я—батько Джіджі Воджі,—сказав садовник,—і хочу зараз бачить мою доньку, як що це можливо.—Вони тепер на гулянці,—відповів служитель,—почекайте, скажу вчительці.—І пішов. Садовник не міг ні балакати, ні стояти на місці та дивився, нічого не розуміючи, на картини, що були розвіпані по стінах. Двері відчинились; увійшла вчителька, ведучи за руку дівчинку. Батько та дочка з хвилину дивились одне на одного, а потім кинулись в обійми. На дівчині була картаста, біла з рожевим, спідничка і біла попередниця. Вона вища мене на зріст. Держучи батька обома руками за ший і притискуючи його до себе, вона плакала. Потім, батько визволився з її рук і почав оглядати її з ніг до голови. Очі йому блищали, дихав він відривчасто, немов дуже довго біг.

— Ах, як вона виросла! Почепурнішала! Моя нещасна, німа, люба Джідженя! А ви, пані, її вчителька? Скажіть їй, щоб вона сказала мені що-небудь на миг'ах, може я зрозумію де-що, а потім потроху вивчусь і сам.

Учителька всміхнулась і тихенько спитала дівчину:

— Хто це прийшов до тебе?—Дівчинка незвичайним, трохи крикливим голосом без наголосів, немов дикун, що вперше забалакав чужою мовою, але ясно вимовляючи слова, всміхаючись відповіла.—Це мій татусь.

Садовник відступив на крок і вигукнув, мов бож евільний: Вона розмовляє! Чи то можливо? Вона

розмовляє! Адже ж це ти розмовляєш, моя дівчинко, такі розмовляєш? Скажи мені: ти можеш розмовляти?— Він знов обняв її і тричі поцілував в лоб.—Пані вчителько, так вони не мигами розмовляють, не на пальцях? Як же це?

— Ні, пане Воджі,—відповіла вчителька,—не мигами. Це старий спосіб. У нас вчать по новому способу. Ви цього не знали?

— Та я нічого не знав!—здивовано відповів садовник.—Я три роки служив далеко від рідної хати! Можливо, що мені й писали про це, та я нічого не зрозумів. В мене голова, як добня. Так ти, значить, донечко моя, розумієш мене? Ти чула мій голос? Відповідай: чуєш? Ти чуєш, що я кажу тобі?—Та ні ж, голубчику,—відповіла вчителька,—вашого голосу вона не може чути, бо вона глуха, але по рухові ваших губ вона розуміє, які слова ви кажете; оце все, але ні ваших, ні своїх слів—вона не чує. Вона говорить їх через те, що ми навчили її розуміти всі рухи губ та язика, що потрібні для кожної літери, а також, які зусилля повинна вона зробити грудьми та горлом, щоб сказати голосом.

— Садовник не розумів і сидів, роззявивши рота. Він все ще не йняв віри.—Скажи мені, Джіджіє, спитав він, прихилиючись до її вуха:—ти рада, що батько твій повернувся до дому?—Підвівши голову він дождав відповіді. Дівчинка замислено глянула на нього і нічого не відповіла. Батько зтурбувався; вчителька усміхнулась і сказала:—Голубчику, вона не відповідає вам через те, що не бачила рухів ваших губ: ви сказали їй на вухо! Спитайте її ще раз, але щоб вона бачила ваше лице.—Батько проказав їй своє запитання, дивлячись їй прямо в вічі:

— Ти рада, що батько твій повернувся до дому і вже ніколи більш не поїде?—Дівчинка пильно дивилась на його губи, намагаючись заглянути навіть до рота і

зараз-же відповіла:—Так, я рада, що ти повернувся, що ти більш ніколи не поїдеш від нас.—Батько обняв її і схвильований, бажаючи краще впевнитись, швидко почав її розпитувати.—Як звуть маму?—Ан-то-нія.—Як звуть твою маленьку сестру?—Аделаїда.—Як зветься школа?—Школа глухо-німих.—Скільки буде два рази по десять?—Двадцять. І, врешті—він заплакав. Але це були сльози радості.

— Підбадьорьтесь, сказала йому вчителька,—ви повинні радіти, а не плакати. Ось бачите і ваша дочка починає плакати. Так ви раді?—Садовник захопив руку вчительки, поцілував її де кілька разів, кажучи:—Дякую, дякую, сто разів, тисячу разів дякую вам, любі пані вчителько! Пробачте, що я не вмю, як слід сказати!—Вона не тільки вміє балакати,—сказала йому вчителька,—ваша дочка вміє писати та читати. Вона знає назви всіх звичайних речей. Вона тепер в середньому класі, а коли вона скінчить останні два, то буде знати далеко ще більше. Коли вона й піде від нас, то зможе знайти собі роботу. Де-які колишні наші шклярки, тепер служать по крамницях і роблять своє діло не гірше інших.—Садовник знов не розумів. Його думки, очевидно, мішалися. Він глянув на дівчинку і потер собі лоба. По обличчі видно було, що він знов чогось не розуміє. Тоді вчителька звернулася до служителя.—Покличте мені дівчинку з молодчого класу,—сказала вона. Служитель швидко повернувся з глухонімою дівчинкою років восьми, що недавно вступила до інституту.—Ось одна з тих, що тільки починають вчитися,—сказала вчителька.—Ось як це ведеться. Я, наприклад, хочу, щоб вона сказала звук *e*. Дивіться уважно.—Учителька відкрила рота так, коли б вона хотіла сказати *e* і зробила ознаку-дівчинці, щоб і вона так відкрила рота. Дівчинка послухала; тоді вчителька зробила ознаку, щоб вона подала голос. Дівчинка подала голос, але замість *e* в неї вийшло *o*.—Ні, сказала вчи-

телька, це не те.—Взявши руку дівчинки, вона приклала одну з них до свого горла, другу до грудей і знов повторила—*е*. Дівчинка, почувавши під рукою рух горла та грудей вчительки, знов відкрила рот і виразно сказала:—*е*. Таким же робом вона примусила дівчинку сказати *с* та *д*. Тепер ви зрозуміли?—спитала вона. Садовник зрозумів, але був ще більш здивованим, ніж попереду.—І ви так вчите розмовляти всіх?—трохи помовчавши, спитав він.—І у вас вистачає терпіння вчити так всіх, літеру за літерою, кожного нарізно? І так цілі роки? Та ви ж свята! Ви янгол небесний! На землі немає нагороди, щоб була варта вас! Ну, що я ще скажу? Ах! Залиште нас з дочкою на самоті хоч хвилину на п'ять.—І, сівши з нею осторонь, почав розмовляти. Вона відповідала на всі запитання, а він сміявся і лякав себе руками по колінах, потім ловив дівчинку за руки і слухав її, немов це був голос янгола. Потім він спитав вчительку:—А чи можу я подякувати панові директорові?—Директора тепер немає тут,—відповіла вчителька,—але є друга людина, якій ви повинні віддячити. В нас кожна маленька вихованка доручається иншій своїй старшій товаришці, що стає їй за сестру, або за матір. Ваша дочка доручена одній сімнадцятилітній дівчині, дочці пекаря. Вона дуже ласкава і дуже любить вашу доньку. Ось уже два роки, як вона вдягає її, кожного ранку розчісує її, вчить шити, працює з нею—Джиджіє, як ймення твоєї інститутської мами?—Дівчинка всміхнулась і сказала:—Катерина Джордано.—Потім, звертаючись до батька, добавила:—Дуже ласкава, добра!—Служитель через хвилину повернувся з молоденькою глухонімою дівчинкою. Це була повненька русява дівчина з привітним обличчям; зодягнена вона була в картасту рожеву спідничку з сірою попередницею. Вона зупинилась на порозі, зчервоніла, потім хитнула головою і засміялась. Дочка Джорджію зразу ж побігла.

їй назустріч, взяла її за руку і привела до батька, кажучи своїм незвичайним голосом:—Ка-те-рина Джордано.

— Ах! яка чудова дівчина!—вигукнув батько, простягаючи руки, щоб приголубити її, але зразу—ж опустил їх і повторив: — Славна, ласкава дівчина, дай їй, Боже, здоровля та щастя,—цього бажає їй від всього серця чесний робітник, бідний батько семейства.

Більша дівчина, всміхаючись, голубила маленьку, а садовник дивився на неї, як на янгола.—Сьогодні ви можете взяти свою дівчинку до дому,—сказала вчителька.—Як же не взяти!—вигукнув садовник.—Я заберу її з собою до Кондови і привезу назад завтра вранці. Де ж таки не взяти!—Дівчинка побігла вдягатися.—Я вже три роки не бачив її,—повторив садовник.—А тепер вона розмовляє! Зараз повезу її до Кондови, тільки раніш пройду з нею по Турині,—нехай її побачуть всі знайомі, нехай почують її! От так щасливий день! От так радість! Дай руку Джиджіє!—Дівчинка, з'одягнена в накидку, в шапочці, взяла батька під руку.—Дякую всім,—сказав вже на порозі садовник.—Велика подяка од всієї душі, від всього серця. І знов я прийду дякувати всім.—Він на мить замислився, потім раптом, залишивши руку дівчинки, почав шукати в кишені і, знайшовши щось, сказав:—Так ось же! Вбогий я, але ось дарую золотого на інститут,—гарненький, новенький, червінець!—І, вдариши рукою по столі, поклав червінца.—Ні, ні, не треба, візьміть назад,—сказала схвильована вчителька.—Візьміть ваші гроші. Я не можу взяти їх,—не маю права, приходьте, коли тут буде директор. Та й він не візьме, я в цім певна. Ці гроші дістались вам за велику працю. Ми й так вам вдячні.—Ні, ні, я хочу віддати їх,—відповів садовник. Але вчителька поклала йому в кишеню червінца так, що він не вспів заважити їй. Тоді він, хитаючи головою, скорився. Потім, попрощавшись ще раз, він

знов взяв за руку свою доньку і сказав:—Ходім, ходім, донько, ходім моя радість!—Дівчинка своїм незвичайним голосом, вся осипана промінням сонця, загукала:—Сонечко! Сонечко! Яке чудове сонечко!..

Г а р і б а л ь д і .

Субота, 3-го Червня.

На передодні національного свята.

„Сьогодні день національної жалоби. Учора ввечері вмер Гарібальді. Чи знаєш ти, хто був Гарібальді? Він визволив 10 мільйонів італійців з неволі Бурбонів. Він вмер на 76 році життя. Народився він в Ніццо і був сином капітана корабля. Коли йому було тільки вісім літ, він врятував життя одній жінці; тринадцяти років притяг до берега байдак, повний людей, що починав уже тонути; двадцяти семи літ в Марселі він витяг з води хлопчика, який потопав; на сорок першій році врятував на океані корабель, що вже увесь був у вогні; десять років бився в Америці за волю чужого йому народу; в трьох війнах бився з Австріяками за визволення Ломбардії та Трієнта, обороняв в 1849 році Рим від французів; визволив Палермо та Неаполь в 1860 р., знову бився за Рим в р. 1867; брав участь у війні французів з німцями 1870 р. В ньому з'єдналась душа лицаря з генієм войовника. Він брав участь в сорока боях, в тридцяти семи з них був переможцем. В годину згоди він жив на острові Капрі і заробляв собі шматок хліба тим, що працював коло землі. Ця слава проста та добра людина була учителем, робітником, крамарем, салдатом, отаманом, керовничим краєм. Не терплячи всіх гнобителів, він любив людей всіх країн, захищав малосильних, не мав кращого в житті, як служити добру, правді; цурався шаноби, зневажав смерть і безмірно кохав Італію. На його бойовий пок

лик збирались круг нього найсміліші люде всіх країн; пани покидали свої палаци; робітники залишали майстерні та заводи, юнаки кидали школи, щоб битись під його славним прапором. В час бою Гарібальді був у червоній сорочці... Завжди непохитний та хоробрий він був карою на полі борні, дитиною в своєму коханні і святим серед стражданнів та нещастя. Тисячі італійців вмірали щасливими, бачучи його побідником; тисячі віддали-б своє життя, щоб захистити його; мільйони славили і славлять його ймення. Він умер. За ним плакав увесь світ. Ти ще не зможеш гаразд зрозуміти його, Енріко. Але на протязі свого життя ти будеш читати і чути про нього і, тоді, як будуть зростати твої сили та світогляд, його постать також буде зростати перед твоїми очима. Коли ти будеш дорослим, він стане перед тебе лицарем. І, коли не стане не тільки тебе, а й твоїх унуків та правнуків, прийдешні покоління все ще будуть бачити перед себе цей променистий образ визволителя народів в блискучім вінку переможця. І кожен італієць завжди з гордістю буде величати невмируще ймення Гарібальді!..“

Твій батько.

В і й с ь к о.

Неділя, 11-е.

Національне свято було відсунено на тиждень з приводу смерти Гарібальді. Ми з батьком пішли на площу дель Кастелло, де корпусний рейментарь мав оглядати військо серед великого натовпу людей. Коли повз нас проходили всякі полки з музикою, батько казав мені назву кожного полка, показуючи на їх прапори, пояснював, де і чим вони відзначалися. Першими йшли учні Військової Академії, що колись будуть інженірами та гарматчиками; пройшло щось з триста чоловік в чорному вбранні—це салдати студенти. За ними посуну-

Вязъ и липа.

лись гарматчики: бригада Аоста, що воювала при Гонто та Сан-Мартіно; бригада Бергамо, що відзначилась при Кастельфідардо, пройшло чотири полки, лава за лавою, з тисячами червоних шнурків, що здавалися вінками з криваво-червоних квіток. Після піхоти пройшли підкопники, робітники війни, з чорними кичками з конячих хвостів і рожевими нашивками. За ними в далечині, поверх голів натовпу, маячили сотні пір'їн: то було видно брилі з пір'їнами альпійських стрільців,— йшла охорона Італійських гряниць, всі високі, жваві, дужі, в гарнім зеленім убранні та в калабрійських брилях. Не встигли ще пройти вони, як натовп загукав: йшов старий двадцятий батальон берсальєрів, що колись першим увійшов у Рим через щілину Порта Пія. Смуглясті, жваві та веселі йшли вони, а кички з темно-зеленого пір'я маячили в повітрі; вони пройшли, як чорна течія, під згуки сурми, що здавалися криком переможців. Але їх згуки швидко потонули в відривчастім гуркоті польових гарматчиків, що почали наближатися. Вони сиділи на своїх порохових скриньках, і їх везло три сотні дужих, та гарних коней. Блискучі мосянжові та сталеві гармати підплигували по брукованій вулиці і гуркотіли так, що земля дріжала. За ними посувалась повагом чудова гірська артилерія, що несе смерть і страхіття на ті високості, куди тільки зможе ступити людська нога. Врешті, вскач пробігла в блискучих на сонці шапках, з розпущеними прапорами, з піднятими списами, сяючи сріблом та золотом, сповняючи повітря брязкотом та іржанням, славна генуезька кіннота, що колись, як грізний вихор, літала на полі бою від Санта Лючія до Віллафранка.—Яка краса!— несамохіть вигукнув я.—Але батько був незадоволений з моїх вигуків і сказав:—Ніколи не дивись на військо, як на виставу. Зрозумій, що всіх цих юнаків, сповнених сили та надій, кожного дня можуть покликати на оборону рідного краю і за де-кілька годин, їх всіх,

можливо, положуть ворожі кулі. Кожен раз, коли ти почувеш в час свята вигук:—Нехай живе військо, нехай живе Італія!—уяви собі за цим військом поле, що вкрите трупом та полите кровію.. І тоді твій привітний вигук військові залуна з глибини твого серця і бідний край в твоїй уяві стане перед тебе гарним та величним!..

І т а л і я.

Середа, 14.

„Дитино моя, в дні національного свята вітай свій рідний край так: Італіє, мій рідний краю, благородна земле, де народились і будуть сховані мої рідні, де я сподіваюсь жити і вмерти, де зростуть і помруть мої діти! Чудова Італіє, велична й славна на протязі стількох віків, ще так недавно об'єднана і вільна, багато духовного світла ти дала світові, багато славетних лицарів зложили життя за для тебе! Люба мати тридцятиміліонного люду, я—дитя, яке ще мало знає і мало розуміє тебе, вклоняюсь тобі і люблю тебе всим серцем і щасливий з того, що я—твій син. Я люблю твої чудові моря, твої високі гори, люблю твою славу, твою красу! Люблю тебе всю, з усіма містами і селами твоїми і вклоняюсь твоїм святощам. Заприсягаюсь тобі, що всіх твоїх синів люблю, як братів, що в своїм серці буду шанувати твоїх лицарів живих і померших, що буду чесним працівником-громадянином, буду завжди прямувати шляхом поступу, що буду тебе гідним; буду намагатись своїми малими силами пособляти тому, щоб знищити в тобі темряву, злидні, неправду та злочинства, щоб ти зростала і квітла в спокійній велічності своєї сили, свого права. І як що прийде день, коли я повинен буду пролити свою кров і віддати своє життя за тебе,—вмру з твоїм, найдорожчим для мене, йменням на устах і з останнім поглядом на твій святий стяг“!..

Т в і й б а т ь к о.

С п е к а.

П'ятниця, 16-го.

За останні п'ять днів після національного свята спека зросла на три ступні. Зовсім літо. Всі ходять зморені, обличчя збідли, шиї та ноги схудли, голови похилилися і погляд в усіх сонний. Нещасний Неллі дуже відчуває спеку, обличчя в нього стало, як віск і він раз-у-раз дрімає, поклавши на зшитки голову; але Гарроне що разу вчасно поставить перед ним книжку, щоб його не бачив учитель; Кроссі кладе свою руду голову на парту так, що здається немов її відтято і вона лежить нарізно від тулубця. Нобіс незадоволений, що нас багато в класі і ми псуємо йому повітря. Боже! як тяжко тепер вчитися! Глянемо з вікна: чудові холодкові дерева, там така прохолода, так гарно, що взяв би та й побіг туди! Прикро, що треба йти вчитися в душнім класі. Тільки й втіхи, що ось мати прийде за мною і подивиться: чи не дуже я зблід. Коли я вчу лекцію, вона часто питає, чи дуже я втопився. Ранком, коли приходять мене будити, часто каже мені:— Потерпи, мій хлопчику! Вже не довго зосталося вчитися, а потім будеш вільний, добре відпочинеш і погуляєш.— Потім, вона нагадує мені про хлопчиків, що працюють на полі під палючим соняшним промінням; про дітей, що цілі дні сидять нерухомо, нахилившись над газовим ріжком на скляній фабриці—ті встають ще раніше за нас і не мають відпочинку. Треба терпіти!..

Дероссі і тут відрізняється від усіх: він не боїться спеки, ніколи не куняє, завжди веселий та жвавий, вчиться добре і надає й іншим жвавості та бадьорості. Ще два інших так само уважливі й бадьорі: суворий Старді, що щипає себе за ніс, щоб не заснути, та ще крамарь Гароффі, що увесь час працює над виробленням овівала. Ці овівала він продає по два чентезімо. Але найдивніший за всіх Коретті: він, бідний,

встає о п'ятій годині ранку, щоб допомогти батькові носити дрова, через це-після десятої години в нього вже злипаються очі і голова хилиться на груди. Але він підбадьорюється, б'є себе кулаком по шиї, потім йде вмиватись, а товаришів прохає, щоб вони щипали й смикали його. Але сьогодні ніщо не пособило і він заснув на парті. Учитель голосно гукнув на його:—Коретті!—Не чує. Учитель розгнівався і гукнув дужче:—Коретті!

Тоді син вугляра, що живе поряд з ним, встав і сказав:—Коретті від п'ятої години ранку й до сьомої носив дрова.

Учитель більш не турбував його і з пів години розказував лекцію, потім підійшов до парти Коретті і тихенько розбудив його. Побачивши перед себе вчителя, хлопчик злякався, але той взяв його за голову, поцілував і сказав:—Я тебе не корю, мій хлопчику, бо ти заснув не з лінощів, а від знесилля після тяжкої праці...

М і й Б а т ь к о .

Субота, 17-го.

„Ніколи-б твої товариші—Коретті або Гарроне не відповіли так своєму батькові, як це зробив ти сьогодні ввечері, Енріко! Чи гаразд же це? Ні, ти повинен пообіцяти мені, що, доки я жива, цього більш ніколи не буде. Кожного разу, коли на докори твого батька прийде тобі в голову жорстока відповідь, пригадай той день, що неодмінно прийде, коли батько покличе тебе до свого ліжка і скаже:—Енріко, я вміраю.—О, моя люба дитино, коли ти почуєш його голос в останнє, навіть через довгий час, коли ти будеш самотно лити сьози в його пустці-кімнаті серед книжок, яких він більш ніколи не розгорне, тоді, пригадуючи, що ти був инколи жорстоким до нього, ти також запитаєш себе:—Чи гаразд це? Тоді ти зрозумієш, що він завжди

був тобі за кращого товариша, що, коли він повинен був докоряти тобі, він страждав більш за тебе, що він ніколи зайво не примушував тебе плакати, як тільки з-за того, що бажає тобі добра. Тоді каюття буде мучити тебе і ти припадеш губами до цього столу, за яким він так багато працював, за яким витратив все здоров'я, працюючи за для своїх дітей. Тепер ти цього не розумієш. Він ховає від тебе все, окрім пестощів та любови до тебе. Ти не розумієш, а він завжди буває так зморений, що йому здається, немов дні його підраховані і тоді він розмовляє тільки про тебе; він страждає від того, що лишить тебе без достатку й захисту. Як часто він, змучений цією думкою, з свічкою в руці вночі йде в твою кімнату, щоб глянути на тебе і потім, зморений та засмучений, знов береться до праці! Не знаєш також ти й того, що він часто йде до тебе, коли в нього є якась турбота на серці або неприємність, що бувають в житті кожної людини; йде до тебе, як до товариша, шукаючи втіхи й підмоги, бажаючи набратися ласки і заспокоїтися! Зрозумій же, як тяжко йому, коли він замість ласки знаходить байдужість та зневагу! Гляди ж, більш ніколи не бери на свою душу такої плями, як невдячність. Зрозумій, що ніколи, ніколи ти не зможеш, як слід віддячити йому за те, що він робить за для тебе! Не покладайся на довге життя: якийсь нещастя зможе взяти в тебе батька раніш, ніж ти станеш дорослим; це може статись через рік, через два, через три місяці, завтра. О, мій любий Енріко! яку відміну ти знайдеш навкруги себе, якою сумною пусткою здасться тобі твоя хата з самотною матіррю, зодягнуеною в жалобу. Іди, мій хлопчику, йди до свого татуса, що працює в себе в кімнаті; зайди тихенько, навспинячки, схили йому на коліна свою голову і проси його, щоб він пробачив тобі і благословив тебе!..

Т в о я м а т и.

Подорож за город.

Понеділок, 19-го.

Мій добрий тато, як і завжди, пробачив мені і дозволив піти на гулянку за місто. Цю гулянку ми надумали ще в середу впорядити з дроварем, батьком Коретті. Всім нам треба було подихати чистим степовим повітрям. Це було справжнє свято. Учора о півдні ми зішлися на площі Статуто: Дероссі, Гарроне, Гарроффі, Прекоссі, обидва Коретті—батько та син-і я. Всі ми прийшли з харчами: набрали овочів, ковбас, крашанок, не забули взяти з собою й полив'яних кухлів. Гарроне приніс пляшку з білим вином. Коретті батькову баклажку з червоним вином, а маленький Прекоссі держав під пахвою велику хлібину. Ми кочем доїхали до собору Богоматері, а потім почали сходити на пригорок. Всюди зелено, свіжо, чудово! Ми качалися по траві, мочили обличчя в струмочку, стрибали через рівчаки; батько Коретті йшов за нами, покурюючи свою черепащу люльку. Час від часу він здалеку сварився на нас, щоб ми стереглися і не псували одежі. Прекоссі свистів,—цього я ще ніколи не чув від нього. Коретті—син по-дорозі виробляв всякі викрутаси,—він уміє багато де-чого робити своїм маленьким ножиком: крила до млинка, виделки, дудки та инше. Він забажав нести всі речі своїх товаришів; ну, його й навантажили так, що з нього аж піт лився; а все ж таки він був меткий, мов цапеня. Дероссі на кожнім кроці зупинявся і казав назви рослин, комах. Гарроне мовчки жував хліб, але тепер вже не з таким смаком, як тоді, коли в нього була мати. Відний Гарроне! Але він все ж такий добрий, славний! Коли хто з розгону хотів переплигнути рівчака, він перебігав на другий бік і подавав руку. Прекоссі ще в дитинстві ледве не заколола корова, через те він дуже боїться корів і, коли ми стрічали їх, Гарроне ставав перед ним,

щоб затулити його. Ми зійшли на гору до Санта-Маргаріта, потім підстрибом почали збігати вниз. Прекоссі зачепився за куц і вирвав шматок з своєї куртки. На щастя в Гароффі були пришпильки і він пришпилював дірку йому так, що й непомітно. А той все повторював: пробач, пробач,—і знову побіг у низ. Гароффі не гаяв часу: рвав траву, що годиться для страви, збирав петриків, блискучі камінці і ховав їх в кишеню, міркуючи про те, що вони коштують Бог-зна-що. І знову всі починали бігати, котитися вниз, збігати вгору, доки, нарешті, пішли таки на гору і там сіли, щоб піджитися. Звідси перед очима стелилась величезна рівнина і в далині мріли білі верхівья блакитних Альпів. Ми дуже виголодалися і хліб швидко зменшувався. Батько Коретті роздавав нам на кабакових листках шматочки ковбаси. Всі жваво розмовляли про вчителів, про тих товаришів, що не могли піти з нами і про іспити. Прекоссі соромився їсти, але Гарроне напихав йому в рот найкращі шматки своєї частки їжі. Коретті сидів побіч з батьком, підобгавши під себе ноги. Вони так мов брати, коли сидять попліч: обидва рожеві, веселі, з білими зубами. Батько з задоволенням допивав вино, що zostавалось після нас в шклянках і казав.—Ви вчитесь, вам вино шкодить, а от дроварям воно на користь!—Потім він, сміючись, взяв сина за ніс і сказав:—Діти, любіть цього малюка,—він гарний, чесний хлопець—вірйте моему слову. Всі, крім Гарроне, засміялись. —Одного тільки шкода,—казав далі батько Коретті,—от ви всі тепер товариші, а через кілька літ—хто зна, як буде. Енріко та Дероссі вийдуть на професорів, чи на адвокатів,—або ще на що, а ви четверо—хто стане в крамничку, хто візьметься за ремество,—розійдетесь в різні краї... і тоді... прощай товариство.—Ну, це неправда!—вигукнув Дероссі,—за для мене Гарроне завжди буде той самий Гарроне, Прекоссі—Прекоссі і всі також, хоч би я зробився царем! Де вони—там і я.

— От це славно! Дай руку, товаришу! Хай живе товариство! Хай живе школа, що об'єднує вас в одну сем'ю всіх!—І він підняв в гору свою шклянку. Ми цокнулись об неї своїми шклянками і випили своє вино.—Хай живе 49-й полк! закінчив дроварь, зриваючись на ноги. Як що і вам, діти, доведеться стати в лаву війська, стійте міцно, як стояли ми.

Було вже пізно. Ми, співаючи, збігли з гори і, забравшись за руки, дійшли до річки По. По землі вже послалась сутінь і тисячі світляків залітало в повітрі. Розійшлися ми тільки на площі Статуто, умовившись зібратися в неділю, щоб іти в театр Віктора Емануїла, подивитися, як роздаватимуть нагороди учням вечірніх шкіл.

Який чудовий день! Який чудовий день! Який би я веселий повернувся до дому, коли б не стрінув мою нещасну вчительку. Вона сходила з наших східців; було майже темно, але вона впізнала мене, взяла за обидві руки і тихо сказала:—Прощай Енріко—не забувай мене!—Я примітив, що вона плакала і, коли прийшов до дому, розказав про це матері.—Вона хвора і примушена злягти в ліжку,—відповіла крізь сльози мама,—бідна, вона тяжко занедужала!..

Роздавання нагород.

Неділя, 25-го.

По умові ми пішли в театр Віктора Емануїла дивитися, як роздаватимуть робітникам нагороди. Театр було прибрано і в ньому зібралося багато людей, як і 14-го березня. Більшість тут було робітників та школярів і школярок з шкіл гуртового співу. Вони проспівали гімн на честь наших вояків, що полягли під час кримської війни. Це чудова пісня, і всі попрохали, щоб її проспівали ще раз. Потім ті, що заслужили наго-

роди, почали йти через кон повз мійського голову, помішника та інших урядовців; їм давали книжки, діPLOми, медалі, книжечки опадної каси. В партері я примітив „маленького муляра“ з матіррю, коло директора, а позад нього виглядала руда голова мого вчителя другого класу. Поперед усіх пройшли учні вечірніх шкіл малювання, золотарі, каменярі, літографи, столяри, та муляри. Потім пройшли учні музичної школи, між ними де-кілька школярок-служниць—вони були чепурно з'одягнені—їх гучно вітали, а вони всім халися. Врешті почали проходити учні вечірніх початкових класів і це було за для нас найцікавіше. Тут були молоді й старі, в різноманітнім убранні, усякого ремесства, старі дідусі, хлоп'ята з фабрики, бородачі робітники. Маленькі йшли вільно, дорослі сором'язливо: присутні вітали самих найстарших та найменших. Але ніхто тут не сміявся, як це було на наших святі: всі були уважні та серйозні. Тут були й жінки та діти багатьох з тих, що одержували нагороди. Де-які дітки, забачивши на кону батька, озивались до нього і, сміючись, показували на нього пальчиками. Проходили селяне, носильщики з школи Бонкомпаньї. З Цитадельської школи пройшов чистильщик чобіт, котрого знає мій батько—помішник передав йому диплом. За ним пройшов велетень,—батько маленького муляра, що одержав другу медалю. Я пригадав, що бачив його, коли син його Антоніо був слабкий. Я зразу не знайшов очима в партері Антоніо. Він дививсь на батька радісним поглядом і, щоб не розплакатися, робив „заячу мордочку“. В цю хвилину пролунали оплески; дивимось, а на кону стоїть маленький сажотрус з білим обличчам, в робітницькім вбранні. Мійський голова тримає його за руку і щось йому оповідає. Після сажотруса з'явився кухарь. Потім одержав медалю той, що замітає вулиці, він з школи Райнері. Моє серце було повне любови та пошани; я думав:

якого зусилля треба було всім цим робітникам, батькам семейства, щоб заслужити нагороди при їх щоденних турботах! Скільки прибуло втоми до їх тяжкої праці, скільки тут годин, відірваних від сну, що так потрібен їм; як мусів працювати тут розум, який не звик до вчиття; як працювали руки, що задубіли в тяжкій праці. Одному хлопчикові, що працює на фабриці, батько за ради свята надів свою куртку, рукава теліпались і хлопчик мусів засукати їх, щоб узяти нагороду. Де які сміялись, але сміх зразу ж було заглушено вигуками вітання. Потім з'явився лисий та сивий дідусь; проходили салдати гарматчики, ми їх бачили в нашій школі на вечірніх лекціях; за ними салдати кордонної та міської варті. Як все скінчилося, то хор знову проспівав гімн, але на цей раз з таким завзяттям, з таким гарячим пориванням любови, що присутні вже не гукали; схвильовані вони мовчки пішли з театру. За кілька хвилин на вулиці стало повно людей. Перед дверима театру стояв маленький сажотрус і показував присутнім свій дарунок—книжку в червоній обкладинці. Робітники, діти, поліцаї, вчителі вітали один одного з одержанними нагородами. Мій учитель з другого класу вийшов разом з двома салдатами. Тут були також жінки робітників з дітьми на руках. Дітки тримали в своїх рученятах дарунки батьків і з радістю показували їх всім, хто проходив повз них.

Смерть учительки.

Вісторок, 27-го.

В той час, коли ми були в театрі Віктора Емануїла, о другій годині дня вмерла моя бідна вчителька, саме через тиждень після того, як була в гостях у мами. Директор приніс цю сумну звістку в школу учора вранці. Він сказав:—Ті, хто був її школярами, знають,

яка вона була добра, як любила, дітей; вона була матір'ю за для них. Її вже немає. Лиха хвороба вже давно під'їдала її здоровля. Коли б їй можна було деякий час прожити без праці, вона змогла б лічитися і можливо, що видужала б; в крайньому разі змогла б довше прожити хоч на кілька місяців. Але вона забажала лишитись біля своїх школярів до останнього дня. В суботу, 17-го, вона попрощалася з ними, бо добре знала, що вже їх не побачить. Прощаючись, вона давала їм добрі поради, поцілувала всіх і вийшла вся в сльозах. Тепер вже ніхто більш не побачить її. Згадуйте її, діти!—

Прекоссі, що був її учнем в першій класі, плакав, поклавши на парту голову. Учора ввечері, після того, як скінчилося вчиття, ми всі пішли проводити покійницю до церкви. На дворі вже стояла жалібна коляса і великий натовп людей. Всі розмовляли тихо, шпівголосу. Тут були: директор, всі вчителі та вчительки нашої школи і інших, де вона була попереду за вчительку; були майже всі маленькі діти з її класу, котрих вели матері з свічками в руках і багато школярів інших класів; чоловік п'ятьдесят з школи Барретті, хто з вінком в руках, хто з пучком троянд. Багато квіток вже лежало на колясі і було повішено великий вінок з квіток білої акації, з написом: „Нашій виховательці—бувшій школярі четвертого класу“. А нижче його висів маленький вінок від дітей з її класу. В натовпі стояло багато служниць з квітками, їх прислали пани; стояло ще два ліврейних служителі з засвіченими факелами. А один заможний пан, батько школяра покійниці, прислав свою карету, обиту в середині блакитним едабом. Всі тислися біля дверей. Багато дівчаток плакало. Навкруги панувала надзвичайна тиша. Нарешті домовину винесли. Коли її постановили на колясу, де-які діти заголосили, а одна дитина так розплакалася, що її довелося віднести далі від домо

вини. Похід вирядився і повагом рушив до церкви. Спереду йшли дівчатка в зелених спідничках з захистку „Починок“, потім дівчатка Конгрегації Марії, в білому, з блакитною стрічкою на шиї, за ними священники, а за домовиною йшли вчителі та вчительки, школярі, школярки і всі, хто прийшов на похорон. Люде виглядали з вікон і, бачучи стілько дітей та вінків, казали:—„Вчительку ховають“. Багато з тих паній, що йшли з своїми дітьми, плакало. Перед церквою домовину зняли з коляси, внесли в середину і постановили перед головним вівтарем. Вчительки та діти поклали на домовину вінки та квітки, народ навкруги почав співати молитви. Батюшка сказав „амінь“ і всі свічки зразу погасли. Люде розійшлися. Учителька лишилася в церкві сама.

Бідна, добра, як вона любила мене і всіх, як вона працювала! Де-які свої книжки вона пороздавала школярам; одному подарувала каламаря, другому маленький малюнок—все, що вона мала, а за два дні до смерти вона прохала директора, щоб він, не пустив зовсім маленьких школярів на її похорон—вона не хотіла, щоб вони плакали. Вона всім робила добро, страждала і вмерла. А тепер зосталася сама в темній церкві. Прощай, прощай навіки, дорога, люба; ти назавжди зостанешся сумною і любою згадкою мого дитинства!..

Д я к у ю.

Середа, 28-го.

Вона хотіла закінчити свій шкільний рік і не дожила тільки трьох днів. Після завтраго ми в останній раз будемо в школі. Учитель прочитає нам останнє щомісячне оповідання цього року: „Нещастя на морі“. А там уже й кінець. В суботу, 1-го, іспит. Так проминує ще один рік—четвертий! Коли б не вмерла вчителька,

це був би чудовий рік. Пригадую те, що я знав в падолисті і помічаю, що я багато де-чому навчився—стільки прибавилось нових знаннів! Я переказую на папері далеко краще свою думку, розумію краще те, що читаю; знаю більш, ніж де-хто з дорослих, і міг би пособити їм у де-яких справах. Я задоволений.. Але багатьом людям я вдячний за те, що посунувся вперед, як багато помогли мені дома, в школі, на вулиці і скрізь, де я міг що-небудь бачити або чути. Тепер я дякую всім і за все. Найсамперед дякую тобі, мій любий вчителю—ти завжди був терпеливий та вибачливий,—скільки праці положив ти на те, щоб поширити мій світогляд, чим я тепер задоволений,—ти що раз охоче і гарно розповідав мені про те, чого я не розумів і завжди пособляв мені на іспитах. Дякую тобі, сміливий, впертий Старді, ти своїм прикладом показав мені, що з бажанням можна досягти всього; дякую тобі мій великодушний, ласкавий Гарроне,—хто познайомиться з тобою, той сам стане великодушним та добрим. Дякую й вам, Прекоссі та Коретті за те, що ви раз-у-раз були прикладом сміливості в тяжкі хвилини та спокою в праці;—дякую, дякую і всім іншим! Але більш за всіх я повинен дякувати тобі, тату, мій перший порадинику, мій перший товаришу: ти давав поради, вчив мене і разом працював за для мене, ховаючи від мене свій сум і завжди намагався полегшити мені вчиття і поліпшити моє існування. Дякую тобі моя ласкава, люба мамо, мій янгол охоронитель,—ти раділа моему успіхові і ридала над моїми невдачами; ти вчилась, працювала і страждала за мене, одною рукою жалуючи мене, а другою показуючи на небо. Вклоняюсь вам, як дитя, і дякую за ту любов, яку ви поклали в моє серце за дванадцять років турботи та саможертви!..

Нещастя на морі

(Останнє щомісячне оповідання).

Минуло тому кілька років, як одного холодного студневого ранку знявся з якоря в Ліверпульській стоянці великий пароплав. На ньому було більш двохсот пасажирів та пароплавних служителів (матросів). Капітан і майже всі матроси були англійці. Поміж пасажирами було де-кілько італійців: три пані, священник та гурток музиків. Пароплав плів на острів Мальту. Година була похмура. Поміж мандрівниками третього класу був маленький на зріст, але дужий, чепурний, серйозний, як і всі сіпілійці. Він сидів самотою на купі мотузів, а біля нього стояв його старенький чамайданчик, в якому було все його майно. На смугляве обличчя спадали чорні кучері, що гарними баранчиками звисали на маленькі плечі. Зодягнений хлопчик був дуже вбого: подерта куцина закривала його плечі, а через шию висіла на ремінці стара шкуратяна сумка. Хлопчик задумливо поглядав на пасажирів, на пароплав, на матросів, на бурхливе море. Видко було, що він недавно зазнав великого нещастя, бо його личко було занадто серйозне. Скоро пароплав одплив у море, один з матросів, старий італієць, підвів до маленького сіпілійця дівчинку і сказав:—Ось тобі Маріо.—І пішов. Дівчинка сіла на мотузах поряд з хлопчиком. Глянули одне одному в обличчя.—Куди ти їдеш?—спитав він. Дівчинка відповіла:—Я їду до тата та мами; вони мене чекають. Мене звуть Джульєта Фаджіані.—Хлопчик мовчав. Перегодя він дістав з сумки хліба та сушених овочів; в дівчинки були пундики. Вони поділились.—Стережіться, зараз почне хвилюватися море!—заукав, пробігаючи, матрос.—Вітер дужчав, пароплав дуже хитало; але діти не боялись морської хвороби і не звертали на це уваги. Дівчинка була рада. Вона була майже одноліток з хлопчиком, тільки більша на зріст,

смуглява, і худа, краще зодягнена. Її кучеряве волосся було підстрижене, червона хустка на голові, а в вухах великі срібні сережки. Вони їли і розказували одно одному про себе. Хлопчик був кругом сирота: батько—робітник нещодавно вмер у Ліверпулі, залишивши його самотою, а італійський консул звелів одвезти його на батьківщину до Палермо, де жила якась його рідня. Дівчину на рік раніш одвезли до Ліверпулю до вдовиці-тітки, що дуже її любила і через це батько та мати—убогі люде—віддали їй дівчину, сподіваючись на спадщину. Але кілька місяців тому тітку переїхало кочем і вона померла, не лишивши й шага. Тоді консул одправив дівчинку до Італії, доручивши їх обох матросові італійцеві.

— Батько та мати сподівались, що я повернуся заможньою,—сказала дівчинка,—а я все така-ж убога. Але вони і брати все-ж мене дуже кохають. В мене їх чотирі—всі маленькі, а я найстарша. От так зрадіють. Увійду до них навспинячки... Яке страшне море!—Потім вона запитала хлопчика:—А ти будеш жити в рідних?—Не знаю.—Мені на Різдво буде тринадцять літ,—сказала дівчинка.—Потім вони почали розмовляти про море, про людей, що були на пароплаві і цілий день були вкупі. Пасажири думали, що це брат та сестра. Дівчинка почала в'язати панчішки; хлопчик сидів замислений. Море все більше хвилювалося. Вночі, лягаючи спати, дівчинка сказала Маріо:—На добраніч!—Доброї ночі нікому не буде, бідні дітки,—сказав італійський матрос, поспішаючись на заклик капітана. Хлопчик хотів відповісти своїй товаришці:—„На добраніч!“—але несподівано наскочила хвиля, підкинула його і жбурнула на камінець.

— Боже, та він закрівавлений!—вигукнула дівчинка і кинулась до нього. Пасажири бігли в свої каюти і не звернули на їх уваги. Дівчинка стала на коліна перед непритомним Маріо, обтерла йому закри-

вавлене чоло і, знявши з голови свою червону хустку, завязала йому голову і притиснула його до своїх грудей. На її жовтенській сукні лишилась червона пляма. Маріо опам'ятався і встав на ноги.—Тобі краще тепер?—спитала дівчинка.—Мені зовсім добре,—відповів він.—Ну, спи спокійно,—сказала Джульєта.—На добраніч,—відповів хлопчик і обоє розійшлись в різні кімнати.

Матрос не помилився. Не встигли діти поснути, як почалась страшна буря. Скажені хвилі за кілька хвилин зломали стерно, як тріску, одірвали три човни, що висіли з боків, а також чотирьох волів, що були привязані до стерна. На пароплаві повстало безладдя. Вигуки, стогін—страхіття, волосся піднімалося догори. Хуртовина чим далі все збільшувалася, а коли настав ранок, вона ще дужче розлютувалася. Величезні хвилі, жбурляючи пароплав на всі боки, заливали поміст, розбивали і несли в море все, що попадалося. Вода пробила обшилуювання, що захищало машини, і потекла в середину. Вогні погасли, машинисти втекли і вода почала розливатися всюду. Пролунала грізна команда:—Викачайте!—Матроси кинулися викачувати воду, але несподівано налетів бурун і розбив облавки, а потім поміст. Пасажири стиснулись до гурту. Коли ввійшов капітан, всі кинулися до нього:—Капітане! Капітане!—лунали з усіх боків вигуки.—Чи є надія? Рятуйте нас!—Капітан почекав, доки всі змовкли і сказав:—Треба скоритися нашій долі!

Тільки одна жінка вигукнула:—Господи, захисти нас!—Інші всі мовчали, мов скам'яніли з переляку. Довгий час усі мовчали; переглядалися бліді, перелякані. Море хвилювалось все дужче й дужче. Нарешті капітан відважився спустити човен, в нього сіло п'ятеро матросів, та хвиля враз перевернула їх і два матроси,—між ними старий італієць,—втонули. Іншим ледве пощастило врятуватися, вони вхопились за мо-

тузки і знову злізли на пароплав. Після цього й матроси поперелякувалися. Через дві години пароплав осів у воді аж до обдавків. Тим часом на помості робилося щось страшне. Матері тиснули до грудей своїх дітей, товариші обнімалися і прощалися, де-які ховалися в кімнати, щоб умерти, не бачучи моря. Один пасажир застрелився і впав мертвим на східці. Де-які з переляку хапалися один за одного, жінки несамо-вито ридали, а де-хто з них стояв навколішки перед священиком. Ридання та стогін лунали, з усіх боків. Були такі, що стояли мов скам'янілі, з жаху вони були бліді, мов мерці. Маріо та Джульєта вхопились за стерно і переляканими очима дивилися на море. Тим часом буря починала втихати, але пароплав все осідав на дно; видно було, що через яких п'ятнадцять хвилин пароплав потоне.

— Відьжїть човна!—гукнув капітан.

Останнього човна було спущено на море і чотирнадцять матросів сіли в нього з трьома пасажирами. Капітан лишився на пароплаві.

— Сідайте з нами!—гукали йому.

— Я повинен вмерти на своїм місці,—відповів він.—Стрінемо якийсь пароплав,—врятуємось, сходьте!

Ви загинете!—Ще є місце!—загукали матроси пасажирам: давайте жінку!—Наблизилась жінка, її підтримував капітан, але забачивши велику просторінь між човном та пароплавом, злякалась і впала назад на поміст. Інші жінки були вже майже всі, непри-томні.—Давайте дитину:—загукали матроси. Маленький сіцілієць та його товаришка сиділи до цього часу, мов скам'янілі, але, почувши той вигук, несамохїть заворушилися; раптом в них прокинулась жадоба до життя. Обоз разом відскочили від стерна і кинулись до борту, гукаючи що є сили:—мене! мене!—Давайте найменшого!—загукали матроси.—Коли дівчина зачула ці слова, вона, мов прибита громом, схилила голову і

стояла нерухомо, дивлячись сумним поглядом на Маріо. Той глянув на неї: на її грудях була кривава пляма. Він пригадав усе і святе почуття блиснуло в його очах.—Давайте маленького!—нетерпляче гукали матроси,—а то поїдемо!—Тоді Маріо вигукнув таким голосом, якого й сам не впізнав:—Вона легча за мене! Иди ти, Джульето! В тебе є батько й мати, а я самотний, я віддаю тобі своє місце, злазь!—Кидай її!—загукали матроси.—Маріо вхопив Джульету і кинув у човен. Дівчинка впала в воду, але матроси вхопили її за руку і втягли в човен. Хлопчик стояв край помосту з піднятою головою, його волосся розвівалося в повітрі, обличчя було заспокоєне, чудове. Човен відплив... Тоді дівчинка, що була втратила притомність, підвелась, глянула на хлопчика і заридала:—Прощай Маріо!—загукала вона, простягаючи до нього руки.—Прощай! Прощай!

— Прощай!—вигукнув хлопчик, піднімаючи до гори руки. Хутко поплив човен по зхвильованому морі. Небо було встелено чорними хмарами; на пароплаві було тихо—тихо. Ніхто не кричав. Хвилі вже почали заскакувати на поміст. Раптом хлопчик впав навколiшки, зложив на груди руки і підвів очі до неба. Дівчинка, затуливши руками обличчя, знепритомніла. Коли вона підвела голову і глянула на бурхливе море,—пароплава вже не було,—він потонув...

О с т а н н і й л и с т .

Субота, 1-го липня.

Рік закінчився, Енріко, і я рада, що спогадом останнього дня лишається в тебе образ того хлопчика, що віддав своє життя за врятування любої дівчинки! Тепер ти вже ось скоро розлучишся з школою, з твоїми вчителями, з товаришами і я повинна сказати тобі сумну новину. Ти розлучаєшся з ними не на три

місяці, а назавжди. Твій батько через свої справи має залишити Турин і ми всі в'осени виїздимо звідси. Там ти вступиш до вищої школи. Тобі неприємно це—правда ж? Я знаю, що ти любиш свою стару школу, де на протязі чотирьох років по два рази на день ти почував радість, що як слід попрацював; раз-у-раз бачив тих хлопчиків, вчителів, рідних і твоїх батьків, що радо стрічали тебе. Ти любиш свою стару школу, де твій розум набірав знаття, де ти знайшов стількох добрих товаришів, де кожне, почуте тобою, слово було завжди сказане на добро тобі і де, навіть, кожне незадоволення стало тобі на користь. Захочай же в своїм серці цю любов і щиріше попрощайсь з товаришами. Можливо, що де-кого чекає нещастя: смерть батька або матері; інші можуть вмерти юнаками, можливо, що де-кому належить пролити свою кров у бою. Де-які стануть добрими, чесними робітниками, батьками таких же працюючих та чесних семей, як вони сами. Хто знає? Можливо, що кому з них поталанить зробити велику послугу рідному краю і вславити своє ймення. Залиши ж частину свого серця цій великій сем'ї, в яку ти вступив дитиною, а залишаєш її майже юнаком; твої батько та мати шанують цю сем'ю за те, що вона любила тебе. Школа—то мати, мій дорогий хлопчику! Вона взяла тебе з моїх рук ще маленьким і повертає мені тебе великим, дужим, добрим, працюючим. Благословляю її і заповідаю тобі ніколи не забувати школи! Та ти й не зможеш її забути. Ти станеш дорослим, будеш мандрувати по світах, побачиш великі міста, чудові будинки і багато з них забудеш, але цей простий білий будинок, цей маленький садочок, де розквітли перші квітки твого розуму, ти будеш пам'ятати до останнього дня твого життя, так, як я завжди буду згадувати той будинок, де я вчула перший твій викрик...

Т в о я м а м а.

І с п и т и.

Вікторок, 4-го.

Нарешті почалися іспити. По вулицях, навкруги школи, поміж учнями, рідними, навіть поміж представниками уряду, більш ні про що не розмовляли, як про іспити. Тільки й чуеш, що іспити, теми, завдання; того лишили ще на рік, того перевели,—в усіх про одно йде розмова. Учора було писання, сьогодні арифметика. Жалісно було дивитися, як батьки виражали в школу дітей, і по дорозі давали їм останні поради та навчання. Де-які матері виходили з своїми дітьми навіть в клас, дивилися чи є в каламарях чорнило, випробували перо і, виходячи з класу, поверталися на порозі, щоб сказати:—Гляди, не злякайся! Будь уважливим!—Вчителем, що робив нам іспити, був Коатті, той, з великою чорною бородою, що дуже гримає, але нікого ніколи не карає. Де-які хлопчики зблідли від переляку. Коли учитель розліпляв конверта, де була задача, прислана з місцевої ради,—в класі панувала надзвичайна тиша. Він проказав задачу, оглядаючи грізним поглядом то одного, то другого, але зразу видно було, що він охоче б проказав би й вирішення тієї задачі і що він був би дуже радий, коли б переїшли до вищого класу. Просидівши над задачею цілу годину, де-які засумували, бо задача була дуже трудна. Один навіть заплакав. Кроссі бив себе по голові кулаками. Та де-які і не повинні в тім, що кепсько знали арифметику: їм ніколи було вчитись, а батьки на те не зважали. Але тут допоміг Дероссі: він турбувався, щоб допомогти іншим, вигадував спосіб сказати цифри, непомітно передати план задачі; можна подумати, що він наш учитель. Гарроне, що добре тямить в арифметиці, також посебляв—кому тільки міг. Він допоміг навіть Нобісу, бо той в скрутнім становищі завжди буває дуже привітливим. Старді більш години

сидів нерухомо, вдивляючись у задачу і стиснувши кулаками лоба; а потім рішив за п'ять хвилин. Учитель ходив поміж партами, повторюючи:— Спокійно, спокійно! Не хапайтеся, не хвилюйтесь! Це саме найголовніше!—А коли помічав, що хто з хлопчиків журився, він, щоб розсмішити та підбадьорити його, роззявляв рота, немов той лев, що хоче ззісти його. Годин коло одинадцяти я виглянув у вікно і побачив, що багато батьків та матерів хвилюючись ходять повз школу. Тут був батько Прекоссі у синій робітницькій блузі, замазаній в сажу, мати Кроссі, мати Неллі, вся в чорному. О дванадцятій годині прийшов і мій батько, і став заглядати до мене у вікно. Опівдні всі закінчили задачу. Коли виходили, була справжня вистава. Всі кинулись назустріч своїм хлопчикам, проглядали зшитки, порівнювали з писанням інших товаришів; розпитували: що і як. Вчителі переходили від одних до інших, їх закликали то сюди, то туди. Батько взяв у мене з рук червоний зшиток, продививсь і сказав:—Добре! Поряд з нами коваль Прекоссі також розглядав зшиток свого сина, але не розумів і турбувався. Потім пішов до батька:—Будьте ласкаві, скажіть, яка цифра відповідь на задачу? Батько сказав йому цифру. Коваль подививсь і порівняв.—Добре!—вигукнув він—зрада! Коваль та батько переглянулися і мов товариші сіли на стільці, взявши один одному руку. Потім розійшлися.—До устного іспиту! До устного! Ми пішли в різні боки, але чийсь дзвінкий голос примусив нас обернутись. Коваль співав пісні.

Останній іспит.

П'ятниця, 7-го

Сьогодні були устні іспити. О восьмій годині ранку всі сиділи в класі, а в чверть на дев'яту нас почали викликати в залю, де стояв великий стіл, нак-

ритий зеленим сукном. За столом сидів директор та чотирі вчителі, між ними й наш. Спершу викликали чотирьох, в тім числі й мене. Бідний учитель! Видко було, що він справді любив нас усіх. В той час, коли інші казали нам запитання, він стежив за нами, хвилювався, коли ми невпевнено відповідали і дуже радів, коли ми відповідали добре; робив нам знаки руками, головою, немов кажучи:—Добре!—Коли не так відповідали, то заспокоював:—Розміркуй гаразд, не поспішайся, не бійся!—Здається,—що він з радістю казав би нам усі відповіді, коли б тільки міг. Так дуже хотілося при всіх вигукнуть йому:—Дякую! Тисячу разів дякую!—І коли інші вчителі сказали мені:—Добре, йди собі!—його очі засяяли радістю. Я пішов у клас, щоб подождати батька. Тут були ще всі товариші. Побіч зо мною сидів Гарроне. Мені було дуже сумно: я думав про те, що це останній раз сидю тут в купі з ними. Я ще не казав Гарроне, що не буду в четвертому класі, що ми всі виїздимо з Турину. Гарроне нічого ще не знав про це. Він сидів зігнувшись, похилив над партою свою велику голову і малював рямці навкруги батькового портрету. Це високий, кремезний чоловік з товстою шиєю і привітним, гарним обличчям, як і в сина. Коли Гарроне сидів, нахилившись над малюнком, то сорочка йому розхристалась і я забачив на грудях золотого хреста,—його наділа йому мати Неллі, коли дізналась, що від обороняє її сина. Але треба було сказати йому, що я покидаю їх, і я сказав:

— Гарроне! в-осени мій батько назавжди виїздить з Турину.—Він спитав, чи й я поїду з ним? Я сказав, що їду.—Виходить, що ти не будеш вже з нами в четвертому класі?—Ні.—Він мовчки собі малював далі. Потім, не підіймаючи голови, спитав:—чи будеш ти пам'ятати своїх товаришів четвертого класу?—Буду згадувати всіх,—відповів я,—а особливо тебе. Хіба можна тебе забути?—Він глянув мені в вічі, немов

хотів мені щось сказати, але не міг. Він простяг мені свою ліву руку, бо правою малював, і я обома руками стиснув цю міцну і чесну руку. В ці хвилини в клас прибіг учитель, ввесь схвильований, радісний і пошепки сказав:

— Чудово! Все йде гаразд! Глядіть, і ви не злякайтеся! Добре, чудово, хлопчики, я дуже радий!

-- І, щоб виявити нам свою радість та розсмішити нас, він, виходячи з класу, навмисне спіткнувся і вхопився за двері. Ніколи ще не бачили ми, щоб він сміявся. Це так нас здивувало, що ми навіть не зареготалися, а тільки усміхнулись. Оця хвилина радості була йому єдиною нагородою за десять місяців терпіння, з'усиллів, турбот, а часом і смутку! Ради цього менту він так працював, стільки разів приходив на лекцію зовсім втомлений, хворий. Бідний учитель! Ось те все, що він прохав від нас за свою любов, за свої турботи! Тепер мені здається, що я завжди буду його згадувати саме в цей мент. І, як що він буде живий, коли я стану дорослим, я пригадаю йому про цей випадок, що так вразив моє серце і поцілую його сиву голову!..

Прощай, школо!

Понеділок, 10-го.

О першій годині дня ми в останній раз зішлися в школу, щоб дізнатися про наслідки іспитів і одержати свідоцтва про перехід до слідуючого класу. На вулиці було повно батьків та родичів; де-які стояли в передній кімнаті, інші зайшли навіть у клас, протискаючись до вчительського столу. Ось батько Гарроне, он мати Дероссі, коваль Прекоссі, Коретті, пані Неллі, мати Кроссі, муляр, батько Старді і інші, яких ще я ніколи не бачив; розмова, сміх—немов на вулиці. Але, коли зайшов учитель, все замовкло. В руках він держав список тих, що тримали іспити і почав читати:— Абатучі, Аркіні і т. п. Маленький муляр витримав

іспит, Кроссі так само. Потім дзвінким голосом учитель прочитав:—Дероссі Ернесто витримав—перша нагорода.—Всі рідні і ті що були тут і знали його, загукали:—Гарно Дероссі! Гарно!—А він крутнув кучерями і з своєю веселою усмішкою глянув на свою матір, а та махала йому рукою.—Гароффі, Гарроне, Калабрієць витримали.—Потім трое, чи четверо залишилося на другий рік. Один з них заплакав, бо батько, що стояв біля дверей, посваривсь йому кулаком. Але учитель сказав:—Пробачте, добродію, не завжди буває й учень в тому винуватий,—часто причиною бувають випадки, як сталося й тепер. Потім говорив далі:—Неллі—витримав.—Мати послала йому овівалом поцілунок.—Старді витримав.—Але Старді навіть і не всміхнувся. Останній був Вотіні, гарно зодягнений, чепурно причесаний, як завжди. Він—також витримав. Після цього вчитель підвівся і сказав:

— Діти, ми зійшлись тут з вами в останній раз. Цілий рік ми були вкупі і тепер розлучаємось добрими товаришами—адже ж правда? Сумно мені розлучатись з вами, любі хлопчики!—Він трохи помовчав.--Як щя инколи був нетерплячим, як що коли-небудь несамохіть був несправедливим, або дуже суворим,—пробачте мені.

— Ні, ні,—загукали рідні та й всі школярі,—ні, пане вчителю, цього не було!

— Пробачте мені,—повторив учитель—і любіть мене! На той рік ви вже будете не в мене, але я бачитиму вас і ви назавжди лишитесь в моім серці! До побачення,—дітки!

По цій мові він став серед нас і ми всі простягли йому руки, обіймали, цілували. П'ятьдесят душ загукало разом:—Прощайте, пане вчителю! Дякуємо вам!—Бувайте здорові!—Не забувайте нас!

Він вийшов схвильований. Ми прожогом всі в бігли. З інших класів також висипались школярі

всюду були рідні, прощалися з учителями та вчительками; на вчительці з червоним пером почепилось п'ятеро чи шестеро діток; десятків зо два було навкруги неї. В „чернички“ трохи не зірвали бриля і давали їй багато квіток у руки та накладали в кишені. Де-які вітали Робетті, що як раз в цей день пробував ходити без милиць. Увесь час лунали навкруги вигуки:—До того року! До 20-го падолиста!

Ми прощалися один з одним. В цю хвилину забулися всі сварки та неприємності!.. Вотіні, що завжди заздрих Дероссі, перший обняв його і поцілував. Я прощався з „маленьким муляром“ і поцілував його як раз в ту хвилину, коли він зробив свою „заячу мордочку“,—славний хлопчик!—Попрощався з Прекоссі, з Гароффі; він сказав мені, що я в останній лотереї виграв, і дав мені надщерблену майоликову філіжанку. Потім попрощався з іншими. Сумно було дивитися, як нещасний Неллі вхопився за Гарроне; його ледве змогли одірвати від нього. Всі зтовпилися навколо Гарроне:—прощай, Гарроне, прощай, до побачення і хапали його за руку, тиснули його до себе, обнімали цього любого, славного хлопчика. Його батько з здивуванням поглядав на це все і усміхався. На останку й я обняв Гарроне і ледве стримав себе, щоб не заридати. Він поцілував мене в чоло... Потім я побіг до батька та матері. Батько спитав мене:

— З усіма попрощався, Енріко?

— З усіма.

— Як що ти кого зневажив—піді попрохай пробачити й забути образу. Нікого не зневажив?

— Нікого.

— Тоді, прощай!—сказав батько і ще раз глянув на школу.—Мати, дивлячись на білий будинок з садочком і собі повторила:—Прощай!

Я вже не зміг сказати жодного слова!..

Товариство „Ч А С“ у Києві

ПРОДОВЖУЄ НА 1918 РІК ВИДАННЯ

й приймає передплату

на місяшний критико-бібліографічний часопис

„КНИГАРЬ“

літопис українського письменства

(рік видання другий).

Ціна часопису „КНИГАРЬ“ з пересилкою на рік — 15 карб.; на $\frac{1}{2}$ року 8 карб.

Перші чотири книжки „КНИГАРЯ“ за 1917 р. досилаються новим передплатникам за додаткову платню в 3 карб. Оповідки видавництва по 50 к. за рядок.

Гроші на передплату надсилати по адресі:
Київ, Володимирська, 42, „ЧАС“, ред. „КНИГАРЯ“.

Вид. Т-во „Ч А С“.

Ред. — В. Старий.

Вийшла з друку всім і кожному потрібна

— книга доц. Іл. Свенцицкого —

„Основи науки про мову українську“.

Головний склад видання — Гуртова Книжна Комора
Т-ва „Ч А С“, Київ, Володимирська 42.

Там же єсть на складі і всі інші видання Українські
і по Українознавству.

Крім комори, всі видання продаються і по закладах
Т-ва „ЧАС“: в Крамниці — Київ, Володимирська, 53 і
Книгарнях — Київ, Фундуклеївська, 24 і Кам'янець-По-
дільський, Шарлотка, будинок Бергера.